

architektura i urbanistyka

Podstawy turystyki i wypoczynku
w kontekście wybranych uwarunkowań
społeczno-gospodarczych Polski

Hanna Hrehorowicz-Gaber

Kraków 2022

Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki

**Podstawy turystyki i wypoczynku
w kontekście wybranych uwarunkowań
społeczno-gospodarczych Polski**

architektura i urbanistyka

**Podstawy turystyki i wypoczynku
w kontekście wybranych uwarunkowań
społeczno-gospodarczych Polski**

Hanna Hrehorowicz-Gaber

Kraków 2022

PRZEWODNICZĄCY KOLEGIUM REDAKCYJNEGO WYDAWNICTWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Tomasz Kapecki

PRZEWODNICZĄCY KOLEGIUM REDAKCYJNEGO WYDAWNICTW NAUKOWYCH

Jacek Pietraszek

REDAKTOR SERII – ARCHITEKTURA

Mateusz Gyurkovich

REDAKTOR PROWADZĄCY

Rafał Blazy

RECENZENCI

Hubert Mełges

Michał Proksa

KOORDYNATORZY PROJEKTU

Otmar Vogt

Małgorzata Kowalczyk

REDAKTOR WYDAWNICZY

Agnieszka Filosek

KOREKTA

Ilona Turowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Anna Pawlik

PROJEKT OKŁADKI

Karolina Szafran

Tekst został opublikowany w ramach projektu „Programowanie doskonałości – PK XXI 2.0. Program rozwoju Politechniki Krakowskiej na lata 2018-2022”.

Dofinansowanie z Europejskiego Funduszu Społecznego: 18,048,774.96 PLN

© Copyright by Politechnika Krakowska

<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Edycja online

eISBN 978-83-67188-07-4

7,0 ark. wyd.

Wydawnictwo PK, ul. Skarżyńskiego 1, 31-866 Kraków; 12 628 37 25, fax 12 628 37 60

wydawnictwo@pk.edu.pl

www.wydawnictwo.pk.edu.pl

Adres korespondencyjny: ul. Warszawska 24, 31-155 Kraków

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
1. Podstawy teoretyczne wypoczynku	9
2. Uwarunkowania psychofizyczne człowieka w zakresie potrzeb regeneracji sił życiowych.....	10
2.1. Czynniki warunkujące – psychologia czasu wolnego.....	10
2.1.1. Zmęczenie jako fizjologiczny odruch obronny	10
2.1.2. Relaks jako odpowiedź na stres	13
2.1.3. Zdrowie w relacji do innych wartości.....	14
2.2. Historyczne determinanty wypoczynku.....	15
2.2.1. Wypoczynek jako następstwo industrializacji.....	17
2.3. Regeneracja sił młodzieży i dzieci.....	24
2.3.1. Ogrody jordanowskie – higienizacja życia	25
2.3.2. Zasady i organizacja wypoczynku dla dzieci i młodzieży w okresie powojennym.....	27
2.3.3. Współczesny wypoczynek dzieci i młodzieży	29
2.3.4. Wypoczynek seniorów.....	32
2.4. Współczesny model życia.....	34
2.4.1. Wypoczynek bierny.....	35
2.4.2. Wypoczynek czynny	37
2.4.3. Wypoczynek codzienny.....	38
2.4.4. Wypoczynek cotygodniowy.....	39
2.4.5. Wypoczynek sezonowy (coroczny).....	40
2.5. Uwarunkowania środowiskowe miejscowości wypoczynkowych w Polsce i za granicą.....	40
2.5.1. Typologia miejscowości wypoczynkowych w Polsce i ich walory środowiskowe.....	42
2.5.2. Wybrane miejscowości turystyczno-wypoczynkowe podgórskie i górskie.....	46
2.5.3. Wybrane miejscowości turystyczno-wypoczynkowe na obszarach nizinnych	49
2.5.4. Wybrane nadmorskie miejscowości turystyczno-wypoczynkowe ..	52

3. Przestrzeń wypoczynku a przestrzeń turystyczna	57
3.1. Przestrzeń wypoczynku w mieście i poza nim – walory funkcjonalno- -przestrzenne	59
3.2. Pojęcie przestrzeni w turystyce	60
3.3. Przekształcenia i deformacje przestrzeni pod presją turystyki i wypo- czynku	62
3.4. Pojęcie turystyki	63
4. Geneza i uwarunkowania ruchu turystycznego	71
4.1. Zarys historii turystyki światowej	77
4.2. PTTK oraz rozwój turystyki na obecnych terenach Polski	78
4.3. Infrastruktura turystyczna i paraturystyczna	88
5. Formy turystyki	89
5.1. Turystyka wypoczynkowa	90
5.1.1. Turystyka poznawcza	90
5.1.2. Turystyka religijna	92
5.1.3. Turystyka zdrowotna	96
5.1.4. Turystyka biznesowa	96
5.2. Aktywna turystyka	98
5.3. Przykłady dobrych praktyk w zakresie kształtowania przestrzeni wypo- czynku w miastach	98
5.4. Przykłady dobrych praktyk w miejscowościach i ośrodkach o funkcji rekreacji na obszarach wiejskich	103
6. Podsumowanie	108
Bibliografia	110
Streszczenie	115
Abstract	117

WSTĘP

Obszary wypoczynku i turystyki odznaczają się korzystnymi warunkami środowiska naturalnego, powiązanymi z walorami kulturowymi, co daje stabilne podłoże do rozwoju tej gałęzi gospodarki. Ta jedna z najszybciej rozwijających się gałęzi gospodarki na świecie stanęła przed nową, nieznaną dotychczas przeszkodą związaną z wybuchem pandemii w 2020 roku. Ograniczyła ona, a właściwie zamknęła rynek usług turystycznych. W obliczu nieznanego przyszłości poszukiwanie rozwiązań pomostowych, dobrych praktyk możliwych do zastosowania w praktyce do czasu powrotu do normalności wydaje się działaniem priorytetowym. Jedynym dostępnym atutem zaistniałej sytuacji wydaje się zwrócenie się odbiorców w stronę lokalnej oferty wypoczynkowej. Poniższy tekst stanowi uzupełnienie zagadnień zawartych w książce prof. dr hab. inż. arch. Elżbiety Węclawowicz-Bilskiej pt. *Uzdrowiska, kąpieliska termalne i Spa*, traktującej o lecznictwie uzdrowiskowym również jako formie wypoczynku i podstawie rozwoju turystyki.

Przedmiotem niniejszej książki jest rozpoznanie i charakterystyka uwarunkowań wypoczynku i turystyki. Jest to opracowanie oscylujące na pograniczu różnych dziedzin nauki, a w szczególności socjologii, turystyki, geografii, ekonomii, historii i kultury. Celem jest wskazanie zależności pomiędzy uwarunkowaniami a determinantami i ukierunkowaniem procesów rozwojowych turystyki i wypoczynku. Tłem rozważań są uwarunkowania historyczne, przestrzenne oraz społeczne kształtujące ruch turystyczny zarówno w Polsce, jak i na świecie.

W książce podjęto próbę doprecyzowania pojęcia wypoczynku w odniesieniu do rekreacji i turystyki, która jest nie do końca zdefiniowana w literaturze przedmiotu. Niezbędne w tym zakresie stało się oparcie rozważań o aspekt fizjologii człowieka i psychologii środowiskowej.

Podstawowym założeniem poniższego opracowania jest jego użyteczność w dydaktyce. Zakres merytoryczny książki dotyczy wielodyscyplinarnej problematyki wypoczynku, z którą studenci i późniejsi absolwenci Politechniki Krakowskiej spotykają się w procesie dydaktycznym, a następnie w pracy zawodowej. Mam nadzieję, że ta publikacja pozwoli im na lepsze przygotowanie się do praktyki zawodowej.

Zakresem rozważania objęte zostało kształtowanie się turystyki na przestrzeni wieków. Jej modyfikacje i ewolucja stały się podstawą dzisiejszych poszukiwań w zakresie spędzania czasu wolnego. Dobrze kształtowana turystyka pozwala na

wspieranie lokalnego potencjału i działalności społeczności lokalnych. Rozwój zrównoważonej turystyki rozumianej jako wsparcie ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska przyczynia się do promocji i zachowania wartości regionalnych związanych z lokalnymi uwarunkowaniami. Turystyka wspiera rozwój gospodarczy, łącząc go z poszanowaniem zastanych wartości. Kreuje ona realizowanie licznych lokalnych inicjatyw powstających w organizacjach pozarządowych i samorządach lokalnych oraz wspiera przedsiębiorców. W pracy urbanisty i architekta przestrzeń wypoczynku stanowi bardzo istotny element projektowy, zarówno w skali makro, związanej z przestrzeniami otwartymi, krajobrazem, ogólnodostępną zielenią lasów, łąk, parków, jak i w skali mikro, związanej z przestrzenią publiczną placów, ulic czy pasaży. Zrozumienie konieczności zrównoważonego kształtowania przestrzeni wypoczynku stanowi konieczny element w pracy architekta, architekta krajobrazu i urbanisty.

1. PODSTAWY TEORETYCZNE WYPOCZYNKU

Głównym antidotum na zagrożenia cywilizacji industrialno-urbanizacyjnej pierwszych lat XX w. miał być wypoczynek realizowany pod hasłem „Wróć do przyrody”. Według J. Zadek podobne przesłanie w sprawie roli wypoczynku dla klasy robotniczej, jednoznacznie akcentujące wykorzystywanie środków z zakresu kultury fizycznej, odnaleźć można w tekście pochodzącym z 1907 r., w którym pisano: „Na to, by powetować szkody, wyrządzone przez pracę jednostronną, potrzebny jest czas dla należytego wypoczynku, ażeby spracowane mięśnie i narządy mogły odpocząć, nieużywane wyćwiczyć się, a naprężone i obciążone mięśnie, kości, wnątrzności i ścięgna wróciły do praw swoich dzięki przeciwnym ruchom, postawom i ćwiczeniom. Przede wszystkim pobyt na otwartym powietrzu w ruchu, sport w jego różnorodnych postaciach, jako to: maszerowanie, wchodzenie na góry, pływanie, wiosłowanie, jazda na rowerze, wszelkie gry, połączone z ruchem przeciwdziałają ujemnym ze stanowiska zdrowia skutkom pracy i zachowują fizyczną i umysłową rześkość i sprawność. Sport oddziałuje korzystnie na obieg krwi i przyzwyczajają serce do silniejszego działania (...). Sport przeto jest nadzwyczaj ważnym czynnikiem w zachowaniu zdrowia ludzi, pracujących jednostronnie, czynnikiem którego rola jest (...) w znacznym stopniu niedoceniona, ponieważ – robotnikom naszym brak nań czasu. Dla wszystkich zatem robotników, którzy mają zajęcie jednostronne i cierpią wskutek nadmiernego wyczerpania określonych mięśni i narządów, domaga się ochrona zdrowia należytego czasu wypoczynku dla uprawiania sportu”¹.

W XIX w. słowo „rekreacja” miało również inne, zwyczajowe znaczenie. Używano tego wyrażenia w znaczeniu wyjazdów do kurortów i cieplic w celach zdrowotno-wypoczynkowych, czyli jak mówiono ówczesnie: „po kąpiele do wód”².

¹ J. Zadek, *Ośmiogodzinny dzień roboczy z punktu widzenia zdrowotności*, Warszawa 1907, s. 11–12.

² D. Dudek, *Pojęcie rekreacji w polskiej tradycji terminologicznej*, Folia Turistica. Historia Turystyki, R. 19, Kraków 2008, s. 27–74.

2. UWARUNKOWANIA PSYCHOFIZYCZNE CZŁOWIEKA W ZAKRESIE POTRZEB REGENERACJI SIŁ ŻYCIOWYCH

2.1. CZYNNIKI WARUNKUJĄCE – PSYCHOLOGIA CZASU WOLNEGO

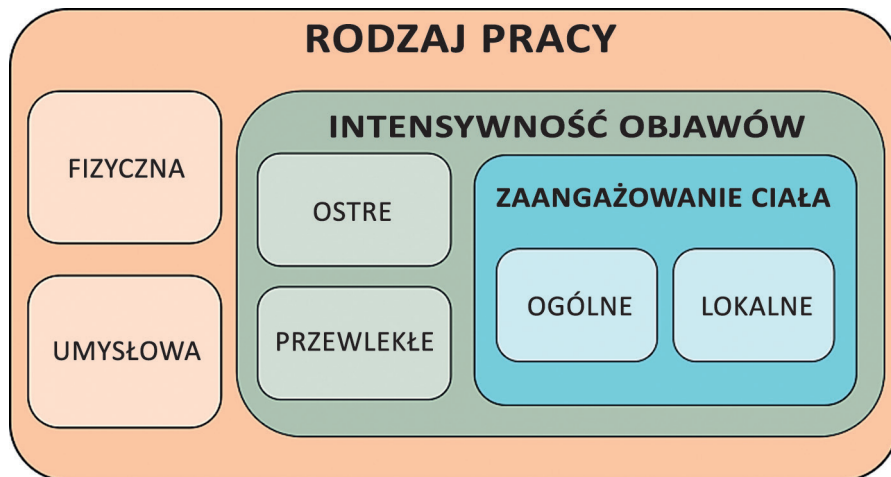
Spśród wielu czynników mających wpływ na wykorzystywanie czasu wolnego istotnym wydaje się sfera psychiczna odpowiadająca za nasze wybory, preferencje i przyzwyczajenia. Człowiek w czasie wolnym zachowuje się w wielu przypadkach odmiennie niż w czasie pracy. Czas wolny może być niekiedy problematyczny dla jednostki, gdyż może ona mieć kłopot z jego organizowaniem. Coraz więcej jest osób nieprzygotowanych do zagospodarowywania czasu wolnego. W codziennym „biegu” związanym z obowiązkami zawodowymi i rodzinnymi przerwa traktowana jest jak dodatkowy czas na prace domowe lub zawodowe. Efektem jest przeciążenie organizmu, obniżenie nastroju i permanentne zmęczenie, co wpływa na słabszą efektywność działań. Implikuje to konieczność przygotowania zarówno grup i organizacji, jak i jednostek do radzenia sobie z nową sytuacją.

2.1.1. ZMĘCZENIE JAKO FIZJOLOGICZNY ODRUCH OBRONNY

Zmęczenie wynika z cech fizycznych ludzkiego organizmu. Narastanie zmęczenia jest wypadkową aktywności narastającej w czasie. Postęp zmęczenia charakteryzuje się spadkiem zdolności do prac zarówno umysłowych, jak i fizycznych wg J. Urbańskiej³. Granica wytrzymałości organizmu charakteryzuje się poczuciem braku motywacji, który jest odruchem obronnym organizmu zabezpieczającym przed nadmiernym zużyciem zasobów energetycznych. Według Z. Brzezińskiej⁴ stan zmęczenia organizmu można podzielić zgodnie z powyższym schematem, określając go po intensywności objawów.

³ J. Urbańska, *Zmęczenie życiem codziennym. Środowiskowe i zdrowotne uwarunkowania oraz możliwości redukcji w sanatorium*, Poznań 2010.

⁴ Szerzej w: Z. Brzezińska, *Zmęczenie, przerwy w pracy, monotonia*, w: J. Okoń (red.), *Psychologia przemysłowa*, Warszawa 1971, s. 384–436; A.I. Brzezińska, K. Appelt, B. Ziółkowska, *Psychologia rozwoju człowieka*, w: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, Gdańsk 2008, s. 96–292.

Il. 1. Zmęczenie człowieka jako cecha fizyczna organizmu ludzkiego.

Źródło: opracowanie własne

Zmęczenie jest odruchem organizmu chroniącym go przed nadmiernym zużyciem zasobów energetycznych. Jest stanem fizycznym organizmu, który postępuje w czasie wykonywania pracy fizycznej lub umysłowej i charakteryzuje się zmniejszeniem zdolności do dalszej pracy, osłabieniem chęci kontynuowania pracy oraz poczuciem braku motywacji.

Il. 2. Fizjologiczne zmęczenie człowieka – odpoczynek po koszeniu. Źródło: materiały własne

Stan zmęczenia można zhierarchizować głównie według jego objawów. W literaturze dotyczącej fizjologii zmęczenie, nazywane ostrym, może dotyczyć fragmentu organizmu (np. kończyn) lub stanowić silne, ogólne zmęczenie człowieka. Jego główne objawy to duszność, bóle mięśni, nudności, zawroty głowy, ośpienie, zaburzenia orientacji w czasie i przestrzeni, możliwe są omamy, ale także: obniżenie koordynacji i precyzji ruchów, zmniejszenie szybkości reagowania na bodźce. W skrajnych przypadkach tego rodzaju zmęczenia (zmęczenia ostrego), kiedy przekroczeniu ulegnie granica maksymalnej indywidualnej wydolności fizycznej i dochodzi do stanu wyczerpania, może wystąpić szereg problemów zdrowotnych wymagających interwencji lekarskiej. Czas trwania ostrego zmęczenia ogólnego wynosi ok. 24 godzin.

Innym, nie mniej groźnym dla organizmu człowieka jest przewlekłe zmęczenie ogólne. Jego objawy to uczucie osłabienia, bóle głowy, zaburzenia snu, brak apetytu, bóle mięśniowe, kołatanie serca, konfliktowość, niechęć do pracy. Stan przemęczenia stanowi groźną dla organizmu formę zmęczenia, na tle którego zmniejsza się odporność organizmu na różne czynniki chorobotwórcze. Czas trwania zmęczenia przewlekłego ogólnego jest nieokreślony!

„Polacy należą do grupy najbardziej zapracowanych narodów Europy. Mężczyźni pracują średnio 45 godz. tygodniowo, kobiety – 39,4 godz., co daje nam 3 miejsce wśród 31 krajów europejskich tuż za Turcją i Macedonią (Eurostat Labour Force Survey, 3/2007)”⁵.

„Dynamika obecnie występujących zmian demograficznych ma również związek z wydłużeniem średniej długości życia. W Polsce w porównaniu z początkiem lat 90. wydłużyła się ona o 4,7 roku dla mężczyzn oraz o 4,4 roku dla kobiet i wynosi odpowiednio 70,9 i 79,6 lat. Na skutek powyższych zjawisk w okresie transformacji systemowej (do 2006 r.) odsetek osób w wieku 65 i więcej lat zwiększył się o jedną trzecią (z 10,0% do 13,2%), natomiast zmniejszył się udział osób młodych; w wieku 0–19 lat w 1988 r. wynosił 32,6%, a 18 lat później – 24,1% (...). Sytuację pogarsza fakt, że Polska należy do najmniej aktywnych zawodowo krajów w Unii Europejskiej. W 2007 r. współczynnik aktywności zawodowej przy średniej dla UE 70,5% utrzymywał się na poziomie 63,2% (...). Niepokój może budzić niski wskaźnik zatrudnienia kobiet w Polsce, który wynosił w 2006 r. zaledwie 48,2% przy średniej dla UE 57,2% (...). Wysoka jest też w naszym kraju skala bierności zawodowej spowodowanej przyczynami rodzinnymi (głównie opieką nad dziećmi), która wynosi 1,5 mln kobiet i 0,1 mln mężczyzn (...). Opisane powyżej zjawiska wskazują na pilną potrzebę stworzenia dogodnych warunków sprzyjających godzeniu pracy z życiem pozazawodowym. Wprowadzenie tego typu rozwiązań jest koniecznym warunkiem dla podniesienia wskaźnika zatrudnienia i jednocześnie zwiększenia liczby urodzeń. Ponadto lepsze wykorzystanie zasobów ludzkich poprzez zwiększenie aktywności zawodowej jest sprawą konieczną wobec rosnącego obciążenia populacji w wieku pro-

⁵ www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/downloads/2012/10/ps_4_2010_a_smoder.pdf (dostęp: 19.09.2021).

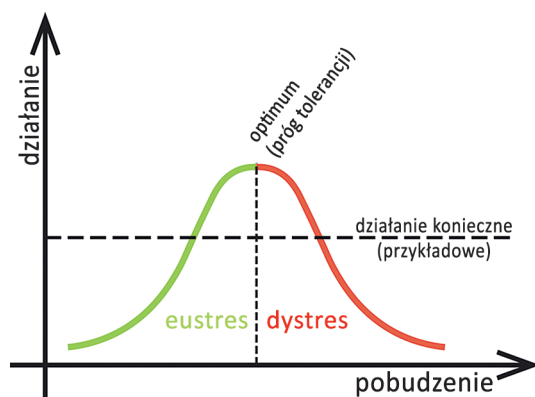
dukcyjnym osobami w wieku poprodukcyjnym (uzależnienia dobrobytu starszego pokolenia od środków finansowych pokolenia młodszego). Obciążenie to wiąże się z narastającą potrzebą zwiększenia przez państwo nakładów finansowych na ochronę zdrowia, opiekę społeczną oraz systemy emerytalne⁶.

2.1.2. RELAKS JAKO ODPOWIEDŹ NA STRES

Analiza rodzaju stresu była wstępem do rozważań nad zdefiniowaniem relaksu, a co za tym idzie – wypoczynku. Aby można było zdefiniować relaks, należałoby zacząć od zdefiniowania stresu, który jest bazowym punktem warunkującym relaks. Stres jest potocznie rozumiany jako uciążliwy bodziec, przeszkadzający i przykry w odbiorze, wiążący się z dyskomfortem psychicznym i jego skutkami somatycznymi.

Kancelaria Prezesa Rady Ministrów definiuje stres rozumiany jako⁷: „Bodziec – przykry, przeszkadzający i odrywający od aktywności [ta kategoria próbuje opisać różnorodne, nieprzyjemne sytuacje wywołujące stres, np. hałas w miejscu pracy, przykre wydarzenie, wydalenie z pracy, choroba itp.]

Reakcja organizmu na stawiane wymagania, reakcja na przykry bodziec ze środowiska zewnętrznego [ta kategoria próbuje opisać reakcje, które pojawiają się w ciele i umyśle człowieka w odpowiedzi na nieprzyjemne sytuacje, np. gorsze wykonanie zadania]. Dynamiczna relacja pomiędzy człowiekiem a otoczeniem (tak rozumiany stres to relacja między umiejętnością obniżania napięcia a presją otoczenia społecznego na spełnienie często sprzecznych oczekiwań, wspomniane oczekiwania mogą być oceniane przez jednostkę albo jako wyzwania wymagające określonego wysił-

Il. 3. Wykres relacji człowieka i czynnika stresogennego. Źródło: Skrypt *Radzenie sobie ze stresem oraz w sytuacjach trudnych* opracowany na zlecenie Kancelarii Prezesa Rady Ministrów przez Promar International, Warszawa 2015, s. 4

⁶ Tamże.

⁷ Skrypt *Radzenie sobie ze stresem oraz w sytuacjach trudnych* opracowany na zlecenie Kancelarii Prezesa Rady Ministrów przez Promar International, Warszawa 2015.

ku adaptacyjnego, albo jako zagrożenia czy wręcz przeszkody przekraczające możliwości ich pokonania)⁸.

Osobowościowe i poznawcze cechy indywidualne są zmiennymi, które warunkują lepsze bądź gorsze radzenie sobie ze stresem. Odporność psychiczna na stres będąca naturalną lub wyuczoną zdolnością posiada próg graniczny, określany jako próg odporności i opisywany jako możliwość funkcjonowania jednostki bez uszczerbku dla jej zdrowia i bieżącej efektywności pod wpływem presji stresu. Inną zmienną mającą wpływ na stres są czynniki związane z indywidualnym temperamentem zdrowia. Osoby wysoko reaktywne charakteryzujące się wysoką wrażliwością na bodźce i niską wydolnością są mniej odporne na stres. Również osoby nastawione pesymistycznie do otaczającej rzeczywistości będą mniej odporne na stres. Skutki stresu w znacznej mierze zależą od sposobu radzenia sobie ze skutkami sytuacji stresowych. Profilaktyka i kontrola niepożądanego stresu nazywana jest copingiem. Obejmuje ona działania skierowane na środowisko zewnętrzne związane z rozwiązywaniem problemów i jest jedną z metod profilaktyki i kontroli stresu. Drugą formą są działania skierowane na siebie zmierzające do zmiany myślenia, np. spojrzenia na problem i radzenia sobie ze stresem.

Jednym ze sposobów redukcji nadmiernego stresu jest relaks. Zarówno w postaci krótkotrwałych technik relaksacyjnych, jak również całych kompleksowych działań relaksacyjnych związanych z odpoczynkiem.

2.1.3. ZDROWIE W RELACJI DO INNYCH WARTOŚCI

Definicja zdrowia przedstawiona przez Światową Organizację Zdrowia z 1947 r. mówi, że jest to stan dobrego samopoczucia fizycznego, psychicznego i społecznego, a nie tylko braku choroby lub kalectwa czy niepełnosprawności. Pomimo tego, że definicja ta budzi wśród specjalistów wiele zastrzeżeń co do precyzji sformułowań, to jest to kompleksowa, wielopoziomowa definicja zdrowia.

Najprostsze określenie relaksu rozumianego potocznie podaje Słownik Języka Polskiego. Relaks to odpoczynek, często połączony z rozrywką. Jest on często rozumiany jako bierny odpoczynek najczęściej w warunkach domowych przy użyciu aktywnych mediów takich jak internet, muzyka lub telewizja. Kolejnym wymienianym często przez badaczy bodźcem są czynności higienizacyjne i kosmetyczne (kąpiele, masaże, ćwiczenia) mające na celu poprawę wyglądu, a pośrednio poprawę nastroju, uruchamiając ośrodki nagrody⁹. W skład technik relaksacyjnych może wchodzić

⁸ Tamże, s. 7.

⁹ Układ nagrody to zbiór struktur mózgowych związanych z motywacją i kontrolą zachowania. Został odkryty przez J. Oldsa i P. Milnera w II połowie XX w., badając aktywację układu dopaminergicznego mózgu, <http://neuropsychologia.org/od-przyjemnosci-do-zniewolenia-rola-ukladu-nagrody> (dostęp: 17.07.2021).

aktywność fizyczna, taka jak bieganie, jazda na rowerze, długie spacery, lub bardziej stacjonarnie: joga, rower treningowy czy np. tai-chi.

2.2. HISTORYCZNE DETERMINANTY WYPOCZYNKU

Wypoczynek w starożytności różnił się od współczesnego pojęcia, jednak już wtedy istniała forma podróży, którą możemy określić współcześnie turystyką. Nie była to wtedy rozwinięta część gospodarki, jednak już w Imperium Rzymskim podejmowano podróże. Można też z łatwością wskazać formy wypoczynku mniejszych warstw społeczeństwa¹⁰. Pierwsze podróże oraz wyjazdy poza miejsca zamieszkania podejmowano już w starożytnym Egipcie i były one związane z kultem religijnym. Można je określić praformą pielgrzymek.

W starożytnych czasach religia odgrywała bardzo ważną rolę w życiu każdego człowieka. W starożytnej Grecji miejscem kultu była góra Olimp ze świątynią Zeusa. Ważnym wydarzeniem były również igrzyska olimpijskie popularne w całej ówczesnej Helladzie. W okresie starożytności czas wypoczynku determinowały pory roku. Podstawowym zajęciem były głównie uprawa roli i hodowla, a także poszukiwanie oraz adaptacja terenów na pastwiska czy rolę. Czas wolny nie był jednak równoznaczny z atrakcjami w dzisiejszym rozumieniu. Dopiero rozwijająca się twórczość kulturalna, artystyczna i sporty należały do przywilejów wolnych obywateli. Jednak wszystkie te zajęcia i działania miały podłoże pragmatyczne i służyły podstawowym celom użytkowym. Pragmatyka działań dotyczyła również sportu. Jego najważniejszym zadaniem było bowiem hartowanie ciała i przygotowanie go na walkę w obronie własnego ludu lub celem zagarnięcia nowych terenów. Sport także miał wówczas inny wymiar niż obecnie. „Ogólnie czasu wolnego ciągle przybywało, lecz korzystały z niego tylko warstwy uprzywilejowane. Z czasem wśród wolnych obywateli dominowały sporty, zabawy, kultura i nauka. Niewolnikom przypadły: praca na roli i w rzemiośle (...)”¹¹. Wypoczynek dla niewolników sprowadzał się więc jedynie do regeneracji sił do kolejnego dnia pracy. Obywatele mający zapewniony byt dzięki niewolnikom, zgodnie z piramidą potrzeb Abrahama Masłowa, mogli oddać się rozrywkom i spełnić potrzeby „wyższego rzędu” ponieważ ich podstawowe potrzeby były już spełnione. Masłow w większości swoich rozważań używa pojęcia „potrzeby

¹⁰ Do nich w pierwszym rzędzie zaliczyć można termy i łaźnie. Były one przejawem dbałości o ciało i higienę, ale również miejscem spotkań towarzyskich i rozmaitych rozrywek. Pierwsze termy rzymskie zakładano prawdopodobnie w II w. p.n.e. Jednakże budowanie tych przybytków rozpowszechniło się w I w. p.n.e. To właśnie wtedy zmieniły się w ogromne kompleksy z wieloma atrakcjami. Łaźnie były wyposażone w biblioteki, sale gimnastyczne, sale muzyczne, a niekiedy również stadiony. Czynności higieniczne poza miejscem zamieszkania były koniecznością, gdyż w wielu domach nie było łaźni. Na podstawie W. Wójcikowski, *Przestrzeń publiczna i usługowa miasta o funkcji uzdrowiskowej*, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 2013, 15, s. 209–224.

¹¹ J. Pięta, *Pedagogika czasu wolnego*, wyd. III zaktualizowane, Nowy Dwór Mazowiecki, 2014, s. 64–65.

podstawowe”, mając na uwadze fizjologię i bezpieczeństwo oraz „potrzeby wyższego rzędu”, czyli wszelkie potrzeby wykraczające poza zakres tych, które gwarantują przetrwanie, jak np. sen lub potrzeba jedzenia czy picia. Te drugie traktuje niejednokrotnie z pewnym sarkazmem, pisząc o nich np. w cudzysłowie (...). Te z dwóch najniższych pięter piramidy są wręcz, według A. Masłowa, potrzebami zasadniczymi, fundamentalnymi, a nie „niższego rzędu”. Znajdują się one na dole piramidy jako jej fundament. „Tak jak dom musi mieć fundament, tak potrzeby wyższego rzędu muszą mieć podstawę”¹².

Il. 4. Wypoczynek arystokracji francuskiej w XIX w.¹³ Źródło: Cyfrowa Biblioteka Narodowa

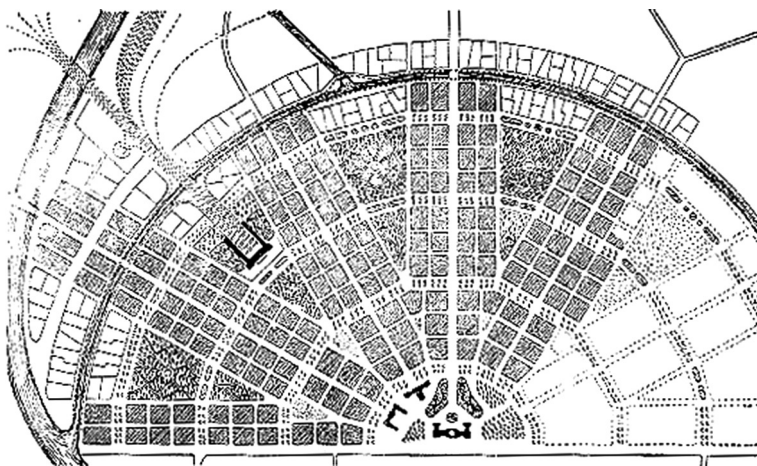
W renesansie ludzie zaczęli interesować się światem, a podróże miały często charakter odkrywczy. Poznawali nowe kultury, odkrywali nowe kontynenty. Podłożem wielu działań była chęć wzbogacenia, czasem u bardziej majątnych była to również ciekawość badawcza. Środki turystyki oraz podróżowania różniły się znacznie od współczesnych. Wykorzystywane były dyliżansy, powozy, jazda konna, a na drogach wodnych statki. Stan ten trwał do wynalezienia maszyny parowej w 1763 roku przez Jamesa Watta. Postępująca po tym wydarzeniu industrializacja zmieniła cały ustabilizowany porządek starego świata.

¹² W. Stelmach, *Jeszcze raz, ale inaczej, o teorii Masłowa*, Central European Management Journal, 2008, 16(4).

¹³ Litografia francuska z lat 1801–1850 (uid 365383), <https://polona.pl>.

2.2.1. WYPOCZYNEK JAKO NASTĘPSTWO INDUSTRIALIZACJI

Odnosząc się do historii czasu wolnego i czasów starożytnych, możemy zauważyć, że możliwość i idea aktywnego wypoczynku, w tym sportu, turystyki, rekreacji oraz wszelkich atrakcji z tym związanych, pojawia się dopiero w momencie zaspokojenia podstawowych potrzeb¹⁴. Industrializacja niewątpliwie usprawniła produkcję i tym samym zwiększyła jej efektywność. Znacznie zmieniło to tryb i styl życia ludzi i stworzyło możliwość wyjścia ze strefy pracy. Z drugiej strony okres industrializacji był czasem rozwoju transportu, a tym samym upowszechniania się kolejnego sposobu wypoczynku, czyli podróży. W dalszym ciągu jednak ta forma spędzania wolnego czasu reprezentatywna była dla warstw zamożniejszych. W późniejszym czasie z początkiem XX w. będzie można obserwować w społeczeństwie naśladowanie „nowoczesnego” modelu wypoczynku i stopniowe jego upowszechnienie. Podróż i wypoczynek poza miejscem zamieszkania z czasem stała się jednym z wyznaczników statusu społecznego. „Rozrywkom tym oddawały się bowiem warstwy zamożniejsze i w pewnym sensie «nowoczesne»: mobilne, wykształcone, aktywnie uczestniczące w tworzeniu i percepcji kultury, a przy tym zdolne do kształtowania «modeli» zachowań. Modeli, które – po upowszechnieniu za pośrednictwem «mediów» – były następnie naśladowane przez szersze rzesze społeczeństwa”¹⁵.

Il. 5. Struktura miasta Theodora Fritscha. Źródło: rysunek pochodzi z artykułu *Die Stadt der Zukunft*, Leipzig 1912, s. 32

¹⁴ Abraham Harold Maslow (1908–1970), amerykański psycholog, pochodzenia żydowskiego – autor teorii hierarchii potrzeb. Teoria ta mówi, iż jeżeli zaspokoimy podstawowe potrzeby leżące na „dnie piramidy”, to dopiero jako ludzie sięgamy po wyższe poziomy. Teoria ta miała wiele prób jej poważenia, jednak przez swoje bardzo pragmatyczne określenia jest aktualna do dzisiaj.

¹⁵ M. Olkuśnik, *Wyjechać z miasta... Mieszkańcy Warszawy wobec podróży, turystyki i wypoczynku przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 2015.

Wraz z industrializacją i urbanizacją nastąpiły poszukiwania modeli teoretycznych miast w celu poprawy warunków bytowych mieszkańców. Zauważono znaczenie rozkładu i podziału funkcji w mieście. Doceniona została wówczas również zieleń miejska jako atut, który znacznie podnosi jakość życia w przestrzeni zurbanizowanej. Uświadomiono sobie rolę wypoczynku w mieście. Większość modeli odpowiadała na problem przybierającej na sile koncentracji zabudowy. Jednym z pierwszych przykładów takiego modelu jest model Theodora Fritscha z 1896 r., który przedstawiał miasto na planie półkola i wprowadzał w zabudowę kliny zieleni, tereny przemysłowe zakładał zaś w pewnej odległości od terenów mieszkaniowych, na peryferiach miasta (il. 5). Model ten jednak znacznie przeceniał komunikację obwodową.

Innym rozwiązaniem było miasto linearne w wizji Artura Sorii y Maty, miało połączyć peryferyjne dzielnice Madrytu (il. 6). Zaprojektowane zostało w sposób niezwykle prosty i logiczny – wzdłuż poprowadzonej linii kolejowej, a więc w formie długich i wąskich pasm zabudowy towarzyszącej szlakom komunikacyjnym. Trakcja przebiegać miała przez środek miasta (służyć miała celom komunikacji osobowej w ciągu dnia i komunikacji towarowej nocą) i w regularnych odstępach przecinana ulicą łączącą obie strony miasta. Pomiędzy terenami mieszkaniowymi miały znajdować się tereny rolnicze. Budynki mieszkalne miały być domami wolnostojącymi, z dużą liczbą terenów zielonych¹⁶.

Il. 6. Miasto pasmowe Artura Sorii y Maty. Koncepcja z 1882 roku mająca w założeniu rozciągać się od Madrytu po Kamczatkę. W efekcie zrealizowany został niewielki fragment na terenie Madrytu nieopodal obecnego stadionu Real Madryt. Źródło: <https://i.pinimg.com/originals/ac/78/3f/ac783fe37af1c92782c487543b8daf4f.jpg> (dostęp: 19.09.2021)

Kolejnym nieco bardziej znanym miastem modelowym jest miasto-ogród autorstwa Ebenezera Howarda z 1898 r. Model ten miał być odpowiedzią na problem nadmiernego napływu mieszkańców wsi do miasta. W swoim założeniu miał być hybrydą środowiska miejskiego i wiejskiego, minimalizując wady obu z nich oraz łącząc ich zalety. Miasto-ogród to miasto satelickie, samowystarczalne.

¹⁶ W literaturze przedmiotu opisującej dokonania architektów z początku XX w. w ZSRR prezentowane są podobne koncepcje linearne, jak np. projekt Magnitogorska N. Milutina z 1929 r. o długości 36 km.

Miasto-ogród to miasto zapewniające zaspokojenie potrzeb życiowych mieszkańców w tym wypoczynku. Letchworth to jedna z realizacji idei miasta-ogrodu¹⁷. Miasteczko to położone ok. 60 km na północ od Londynu, które stało się pierwszą realizacją koncepcji Howarda. „Letchworth rozwijało się wolniej niż zakładano, szybko też pojawiły się rozbieżności co do funkcjonowania kluczowego aspektu projektu miasta-ogrodu, czyli kwestii (samo)finansowania się miast, spłaty odsetek itd. Ostatecznie Letchworth stało się zielonym miastem dla przyjezdnych. Jest postrzegane jako dobre miejsce do mieszkania, tym bardziej że aglomeracja londyńska poszerza swe granice. Funkcjonujący od blisko wieku stabilny system zarządzania miastem sprawdza się w praktyce, a zaprojektowana na początku XX wieku architektura nadaje temu miejscu wyjątkowego charakteru”¹⁸. Plan zaprojektowanego przez Raymonda Unwina oraz Richarda Barry’ego Parkera miasta cechował się: centralnym zielonym placem, wokół którego usytuowano budynki użyteczności publicznej. W kierunku północ-południe wyznaczona została główna aleja, która u góry krzyżowała się ze styczną do miasta trasą kolei. W Polsce z czasem również przyjęła się modna na początku XX wieku idea miasta-ogrodu, czyli „praca w mieście i życie na wsi w jednym”. Przetransponowana na warunki polskie, miała ona zupełnie inny charakter niż ten pierwotnie założony. W 1909 roku została założona przez Władysława Dobrzyńskiego¹⁹, propagatora tej nowatorskiej idei w Polsce, tzw. delegacja ds. miast-ogrodów, mająca szerzyć tę koncepcję. Znajomość Dobrzyńskiego z Howardem zaowocowała pierwszymi tego typu inwestycjami na Mazowszu. Do jednych z pierwszych realizacji należą Podkowa Leśna, Milanówek, i Giszowiec.

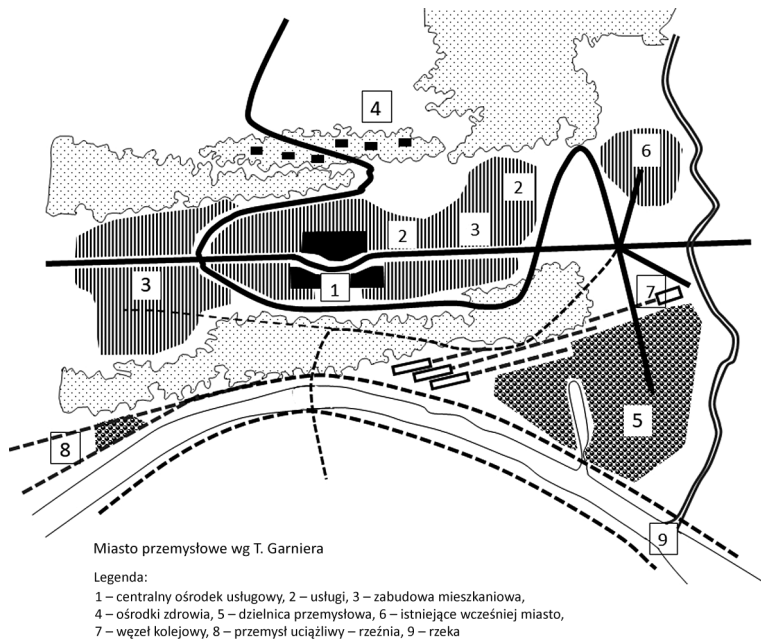
Również Tony Garnier, architekt i urbanista francuski żyjący na przełomie XIX i XX w., zaproponował nowy zhumanizowany układ funkcjonalny miasta przemysłowego. Garnier wyraźnie zróżnicował trzy podstawowe funkcje: produkcji, mieszkania i wypoczynku. Poszczególne części miasta tworzą jednolitą całość, natomiast elementem integrującym jest także zielen. Cały obszar miasta przemysłowego wygląda jak rozległy park.

Rozważania idealistów poszukujących rozwiązań dla miast w XIX w. i na początku XX w. ogniskowały się na poprawie warunków bytowych poprzez rozdzielanie funkcji mieszkaniowych od obszarów przemysłowych. Ten rozdział widoczny był zarówno w rozważaniach w ujęciu ekonomistów, jak i architektów urbanistów. Każdy z nurtów zawierał przestrzeń zieloną oraz strefę izolacyjną, a jednocześnie udostępnioną dla mieszkańców. W ten sposób wypoczynek wszedł w krajobraz miasta tradycyjnego.

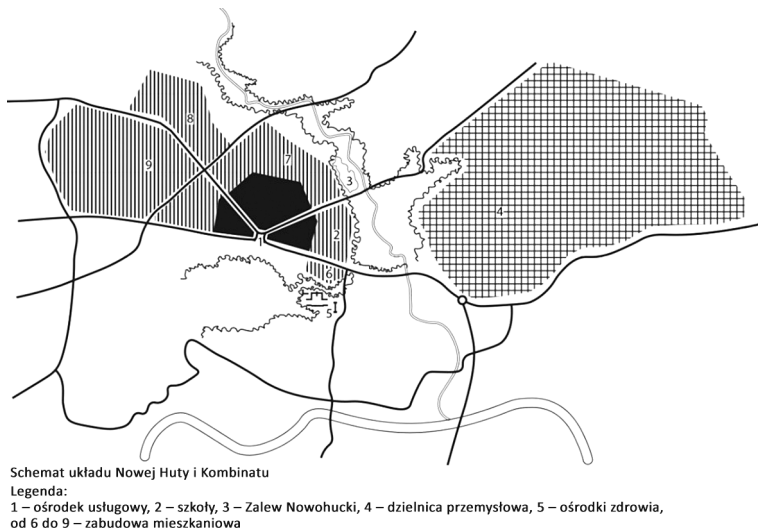
¹⁷ Letchworth założone w 1905 r. w hrabstwie Hertfordshire, w Wielkiej Brytanii, liczy obecnie 33 600 mieszkańców, czyli niewiele ponad 32 tys. mieszkańców – które w założeniu były maksymalną wielkością miast ogrodów. Źródło: <https://www.letchworth.com/> (dostęp: 19.09.2021).

¹⁸ <http://onowymodernizm.pl/miasta-ogrody/> (dostęp: 19.09.2021).

¹⁹ Lekarza z Płocka.

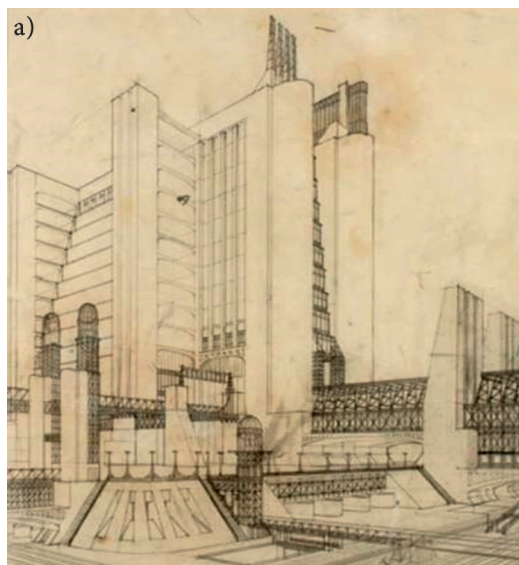

- II. 7a) Założenie modelowe miasta przemysłowego T. Garniera; źródło: <https://inzyrniermoco.tumblr.com/page/6> (dostęp: 19.09.2021); 7b) Schemat układu Nowej Huty wraz z otoczeniem. Źródło: opracowanie własne

- II. 7b) Podobne zasady i układ jak teoretyczne miasto przemysłowe wykazuje Nowa Huta w Krakowie

Wśród wybitnych teoretyków był również zasłużony dla teorii urbanistyki Antonio Sant'Elia – włoski architekt futurysta (ur. 1888 r., zm. podczas I wojny światowej). Jego twórczość stanowiła inspirację dla wielu następców, między innymi Le Corbusiera.

Il. 8. Pierwowzory działań Le Corbusiera oparte na futurystycznych szkicach Antonio Sant'Elia (a) dały podwaliny pod rozwój architektury wielorodzinnej w nowej formie. Jednostki mieszkalne projektowane przez Le Corbusiera w Berlinie, Nantes i Marsylii stały się nową formą spojrzenia na architekturę. Wyniesione ponad teren na słupach i utopione w parku, dawały możliwość wypoczynku w miejscu zamieszkania. Źródło: il. 8a – <https://www.thenews.coop/wp-content>, il. 8b – <http://antoniosantelia.org/img/thumbs/6241708f32e6e8a51cbf5f94d7084fdd.jpg> (dostęp: 19.09.2021)

Rozwijająca się turystyka masowa, która miała swoje apogeum w połowie ubiegłego wieku, była następstwem wielu czynników, między innymi przemian społecznych po II wojnie światowej, następującego egalitaryzmu wypoczynku, a w Polsce także przemian polityczno-gospodarczych związanych z ideologią socjalistyczną.

Należy pamiętać, iż popularyzacja wypoczynku jako zjawiska masowego nie była znana w systemach państwowych opartych na feudalizmie czy pierwotnych ustrojach kapitalistycznych. Nieznany był podział czasu na pracę i wypoczynek. Jedynym odstępstwem od pracy był pobór do wojska.

Do niedawna również społeczność robotniczo-chłopska nie korzystała z dorocznego wypoczynku. Jednak coraz częściej zmiana sposobu życia, chęć dorównania miejskiemu stylowi życia propagowanemu przez media, powoduje, że również ta

Il. 9. Wypoczynek nad morzem. Źródło: <https://bi.im-g.pl/im/18/75/13/z20404504V,Niemiecki-kosz-i-angielskie-lezaki-w-pelnej-symbio.jpg> (dostęp: 19.09.2021)

grupa społeczna udaje się dorocznie na wypoczynek, a jeżeli już nie sama, to przynajmniej umożliwia to swoim dzieciom²⁰.

Socjologia czasu wolnego wskazuje na konieczność relaksu. Często występuje on w powiązaniu z obowiązkami bądź rozwijaniem własnego hobby. Potrzeba odpoczynku jest szczególnie widoczna wśród społeczeństw żyjących na terenach silnie zurbanizowanych. Istnieje zależność między stopniem koncentracji zabudowy i gęstości zaludnienia a potrzebami relaksacji: im większa koncentracja ludzi i zabudowy, tym większa potrzeba zmiany otaczającego środowiska. Badania w zakresie socjologii czasu wolnego upowszechniły się w drugiej połowie XX w. i obejmują takie dziedziny jak: socjologia turystyki, socjologia sportu, socjologia rekreacji. Początkowo badań nad czasem wolnym nie uważano za istotne i nie stawiano ich na równi z badaniami socjologicznymi zachowań w pracy, jednak wraz z rozwojem społecznym, głównie ze względów ekonomicznych, potrzebnych do badań rynkowych, zaczęto doceniać potencjał czasu wolnego. Wypoczynek przeszedł bardzo duże modyfikacje, za każdym razem dostosowując się do zapotrzebowania odbiorców.

Wśród nowych trendów w wypoczynku zorganizowanym pojawił się nowy zawód: instruktor wypoczynku. Kaowiec (KO – kulturalno-oświatowy) to instruktor kulturalno-oświatowy w PRL. Osoba, która na różnych imprezach (bale, wieczorki

²⁰ Wprowadzenie w ostatnim okresie dodatku dla dzieci w postaci programu „500+” umożliwia korzystanie z wyjazdów urlopowych coraz większej grupie mieszkańców Polski.

zapoznawcze, wycieczki, wczasy, grzybobrania) miała dbać o odpowiedni poziom rozrywki. Własnego kaowca zatrudniały większe zakłady pracy, jak również wszystkie ośrodki wypoczynkowe. Dbał on o wypoczynek zarówno kadry kierowniczej, jak i klasy robotniczej, która rodzinie wyjeżdżała na zorganizowany urlop w ramach Funduszu Wczasów Pracowniczych.

Il. 10. Fragment filmu Rejs S. Barei. Występuje tam nieco przejawskrawiona popularna w okresie socjalizmu postać kaowca. Źródło: <http://www.fn.org.pl/> (dostęp: 21.09.2021)

Współczesnym odpowiednikiem kaowca jest animator czasu wolnego. Jest to nazwa stosowana najczęściej w hotelarstwie. Do zadań animatora należy zajęcie się organizacją czasu wolnego ludzi, przebywających w ośrodkach kultury, turystycznych, opieki dziennej, domach dziecka itd.

Podstawowa funkcja animacji czasu wolnego to zapewnienie odbiorcom rozrywek podczas ich pobytu w danym miejscu, edukację do kultury. Najczęściej animacja czasu wolnego przybiera postać zorganizowanego programu animacyjnego, w którym znaleźć można zajęcia sportowe, plastyczne, teatralne, muzyczne i specjalne animacje dla dzieci. Inną niezmiernie ważną funkcją animatora jest praca z mniejszościami społecznymi, narodowościowymi, kulturowymi pomagająca w procesie integracji z nowym środowiskiem życia (imigracja) oraz edukacją kulturową. Według J.B. Bączka, specjalisty w zakresie animacji czasu wolnego, współcześnie „Animacja

zwiększa konkurencyjność danego hotelu (ośrodka turystycznego) – dzięki bogatej ofercie animacyjnej, hotel zyskuje przewagę nad innymi, które leżą w okolicy, ale nie posiadają animacji. Animacja zwiększa liczbę tzw. turystów-recydywistów, czyli takich, którzy wracają, jeśli animatorzy doskonale zorganizowali czas wolny Twojej rodzinie, to jest duża szansa, że w przyszłości wrócisz do tego samego hotelu. Animacja zwiększa przychody ze sprzedaży gadżetów i pamiątek hotelowych (...) Animacja zwiększa obroty barów i klubów hotelowych, które są płatne, a świadomy tego animator będzie więc prowadził konkurencje sportowe w pobliżu baru z płatnym piwem i będzie zachęcał wieczorem do odwiedzin płatnej hotelowej dyskoteki. Animacja zmniejsza koszty opcji all-inclusive w hotelu. Świadomy tego animator będzie prowadził zajęcia jak najdalej od baru z bezpłatnymi drinkami i piwem w taki sposób, aby turysta przez cały dzień spędził czas z nim, zamiast przy barze²¹.

Dzisiejszy wypoczywający i turysta jako odbiorca usług rekreacyjno-turystycznych jest coraz częściej człowiekiem świadomym swoich potrzeb, poszukującym nowych form, które dadzą mu satysfakcję, a jednocześnie pozwolą realizować się w wybranych przez siebie aspektach. Duże zindywidualizowanie potrzeb utrudnia ogólne ujęcie zakresu działań wspomagających zbiorowy wypoczynek.

2.3. REGENERACJA SIŁ MŁODZIEŻY I DZIECI

Rekreacja rozumiana jako aktywny wypoczynek (z łac. *recreo* – odnowić, ożywić) jest to forma aktywności umysłowej lub fizycznej podejmowana poza obowiązkami zawodowymi, społecznymi, domowymi i nauką. Słowo „rekreacja” było często używane w polskiej tradycji i rozumiane było jako poobiednie, towarzyskie posiedzenia, czasem również jako aktywny wypoczynek młodzieży po nauce szkolnej. Na ziemiach polskich pod zaborami, ze względu na intensywny rozwój stosunków gospodarki kapitalistycznej i aglomeracji miejskich, pojawił się problem czasu wolnego dla szerokiego grona pracowników najemnych. Już przed I wojną światową całokształt zagadnień dotyczących czasu wolnego, poprodukcyjnego, nazywano wypoczynkiem, a nie rekreacją. W jednej z popularnych publikacji poświęconej wpływowi czynników przyrodniczych na zdrowie człowieka, która ukazała się drukiem w 1907 r. w Warszawie, wypoczynek został zdefiniowany jako stan, „w którym główną rolę odgrywają dwa momenty: usuwanie zaburzeń i uszkodzeń, powstałych podczas czynności i naładowywanie ustroju w nowy zapas sił napięcia”²². Dzisiejsze tereny zabaw dla dzieci niewiele mają wspólnego z pierwszymi projektami parków Jordana, jednak funkcjonalnie nadal służą wypoczynkowi dzieci i młodzieży na wolnym powietrzu ich aktywności fizycznej oraz higienie spędzania czasu wolnego.

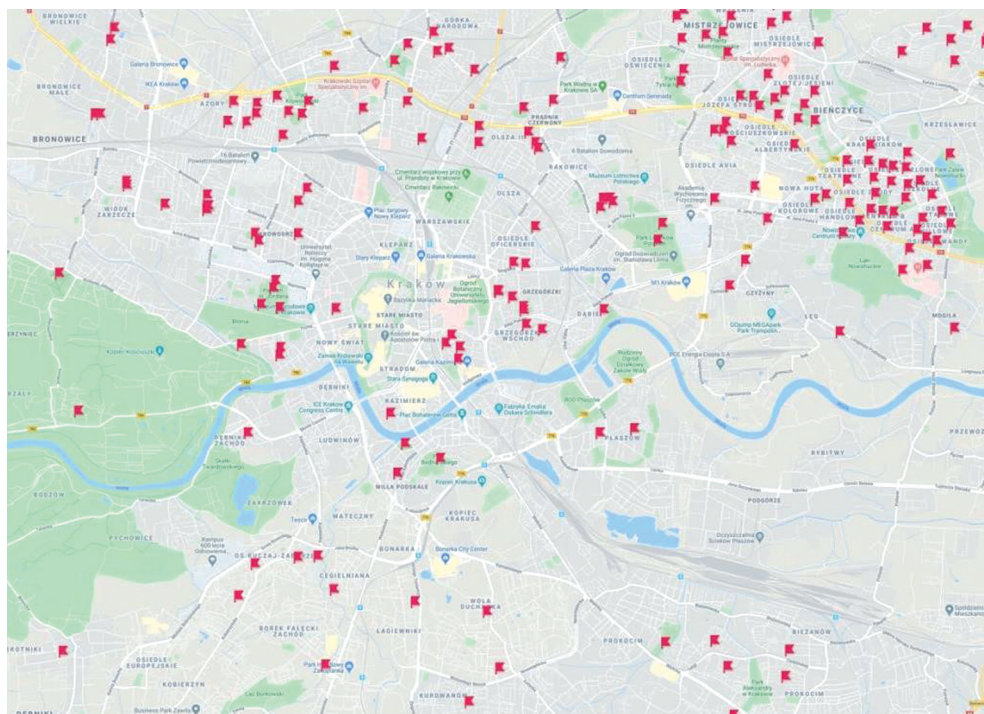
²¹ Cytat zaczerpnięty z http://pdf.ebookpoint.pl/e_03ep/e_03ep.pdf (dostęp: 26.07.2021).

²² W. Miklaszewski, *Wróć do przyrody!*, Warszawa 1907, s. 8.

Na terenie parku urządzono kilkanaście boisk o różnych wymiarach i kształcie. Umieszczono przyrządy do ćwiczeń gimnastycznych. Zaprojektowany został teren do gry w krykieta, korty tenisowe i, mając na uwadze sezon zimowy, górka saneczkowa i ślizgawka.

Pawilony mieściły w sobie miejsca do gier, prysznice i jadalnie dla korzystającej z parku młodzieży. Park był dostępny bezpłatnie dla młodzieży szkolnej w tygodniu, a dla młodych pracujących w weekendy. Dziennie użytkowało go do 2000 osób.

H. Jordan osobiście sprawował pieczę na parkiem, układał programy gier z instruktorami, którzy rekrutowali się z lekarzy, nauczycieli oraz studentów. Na stałe nad aktywnością w parku czuwał dyżurujący lekarz. Młodzież ćwiczyła w grupach po ok. 25 osób, można więc stwierdzić, że „wyprowadził klasy z sal gimnastycznych na wolne powietrze”. Do końca kadencji doktora w radzie miejskiej ustawiono również 44 popiersia znanych Polaków artystów, uczonych i bohaterów jako wyraz dbałości o polskość w czasach zaboru. Sam Jordan wygłosił przy pomnikach²⁴

Il. 12. Ogródki jordanowskie na obszarze Krakowa. Źródło: <https://www.krakow.pl/instcbi/73801,,1661,0,wyszukiwarka.html> (dostęp: 10.06.2021)

²⁴ Opis powstania i początków funkcjonowania parku Jordana w Krakowie powstał w oparciu o P. Hapanowicz, *Niezwykły doktor. W rocznicę śmierci Henryka Jordana (1842–1907)*, „Kraków”, czerwiec–lipiec 2007, s. 109–111.

wykłady o historii Polski. Na wzór krakowskiego parku powstały wkrótce potem parki w Tarnowie, Nowym Sączu i Nowym Targu oraz Tarnopolu, we Lwowie i w Warszawie. Z czasem zaczęto je nazywać ogrodami jordanowskimi.

Nazwa ta, zarezerwowana wcześniej dla dużych założeń parkowych o funkcji sportowo-wypoczynkowej, zmieniła swoje znaczenie. Obecnie określa się mianem ogródków jordanowskich teren z przeznaczeniem wypoczynkowym i funkcją placu zabaw. Pod opieką miasta Krakowa znajduje się ok. 200 ogródków jordanowskich, z czego ok. 50 jest w parkach i terenach zielonych.

2.3.2. ZASADY I ORGANIZACJA WYPOCZYNKU DLA DZIECI I MŁODZIEŻY W OKRESIE POWOJENNYM

Jeden z wybitnych polskich urbanistów Kazimierz Wejchert napisał w swojej książce pt. *Miasto na warsztacie*²⁵, iż za „życie” uważa się bardzo często czas wolny od zajęć zarobkowych czy nauki, które z kolei określa się jako pracę. W trakcie swoich badań nad sposobem spędzania czasu wolnego rodzin w mieście (które sam projektował) uzyskał dane pokazujące, że ponad 50% mieszkańców spędza ten czas w domu, śpiąc lub słuchając radia. Były to wyniki ankiet przeprowadzonych latem 1961 r. Prawie 10 lat później podobne dane uzyskała B. Bartkiewicz, prowadząc badania w Krakowie opisane w pracy habilitacyjnej w połowie lat 80. „Z wypoczynkiem w osiedlu związane jest około 50% ludzi dorosłych w wieku 19–60 lat, a także większość mieszkańców powyżej 60 lat, mniej sprawnych fizycznie”²⁶. Wypoczynek codzienny i cotygodniowy w pobliżu miejsca zamieszkania, na wolnym powietrzu, nie był zatem przez dziesięciolecia należycie konsumowany przez mieszkańców. Znaczenie wypoczynku rośnie w miarę postępu cywilizacji i coraz częściej wiąże się z chęcią przebywania w otoczeniu zieleni i wody w otwartej przestrzeni.

W okresie powojennym nastąpił pewien widoczny podział wypoczynku trwający od połowy lat 70., który opisuje B. Hrehorowicz w swoich wspomnieniach, pisząc, że do nowych trendów należało spędzanie urlopów znacznej części naszego społeczeństwa w sposób, który można podzielić na trzy główne nurty:

- „Pierwszy i największy to korzystanie z wczasów pracowniczych, do czego mieli prawo wszyscy zatrudnieni wraz z rodzinami. Były one popularne, bardzo tanie, czasem bezpłatne. Większość przedsiębiorstw i instytucji posiadała własne domy wczasowe lub zapewniała miejsca wczasowe drogą wymiany lub wykupu”.

²⁵ Książce poświęconej badaniom środowiska mieszkaniowego opartej na badaniach w Nowych Tychów, miasta zaprojektowanego przez autora w latach 70. XX w., s. 181–189.

²⁶ B. Bartkiewicz, *Wypoczynek codzienny mieszkańców nowych osiedli na przykładzie Krakowa*, Warszawa 1974, s. 42.

- „Drugi to spędzanie urlopu na wsi u rodziny, skąd wywodzili się w pierwszym pokoleniu, aby nieco pomóc w gospodarstwie, a przy okazji oderwać się od miejskiego życia. Miało to również pewne aspekty socjologiczne”.
- „Trzecia grupa to osoby spędzające urlopy za granicą. Był to już jednak taki okres, w którym władze państwowe starały się pozorować istnienie pewnych swobód obywatelskich. Miało to służyć poprawie wizerunku Polski w oczach krajów tzw. bloku zachodniego. Paszport mógł być wydany na wyjazd do konkretnego kraju, po zapewnieniu sobie środków dewizowych z odpowiedniego przydziału. Była to kwota, jeżeli dobrze pamiętam, około 150 dolarów na dorosłą osobę, do krajów kapitalistycznych, lub ich równowartość do krajów socjalistycznych”²⁷.

Tu wydaje się, że został pominięty jeszcze jeden wątek – z grupy osób wypoczywających w mieście można wydzielić jeszcze taką, która jako formę spędzania czasu wolnego preferuje pracę w ogródku działkowym, których było i jest na terenie każdego dużego miasta dużo i mają wielu zwolenników. Posiadane ogródki leżą zazwyczaj w niewielkiej odległości od miejsca zamieszkania i poza pracami pielęgnacyjno-ogrodniczymi są miejscem spotkań i aktywności społecznych. Ogródki działkowe mają uwarunkowanie prawne w polskich przepisach, gdzie wskazane jest, że służą one do aktywnego wypoczynku²⁸. Według definicji jest to wydzielony obszar lub obszary przeznaczone na cele rodzinnych ogrodów działkowych, składające się z działek i terenu ogólnego, służące do wspólnego korzystania przez działkowców, wyposażone w infrastrukturę ogrodową. Podstawowe cele rodzinnego ogrodu działkowego to:

- 1) Zaspokajanie wypoczynkowych i rekreacyjnych potrzeb społeczeństwa poprzez umożliwianie prowadzenia upraw ogrodniczych;
- 2) Poprawa warunków socjalnych członków społeczności lokalnych;
- 3) Pomoc rodzinom i osobom w trudnej sytuacji życiowej oraz wyrównywanie ich szans;
- 4) Integracja wielopokoleniowej rodziny, wychowanie dzieci w zdrowych warunkach oraz zachowanie aktywności i zdrowia emerytów i rencistów;
- 5) Integracja społeczna osób w wieku emerytalnym oraz niepełnosprawnych;
- 6) Przywracanie społeczności i przyrodzie terenów zdegradowanych;
- 7) Ochrona środowiska i przyrody;
- 8) Oddziaływanie na poprawę warunków ekologicznych w gminach;
- 9) Kształtowanie zdrowego otoczenia człowieka;

²⁷ Bardzo szybko okazało się, że ten limit jest całkowicie niewystarczający na okres pobytu. Istniał jednak inny sposób podratowania sobie finansów. Tą drogą był wywóz przeróżnych artykułów, o których wiadomo było, że są poszukiwane do zakupu przez mieszkańców kraju, do którego się wyjeżdża. Szerzej w książce: B. Hrehorowicz, *I już po wojnie*, Kraków 2010.

²⁸ Art. 12 ustawy z dnia 13 grudnia 2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych (Dz.U. z 2017 r., poz. 2176).

10) Tworzenie warunków do udostępniania terenów zielonych dla społeczności lokalnych.

Rodzinny ogród działkowy jest urządzeniem użyteczności publicznej, służącym zaspokajaniu wypoczynkowych, rekreacyjnych i innych potrzeb społecznych członków społeczności lokalnych poprzez zapewnienie im powszechnego dostępu do terenów rodzinnego ogrodu działkowego oraz działek dających możliwość prowadzenia upraw ogrodniczych na własne potrzeby, a także podniesienia standardów ekologicznych otoczenia. Jako teren zielony podlega ochronie przewidzianej w przepisach o ochronie gruntów rolnych i leśnych oraz w przepisach dotyczących ochrony przyrody i ochrony środowiska. Powstawały one od końca XIX w.²⁹ w Grudziądzu, Warszawie i Katowicach. Najliczniejszą grupę działkowców w Polsce stanowi Ogólnopolskie Stowarzyszenie Ogrodowe – Polski Związek Działkowców, kontynuujący ponad 120-letnią tradycję ruchu działkowego na terenie kraju. Zgodnie z podanymi na stronie internetowej stowarzyszenia informacjami Polski Związek Działkowców prowadzi 4695 Rodzinnych Ogrodów Działkowych, w których znajduje się 906 887 działek o łącznej powierzchni 40 988 ha (stan organizacyjny na 31.12.2015 r.). Ponieważ działka jest przydzielana rodzinie, która w Polsce liczy zazwyczaj cztery osoby, przyjmuje się, że z działek korzysta blisko 4 miliony osób. Na terenie administracyjnym Miasta Krakowa funkcjonuje ok. 80 urządzonych i trwale zagospodarowanych Rodzinnych Ogrodów Działkowych.

W Krakowie zdecydowana większość wszystkich ogrodów działkowych, o których mowa powyżej, zlokalizowana jest w jednostce ewidencyjnej Kraków-Krowodrza (32 ogrody). Ogrody działkowe zajmują tam teren 116,8 ha.

30 ogrodów działkowych usytuowanych w Nowej Hucie obejmuje teren 196,5 ha. Podgórze liczy 17 ogrodów działkowych położonych na 138,5 ha. Najmniejszy teren liczący 18,5 ha w Śródmieściu zajmuje osiem ogrodów działkowych³⁰.

2.3.3. WSPÓŁCZESNY WYPOCZYNEK DZIECI I MŁODZIEŻY

Wypoczynek dzieci i młodzieży współcześnie to zorganizowany ruch krajoznawczo-turystyczny lub indywidualne rodzinne wyjazdy poza miejsce zamieszkania. Te drugie wynikają przede wszystkim z zachowań rodzinnych i pozostaną jako takie tylko wzmiankowane. Współczesny ruch wypoczynkowy dzieci i młodzieży szkolnej jest koordynowany przez Ministerstwo Edukacji Narodowej³¹. Współpracuje ono w zakresie wytycznych ze wszystkimi organizacjami stwarzającymi dzieciom możliwość

²⁹ Pierwsze w Polsce ogrody działkowe (ROD „Kąpiele Słoneczne”) założone zostały w Grudziądzu przez dr. Jana Jalkowskiego w 1897 r. W tym celu założone zostało Towarzystwo Naturalnego Sposobu Życia będące inicjatorem wypoczynku w ogrodzie. Pierwsze ogrody umożliwiały torfowe kąpiele na wolnym powietrzu.

³⁰ Uchwała nr LII /976/16 Rady Miasta Krakowa z dnia 14 września 2016 r. w sprawie przyjęcia Programu wspierania Rodzinnych Ogrodów Działkowych funkcjonujących na obszarze Gminy Miejskiej Kraków.

³¹ Tzw. zielone szkoły wyłączone zostały z rozważań jako element edukacji obowiązkowej.

wspólnego wypoczynku. Zatem wytycznym MEN podlegają: ZHP, ZHR, PTTK, PTSM, a obowiązkowi zgłoszeń podlegają także półkolonie, obozy sportowe, oazy i inne formy wypoczynku, które trwają dłużej niż dwa dni.

Początki wypoczynku dzieci nie były tak restrykcyjne. Pierwsze wzmianki o zorganizowanych wyjazdach dzieci pojawiają się w II połowie XIX w. Przykładem z tego czasu jest niemiecka organizacja turystyczna Schulerwandergruppe³² (1896–1961). Gromadziła ona gimnazjalistów pod opieką H. Hoffmana – nauczyciela i pasjonata natury³³. W następnych latach prowadzenie grupy przejął jeden z podopiecznych – 19-letni Karl Fischer i kontynuował tradycję pod nazwą „Alt-Wandervogel”. Na początku XX w. umożliwiono również dziewczętom zorganizowane wędrowki, a następnie dołączyli do nich także uczniowie szkół podstawowych. Na terenie Polski działalność na rzecz poznania własnego kraju zapoczątkowała Komisja Edukacji Narodowej w 1773 r., opracowując program i wskazując potrzebę edukacji w tym zakresie, jednak szeroka popularyzacja wycieczek szkolnych przypadła dopiero na XIX w. Płynność rozwoju wypoczynku dzieci i młodzieży przerwały dwie wojny światowe. Okres powojenny zmienił sytuację Polski również w zakresie modelu działalności edukacyjnej, krajoznawczej i turystycznej. Z powodów geopolitycznych nacisk był postawiony na organizację wypoczynku dla dzieci w Polsce³⁴. Oferowały go zakłady pracy rodziców, szkoły, organizacje. Całość działań była nadzorowana wówczas przez kuratoria. Niemniej popularną formą wypoczynku były nadal wyjazdy rodzinne³⁵.

Część młodzieży stowarzyszała się wokół ośrodków kultu w organizacji Ruch Światło-Życie (tzw. oaza), z którą wyjeżdżano na pielgrzymki, rekolekcje i inne formy kultu religijnego. Po 1997 r. sposób podejścia do organizacji wypoczynku dla dzieci i młodzieży przypominał dzisiejszy, na którym opiera się rozporządzenia wskazujące warunki organizacji w tym zakresie czasu wolnego najmłodszym³⁶. Współcześnie coraz mniej młodzieży uczestniczy w organizacjach o długiej tradycji, takich jak harcerstwo³⁷ czy oaza. Należy zaznaczyć, że z dużą szkodą dla młodych ludzi, gdyż obie te całkowicie odmienne organizacje posiadały wspólnie głoszone ponadczasowe wartości, które wpajano młodym ludziom podczas wyjazdów, tj. szacunek do drugiego człowieka i samego siebie, umiłowanie otaczającego ich świata, rozwój wewnętrzny i wiele innych. Obecnie nastąpiła dewaluacja wartości, które wydawały się ponadczasowe, a żadna organizacja nie była w stanie przejąć pod tym względem działań edukacyjnych.

³² http://www.hartwig-w.de/friedhof/google/06/06-11/korth_g.htm (dostęp: 15.07.2021).

³³ *Padagogik-Lexikon*, red. G. Reinhold, Wien 1999, s. 541.

³⁴ Szerzej na ten temat pracy zbiorowej pod red. D. Jarosza, *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, Wrocław 2012

³⁵ Niestety rozerwanie więzi rodzinnych i praca zawodowa, zmiany systemu wartości spowodowały, iż współcześnie mniej dzieci wyjeżdża do najbliższych zamieszkujących w innym miejscu.

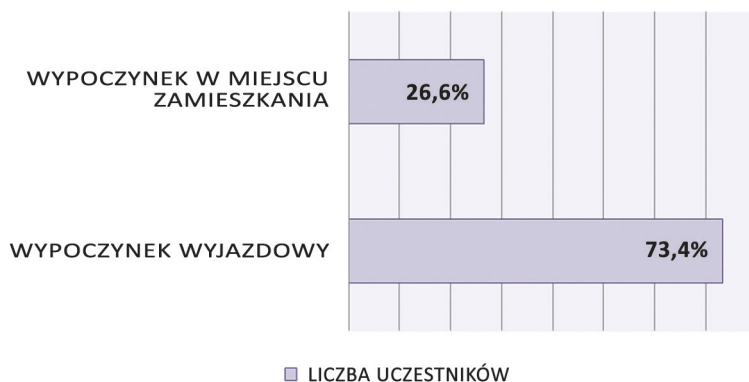
³⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 marca 2016 r. w sprawie wypoczynku dzieci i młodzieży, Dz.U. 2016, poz. 452.

³⁷ Które posiada wspólne korzenie, a wraz ze zmianą ustrojową podzieliło się na ZHP i ZHR.

Dzieci coraz częściej korzystają ze zorganizowanego wypoczynku powiązane-
go z rozwojem fizycznym lub językowym. Również wyjeżdżają poza granice Polski,
o ile ich status majątkowy na to pozwala. Dostępność mediów spowodowała większą
ciekawość świata i mniejszą obawę przed nim.

Z raportu Kuratorium Oświaty w Krakowie dotyczącego najdłuższego, czyli let-
niego wypoczynku dzieci³⁸ wynika, iż prawie 70 tys. dzieci i młodzieży z Małopolski
wypoczywało na zorganizowanych przez jednostki oświatowe wyjazdach, co stanowi
poniżej 10% ogólnej liczby dzieci i młodzieży³⁹.

TYP WYPOCZYNKU – LICZBA UCZESTNIKÓW

- Il. 13. Rodzaje wypoczynku względem miejsca zamieszkania. Źródło: Kuratorium Oświaty w Krakowie; Raport z organizacji wypoczynku letniego dla dzieci i młodzieży szkolnej w województwie małopolskim w 2016 r., s. 11

Trudno wyrokować, czy powodem takiego stanu rzeczy jest sytuacja finansowa rodziców czy inne czynniki społeczne, jednak pomimo wzrastającej do niedawna liczby uczestników zorganizowanych wyjazdów jest ona nadal dość niska. Aktualna sytuacja epidemiologiczna wyłączyła możliwość organizacji wypoczynku w większych grupach oraz prawie uniemożliwiła jego organizację poza granicami Polski. Przypuszczać można, że zyskają na popularności formy wypoczynku indywidualnego oferowane dzieciom przez ich najbliższych. Warunkiem często stawianym przez dzieci nie jest wybór atrakcyjnego miejsca umożliwiającego aktywne wypocznik, lecz dostęp do internetu oraz zasięg sieci telefonicznej, gdyż w znacznym stopniu życie najmłodszych obywateli odbywa się w świecie mediów społecznościowych.

³⁸ Dane za rok 2016.

³⁹ https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/krak/ASSETS_2016_dzieci_mlodziarz_malopolska.pdf (dostęp: 28.12.2020).

2.3.4. WYPOCZYNEK SENIORÓW

Wraz z postępem wiedzy i medycyny następuje wydłużenie czasu życia i związane z nim możliwości i ograniczenia. Do niedawna problemy ludzi starszych zajmowały niewiele miejsca w obszarze nauki i powiązane były przede wszystkim z ich stanem zdrowia. Przesunęła się również linia życia, za którą postrzegamy osoby jako ludzi starszych⁴⁰. Potrzeby zdrowych osób starzejących się były przedmiotem rozważań o charakterze marginalnym. Sytuacja ludzi starszych w społeczeństwie może być rozpatrywana wielopłaszczyznowo. Są nimi sytuacja w rodzinie, stosunki rodzinne, sąsiedzkie lub inne międzyludzkie, stan zdrowia, sytuacja finansowa, mieszkaniowa, dostępność placówek medycznych i organizacji społecznych oraz wewnętrzny potencjał jednostki. Każdy z tych elementów ma wpływ na możliwości i ograniczenia w wyborze formy wypoczynku. Według raportu GUS⁴¹ osoby w wielu senealnym chętnie uczestniczą w podróżach turystycznych. W 2018 r. 4,1 mln osób w wieku 60 lat i więcej uczestniczyło w przynajmniej jednym prywatnym wyjeździe turystycznym, co jest wartością o 2,3% większą niż rok wcześniej. W opinii seniorów poddanych badaniu statystycznemu przyczynami nieuczestniczenia w aktywnym wypoczynku były na pierwszym miejscu wiek i stan zdrowia, 14% wskazywało brak zainteresowania i tyle samo brak chęci do wypoczynku aktywnego.

Aż 53% Polaków w wieku 55+ jest nieaktywnych fizycznie⁴². Największy wpływ na podejmowanie przez seniorów decyzji o aktywnym trybie życia ma wykształcenie (39,6%), lokalna społeczność (23%) oraz zaangażowanie w stałą grupę zainteresowań (18,2%), a ich główną motywacją do ćwiczeń są zdrowie i relaks⁴³. Najważniejszą determinantą jest wiek i związany z nim stan zdrowia⁴⁴. Aktywność w zakresie turystyki maleje z wiekiem, przechodząc w stronę spokojniejszych form wypoczynku. Zagadnienie aktywności turystycznej seniorów w Polsce jest warunkowane w bardzo dużym stopniu ich sytuacją finansową oraz (choć w mniejszym stopniu) brakiem utrwalonych tradycji spędzania czasu poza granicami Polski. Zmiany demograficzne wskazują, że problem starzejących się społeczeństw Europy jest zjawiskiem trwałym. Odpowiada za to wzrost udziału osób starszych w skali liczby ludności ogółem oraz spadek przyrostu naturalnego. Zmiany kulturowo-społeczne przejęte z krajów Europy Zachodniej powodują, że samorealizacja, standard życia i wygoda stanowią priorytet i dominują nad trudami zakładania rodziny i wychowywania dzieci.

⁴⁰ Według literatury przedmiotu (geriatrii) pojęcie starości w znaczeniu medycznym to ogół zmian biologicznych zachodzących w ciele człowieka (głównie zużycie narządów i zmniejszona regeneracja komórek) w wieku starszym (tzw. trzeci wiek), czyli po 60.–65. roku życia.

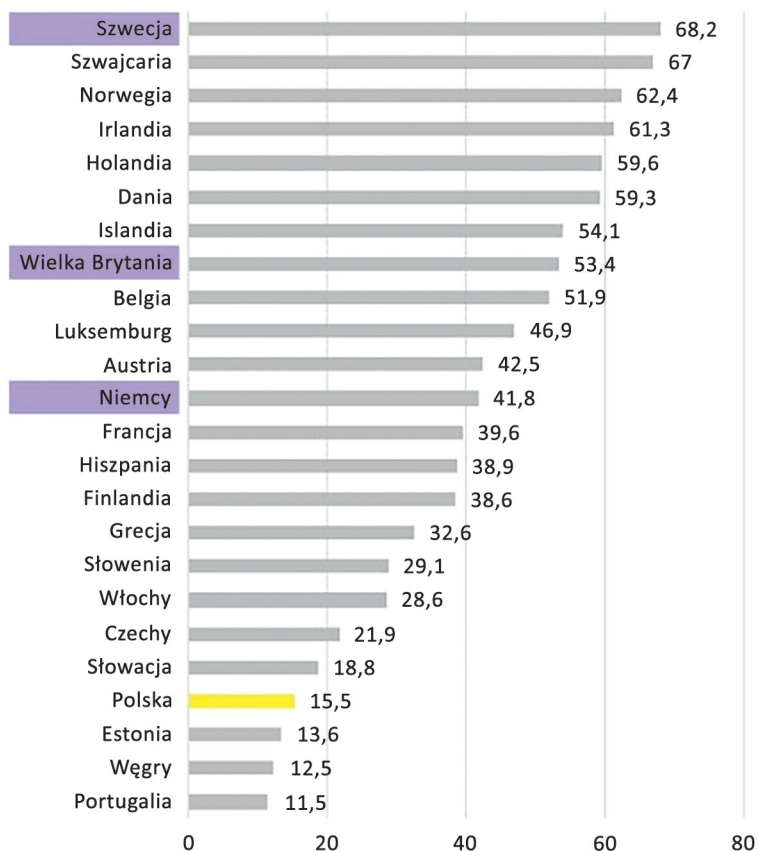
⁴¹ Raport o sytuacji osób starszych w Polsce w 2018 r., GUS, s. 72.

⁴² Według badania MultiSport Index 2019, <https://www.gazetasenior.pl/ponad-polowa-polskich-seniorow-jest-nieaktywna-fizycznie> (dostęp: 15.07.2021).

⁴³ Tamże.

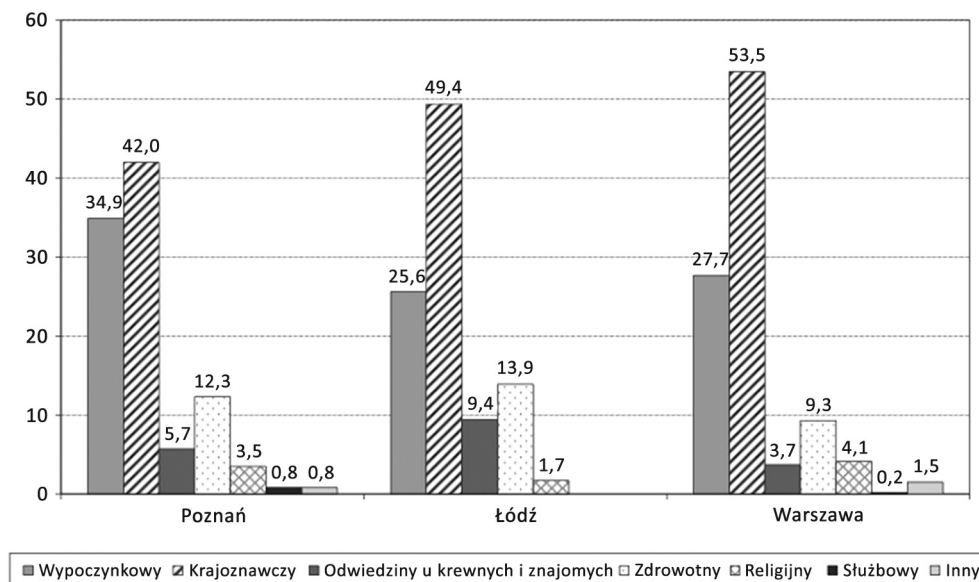
⁴⁴ Według danych OECD zaledwie 15,5% Polaków powyżej 65. roku życia postrzega swój stan zdrowia jako dobry lub bardzo dobry. W Szwecji ten odsetek wynosi 68,2%, a w Szwajcarii 67%.

Postrzegany stan zdrowia jako dobry / bardzo dobry w populacji w wieku 65+ (OECD, 2013)

Il. 14. Stan zdrowia wg OECD, 2013 – postrzegany jak dobry lub bardzo dobry według osób 65+. Źródło: <https://kadry.infor.pl/wiadomosci/738687,2,Stan-zdrowia-i-aktywnosc-seniorow-w-Polsce.html> (dostęp: 20.12.2021)

Wyjazdy polskich seniorów często łączą ze sobą aktywność turystyczną i dbałość o względy zdrowotne. Dużą popularnością wśród seniorów cieszą się refundowane przez NFZ turnusy rehabilitacyjne w sanatoriach i miejscowościach uzdrowiskowych. Wiele z tych placówek o wieloletnich tradycjach uzdrowiskowych zmieniało swoją ofertę, poszerzając ją o usługi typu spa, wellness, beauty. Pomimo przesunięcia się granicy wieku i transformacji oferty wypoczynkowej dedykowanej osobom starszym, wciąż wiele z nich wybiera odpoczynek bierny lub aktywność w miejscu zamieszkania.

Il. 15. Wykres przedstawia główne cele wyjazdów turystycznych seniorów. Źródło: P. Kociszewski, *Turystyka seniorów jako czynnik aktywizacji osób starszych*, Warszawa 2016, s. 230

2.4. WSPÓŁCZESNY MODEL ŻYCIA

Model życia jest nierozzerwalnie związany z sytuacją ekonomiczną, geopolityczną i religią. W sytuacji wielu zmian ekonomicznych i społecznych model życia Polaków ewoluował i obecnie różni się znacząco od modelu powojennego. Miały na to wpływ wydarzenia polityczne oraz konieczność odbudowy kraju. Rola rodziny pozostaje istotna w określaniu modeli życia, jednak znaczenie samego słowa „rodzina” zmieniło się i poszerzyło swoje granice. Według definicji socjologicznej rodzina to grupa osób powiązanych ze sobą poprzez pokrewieństwo, powinowactwo lub wspólne zamieszkiwanie. Rodzina, zdaniem socjologów, według najprostszycj jej definicji, to „najważniejsza, podstawowa grupa społeczna, na której opiera się całe społeczeństwo”⁴⁵. Celem rodzin jest utrzymanie dobrobytu swoich członków i całego społeczeństwa. W idealnej sytuacji rodzina gwarantować powinna przewidywalność, strukturę i bezpieczeństwo, podczas gdy jej członkowie dojrzewają i uczestniczą w życiu społecznym⁴⁶. W pojęcie rodziny wchodzi również obecnie model życia rodzinnego, w którym uczestniczą osoby pozostające w nieformalnych związkach, wspólnie

⁴⁵ Z. Tyszka, *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, w: *Pedagogika społeczna*, pod red. T. Pilch, I. Leparczyk, Warszawa 1995, s. 137.

⁴⁶ Definicja na podstawie https://pl.wikipedia.org/wiki/Kategoria:Socjologia_i_antropologia_rodziny (dostęp: 15.07.2021).

bądź samotnie wychowujące dzieci oraz tzw. rodziny patchworkowe⁴⁷, których wieloletnie zależności rodzinne nie pozwalają na dokładne ich scharakteryzowanie. Dominującym od lat jest model rodziny dwupokoleniowej, (tzw. nuklearnej) składającej się z rodziców i dzieci. W badaniu dotyczącym modeli życia rodzinnego przeprowadzonym przez CBOS⁴⁸ odbijają się ogólne przemiany widoczne w życiu społecznym. Badania potwierdzają opóźnianie momentu urodzenia pierwszego dziecka, a w konsekwencji również kolejnych. W drugim trendzie widać, że coraz mniej osób za idealne rozwiązanie uważa posiadanie jednego dziecka, rośnie natomiast udział tych, które chciałyby mieć ich troje. Jednak porównując wyniki z 2019 r. z uzyskanymi w 2013 r., nie można mówić o istotnych zmianach w zakresie preferowanej liczby potomstwa. Zmienia się natomiast postrzeganie idealnego modelu rodziny. Nie jest on już tak oczywisty jak przed laty i częściej wymaga uczestniczenia w życiu rodzinnym dziadków, pomocy młodym, wchodzącym w życie i dorastającym dzieciom oraz starzejącym się emerytom. Interesy wszystkich grup łączą rodziny wielopokoleniowe. Obecnie w przewadze mamy model określany jako sandwich generation oznaczający pokolenie dorosłych członków rodziny, którzy z różnych względów muszą obejmować opieką zarówno starzejących się rodziców, jak i dorosłe dzieci, a częstokroć także wnuki⁴⁹, jednocześnie trudniąc się pracą zawodową. Starzenie się społeczeństwa prowadzi do konieczności zadbania o potrzeby najstarszych w rodzinie. W aspekcie konieczności zadbania o własne dorastające pociechy, a także o wnuki, pokolenie środkowe pełni rolę służebną, co rodzi frustracje i nadmierne wyeksploatowanie osób, które poza obowiązkami domowymi muszą wypełniać obowiązki zawodowe. Brak czasu i próba pogodzenia wszystkich elementów życia powoduje, że coraz mniej odpoczywamy.

2.4.1. WYPOCZYNEK BIERNY

Wypoczynek to niezbędny element fizjologii organizmów żywych. Pomimo iż jest to jak najbardziej naturalny proces, to stosunkowo mało informacji jest na jego temat w dostępnych źródłach medialnych. Najczęściej wiąże się on z odpoczynkiem dobowym w kontekście świadczonej pracy i jej uwarunkowaniami prawnymi lub czynnym wypoczynkiem w związku z obowiązującymi trendami fit. Stosunkowo niewiele miejsca, zarówno w literaturze, jak i mediach, poświęćcane jest odpoczynkowi biernemu, mylnie utożsamianemu wyłącznie ze snem. Bierny wypoczynek może mieć wiele form. Do najprostszych należą: malowanie, rysowanie, oddawanie się słuchaniu muzyki lub czytaniu lektur, modelarstwu lub robótkom ręcznym. Postęp cywilizacyjny

⁴⁷ Czasem nazywane zrekonstruowanymi, z definicją których nie radzi sobie dzisiejsza socjologia.

⁴⁸ Komunikat nr 46/2019, *Preferowane i realizowane modele życia rodzinnego*, CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_046_19.PDF (dostęp: 15.07.2021).

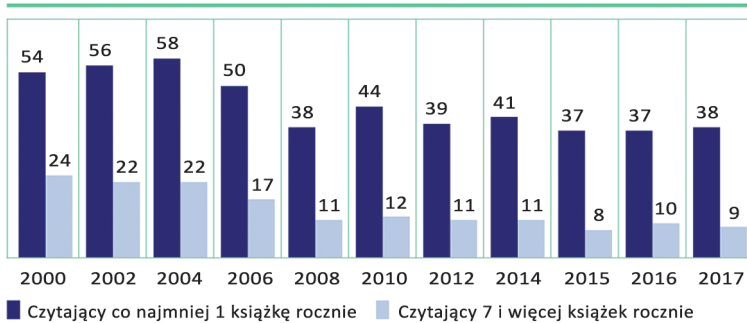
⁴⁹ Z. Bauman, *Etyka ponowoczesna*, Warszawa 2011; Z. Bauman, T. Leocini, *Płynne pokolenie*, Warszawa 2018.

sprawił, iż poddawani jesteście coraz większej liczbie bodźców słuchowych i wzrokowych. Oferta rynkowa, wychodząc naprzeciw oczekiwaniom klienta, oferuje niezliczoną ilość rozwiązań multimedialnych w postaci gier indywidualnych, gier w sieci dla odbiorcy w każdym wielu, audiobooków, poradników, albumów itd. Możliwości internetu są w zasadzie nieograniczone i mogą pochłoniąć cały czas tradycyjnie przeznaczany na różne formy wypoczynku, ale i na sen. Źle użyte, stają się zagrożeniem dla zdrowia i życia. Utrzymanie prawidłowych proporcji służy poprawie koordynacji wzrokowo-manualnej i jest ćwiczeniem dla mózgu.

Wiek XXI oferuje niezwykle dużo rozwiązań technologicznych umożliwiających rozwój młodzieży w różnych sferach. Szczegółne miejsce zajmują gry, które wpływają na sposób postrzegania świata i kształtowanie się postaw społecznych odbiorców. Co prawda początki gier to lata 50. XX w.⁵⁰, jednak zaawansowanie technologii, popularyzacja tej formy rozrywki oraz ogólna dostępność sprzętu sprawiły, iż jest to najchętniej wykorzystywana rozrywka w czasie wolnym na komórkach i tabletach. Na zainteresowanie grami ma wpływ również ich forma graficzna, złożoność i wielowarstwowość oraz zróżnicowane zadania wprowadzające gracza na różne poziomy zaawansowania. Przy zachowaniu granic zdrowego rozsądku jest to dostępna, współczesna forma odpoczynku fizycznego pobudzająca naszą percepcję do działania⁵¹.

W związku ze zmianą postrzegania i potrzeb ludzi w zmienionym, postindustrialnym świecie, tradycyjny sposób odpoczynku wydaje się zagrożony. Do takiego należałoby zaliczyć czytelnictwo, a w szczególności czytanie książek. Biblioteka Narodowa informuje w raporcie o stanie czytelnictwa na rok 2017, że w grupie badanej powyżej 15. roku życia tylko 38% osób przeczytało, przeglądało lub fragmentarycznie czytało chociaż jedną książkę w ciągu roku.

Czytanie książek w latach 2000–2017 (dane w proc.)*

* O ile nie zaznaczono inaczej, wszystkie wykresy i tabele sporządzono na podstawie wyników badań czytelnictwa Biblioteki Narodowej.

Il. 16. Raport Biblioteki Narodowej. Źródło: <https://www.bn.org.pl> (dostęp: 10.06.2021)

⁵⁰ Upowszechnienie nastąpiło w latach 80. XX w., a skale masowa gry osiągnęły po zmianie ustrojowej w latach 90.

⁵¹ T. Hoffman, *Wpływ gier na rozwój społeczny młodych użytkowników komputerów*, *Обрії друкарства*, 2018, nr 1, s. 383–392, <http://horizons.vpi.kpi.ua/article/view/132950/129412> (dostęp: 10.06.2021).

2.4.2. WYPOCZYNEK CZYNNY

Bezustanna produktywność nie jest możliwa, chociaż właśnie w tę stronę skłaniają się dążenia rynku pracy. Gdy odpoczynek nie jest wystarczający, zużywane jest za dużo energii, a w miarę upływu godzin i dni spada fizjologiczna wydajność. „Ponowoczesność to nowoczesność bez iluzji” to słowa Z. Baumanna⁵², do których odwołują się specjaliści badający zachowania społeczne. Pisząc o społeczeństwie ponowoczesnym, często zwraca się uwagę na problem nieuchwytności i nieokreśloności jego struktur. W odniesieniu do przestrzeni życiowej człowieka można mieć wra-

Il. 17. Zmęczenie fizyczne jako forma odreagowania stresu – czynny wypoczynek, półmaraton w Krakowie w 2017 r. Fot. Beata Bajon

⁵² Z. Bauman, *Etyka ponowoczesna*, Warszawa 1996.

żenie, że nasze społeczeństwo współcześnie jest społeczeństwem przepływu – nie ma korzeni, nie integruje się i nie tworzy wspólnot⁵³.

Odpoczynek

- pobudza kreatywność;
- poprawia umiejętność osądzania sytuacji i podejmowania decyzji;
- zmniejsza stres i niepokoje;
- poprawia zdolność odczuwania szczęścia.

Wypoczynek czynny jest identyfikowany z aktywnością ruchową utrzymującą i poprawiającą sprawność fizyczną, czyli z uprawianiem sportu. W społecznościach krajów wysoko rozwiniętych wytworzyła się moda na aktywność. Za nią podąża i jest z nią ściśle powiązana dbałość o szczupłą sylwetkę. Skłania to społeczeństwo do masowego uprawiania ruchu na wolnym powietrzu.

Bieganie, jazda na rolkach, hulajnodze, rowerze to niektóre formy aktywności. Mniej popularne są w Polsce zbiorowe gimnastyki w parkach i na zieleńcach wywodzące się ze wschodnich rytuałów. Osobom mniej sprawnym pozostają spacery lub niewyczerpująca praca w ogrodzie. Wiele ludzi (głównie młodych) korzysta również z powiększającej się bazy klubów fitness, sal do ćwiczeń i klubów treningowych. Wypoczynek aktywny, w którym następuje zmęczenie mięśni, jest skutecznym sposobem usuwania negatywnych skutków stresu, dzięki spalaniu w mięśniach zapasów energetycznych.

2.4.3. WYPOCZYNEK CODZIENNY

Miarą pracy jest czas, w jakim jest ona wykonywana. Ustala go Kodeks pracy przewidujący zarówno przerwę w pracy w przypadku pracy powyżej 6 godz., jak i maksymalny czas pracy 8 godz. Czas na wypoczynek jest więc prawnie gwarantowany i oznacza czas wolny od pracy⁵⁴. Czas wolny charakteryzuje się następującymi odczuciami i cechami: przyjemność, wolność wyboru, relaks, wewnętrzna motywacja i brak oceny. Żaden pojedynczy element z powyższych nie kwalifikuje czasu jako czas wolny, dopiero połączenie minimum trzech z powyższych składników jest reprezentatywne dla czasu wolnego⁵⁵. Schematem modelowym jest schemat ośmiogodzinny, tj. 8 godz. pracy, 8 godz. wypoczynku i 8 godz. snu. Mimo to w praktyce ośmiogodzinny czas pracy nie wyklucza nadgodzin, a ilość obowiązków wykracza ponad pracę lub też praca wkracza w ośmiogodzinną przerwę na wypoczynek. Wszystko to powoduje narastającą tendencję, że czas wypoczynku skrócony jest do minimum. Ze względu na tak ograniczony czas wypoczynku ludzie zaczęli zauważać, że poza czasem jego

⁵³ E. Rewers, *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*, Kraków 2005.

⁵⁴ H. Hrehorowicz-Gaber, *Obszary wypoczynku sezonowego jako element ochrony środowiska w obszarach metropolitalnych*, Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej Architektura, 2007, s. 121–126.

⁵⁵ J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz, *Wybrane aspekty rozwoju funkcji wypoczynkowej w strefach podmiejskich trzech największych miast Polski: Warszawy, Łodzi i Krakowa*, t. 5, Łódź 1985, s. 67–77.

trwania istotna jest również jego jakość, tak by czerpać z niego jak największą korzyść. Wraz ze wzrostem świadomości wpływu stresu i przepracowania na zdrowie, zarówno psychiczne, jak i fizyczne człowieka i promowanej w mediach i środkach masowego przekazu postawy dbania o siebie, aktywności i zdrowego żywienia, temat wypoczynku i relaksu zaczął być poruszany i praktykowany. Moda na dbanie o siebie w sposób holistyczny przyniosła nowe spojrzenie na filozofię i praktyki Dalekiego Wschodu. Swoją renesans przeżywają takie dyscypliny jak joga, medytacja, ale także towarzyszące im idee i wiedza odnosząca się najczęściej do medycyny naturalnej i alternatywnej. Także siłownie oraz inna codzienna aktywność fizyczna zaczęły być doceniane i praktykowane przez szerszą część społeczeństwa. Powszechnie znany stał się pozytywny wpływ aktywności fizycznej, będącej domeną czasu wolnego, na zdrowie społeczeństwa⁵⁶. Czas wolny stał się niejednokrotnie synonimem czasu dla siebie, szczególnie wśród osób przed 40. rokiem życia.

2.4.4. WYPOCZYNEK COTYGODNIOWY

Przez wypoczynek cotygodniowy rozumieć należy czas wolny w skali tygodnia. Inaczej określić można go jako wypoczynek weekendowy. W przypadku wypoczynku weekendowego szczególnie istotną rolę pełnią miejskie oraz podmiejskie tereny rekreacyjne⁵⁷. Wypoczynek weekendowy łączy się najczęściej z tzw. turystyką bliską, co oznacza, że będzie determinowany ewentualnym czasem dojazdu do destynacji, który nie może przeważać nad czasem poświęconym na wypoczynek w określonym miejscu. W obrębie miasta obszarami cieszącymi się dużym zainteresowaniem wśród mieszkańców w weekendy są z jednej strony parki i tereny rekreacyjne, z drugiej jednak strony dodatkowym atutem tych zielonych obszarów jest bliskość usług umożliwiająca połączenie różnych rodzajów wypoczynku.

Obszary podmiejskie przyciągają turystów z miasta szczególnie zbiornikami wodnymi i rzekami. W tym przypadku uzupełnienie uwarunkowań przyrodniczych atrakcyjną ofertą turystyczną jest gwarancją sukcesu. Geneza szybkiego rozwoju turystycznego obszarów podmiejskich wiąże się nierozzerwalnie z rozbudową i rozwojem podmiejskiej sieci komunikacyjnej takiej jak kolej oraz tramwaj podmiejski. Należy jednak zauważyć, że obszary podmiejskie występowały już wcześniej i tak np. w średniowiecznych miastach stanowiły miejsce wypoczynku i polowań królów i książąt polskich⁵⁸. Funkcja wypoczynkowa na obszarach podmiejskich stała się więc naturalnym następstwem wynikającym z potrzeb społeczeństwa. Warto zaznaczyć, iż strefy podmiejskie mogą stanowić również cel dłuższego niż weekendowy

⁵⁶ D. Janiak, *Stosunki bioklimatyczne w profilu pionowym polskich Karpat Zachodnich*, Kraków 2018.

⁵⁷ P. Kościszewski, *Turystyka seniorów jako istotny czynnik aktywizacji osób starszych*, Zeszyty Naukowe UW Vistula, 2016, z. 46(1), s. 217–237.

⁵⁸ A. Kowalczyk, *Geografia turystyki*, Warszawa 2010.

ruchu turystycznego, co niejednokrotnie ma miejsce w przypadku rodzin z dziećmi czy osób starszych.

2.4.5. WYPOCZYNEK SEZONOWY (COROCZNY)

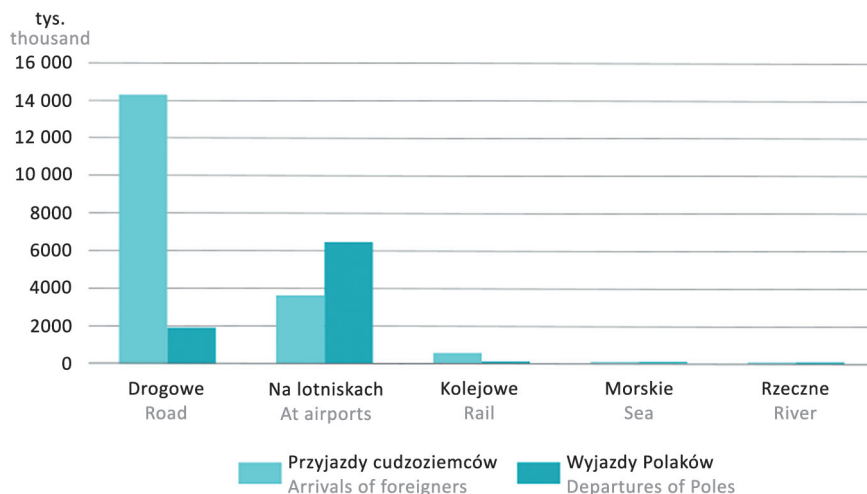
Przez pojęcie wypoczynku sezonowego lub też corocznego rozumieć można wypoczynek o czasie trwania dłuższym niż weekend. Wypoczynkiem sezonowym są wakacje, ferie lub urlop, z których w zakresie krajowym wszystkie wykazują sezonowość ze względu na uwarunkowania atmosferyczne występujące w lecie i zimie odpowiednio w trakcie miesięcy czerwca–sierpnia lub grudnia–marca. W czasie tym następuje znaczny wzrost wykorzystania miejsc noclegowych oraz wzrost zainteresowania atrakcjami typowo sezonowymi – w okresie letnim basenami otwartymi, szlakami górskimi czy plażami i ścieżkami rowerowymi, natomiast w zimie głównie zapleczem sportowym – łyżwiarskim, narciarskim oraz szlakami górskimi itp. W przypadku wypoczynku sezonowego odległość nie stanowi tak dużej bariery, jak w wypoczynku weekendowym, jednak jest on ważnym elementem wykorzystania terenów zielonych wokół dużych miast o zurbanizowanej przestrzeni⁵⁹. Bardzo często wypoczynek ten jest realizowany również w formie zagranicznego ruchu turystycznego, co umożliwi jego organizację nie tylko w trakcie trwającego w Polsce sezonu wakacyjnego czy ferii.

2.5. UWARUNKOWANIA ŚRODOWISKOWE MIEJSCOWOŚCI WYPOCZYNKOWYCH W POLSCE I ZA GRANICĄ

Uwarunkowania środowiskowe odgrywają istotną rolę w zakresie atrakcyjności turystycznej. W Polsce uwarunkowania środowiskowe nie są na tyle atrakcyjne, aby stanowić cel podróży sam w sobie. Duża lesistość, ciekawe pasma górskie i parki narodowe są oczywiście dużą zaletą, jednak mimo wszystko przeważają nad nimi uwarunkowania kulturowe. Jeśli chodzi o uwarunkowania klimatyczne, Polska również nie znajduje się w czołówce, musi więc nadrabiać braki w tym zakresie innymi uwarunkowaniami. Popularyzacja internetu, środków masowego przekazu oraz nowoczesnego transportu spowodowały otwarcie na świat. Coraz większa część społeczeństwa chętnie odbywa wyjazdy zagraniczne. Zmniejszenie uciążliwości przekraczania granic państw w strefie Schengen spowodowało wzrost turystyki w granicach Europy. Jednak także bardziej egzotyczne destynacje cieszą się dużym powodzeniem. Trzeba jednak zaznaczyć, że turystyka zagraniczna poza strefę Schengen odbywa się z reguły z wykorzystaniem samolotu jako środka transportu.

⁵⁹ J. Kowalczyk-Anioł, *Koncepcja gentryfikacji turystycznej i jej współczesne rozumienie*, Gdańsk 2018, s. 154.

Przekroczenia granicy poza strefę Schengen według rodzajów przejść granicznych w 2019 r.
 Crossings of the border outside the Schengen area by type of border crossing point in 2019

- II. 18. Przekroczenia granicy poza strefą Schengen z podziałem na rodzaje przejść granicznych.
 Źródło: Analizy statystyczne – Turystyka w 2019 r. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, Rzeszów 202, <https://stat.gov.pl/> (dostęp: 15.07.2021)

Szersza możliwość zapoznania się z odległymi krajami i ich ofertą oraz uwarunkowaniami klimatycznymi, przyrodniczymi oraz kulturowymi wzbudza ciekawość świata i chęć odwiedzenia odległych rejonów, a jednocześnie umożliwia zapoznanie się z celem podróży i jej dokładne zaplanowanie, co zmniejsza stres i strach przed

Podróże^a turystyczne w 2019 r.
 Tourist trips^a in 2019

Wyszczególnienie Specification	Ogółem Total	Krajowe Domestic		Zagraniczne Foreign	
		krótkookresowe (2–4 dni) short-term (2–4 days)	długookresowe (5 dni lub dłużej) long-term (5 days or longer)	krótkookresowe (2–4 dni) short-term (2–4 days)	długookresowe (5 dni lub dłużej) long-term (5 days or longer)
w tys. in thousand					
Ogółem Total	75 124,4	34 549,4	25 275,2	2 920,0	12 379,8
w tym: of which:					
osób w wieku 15 lat lub więcej persons aged 15 or over	63 562,8	29 987,4	20 030,9	2 679,4	10 865,2
w tym: of which:					
w celach prywatnych for private purposes	60 624,7	28 717,7	19 569,0	2 133,9	10 204,1

^a Podróże turystyczne to wyjazdy członków gospodarstwa domowego (np. jeden wyjazd 4-osobowej rodziny oznacza 4 podróże).
^a Tourist trips are departures of household members (e.g. one departure of a family of four means four trips).

- II. 19. Statystyki GUS – Podróże turystyczne w 2019 r. Źródło: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/> (dostęp: 15.07.2021)

podjęciem tak dalekiego wyjazdu. Barięą staje się więc jedynie ograniczenie ekonomiczne związane głównie z kosztami transportu i pobytu. Z tego względu w dalszym ciągu, mimo niejednokrotnie dużo lepszych uwarunkowań środowiskowych krajów zagranicznych, Polacy w większości preferują jednak wypoczynek krajowy, co wyraźnie zaznacza się w statystykach zebranych i opracowanych przez Główny Urząd Statystyczny.

2.5.1. TYPOLOGIA MIEJSCOWOŚCI WYPOCZYNKOWYCH W POLSCE I ICH WALORY ŚRODOWISKOWE

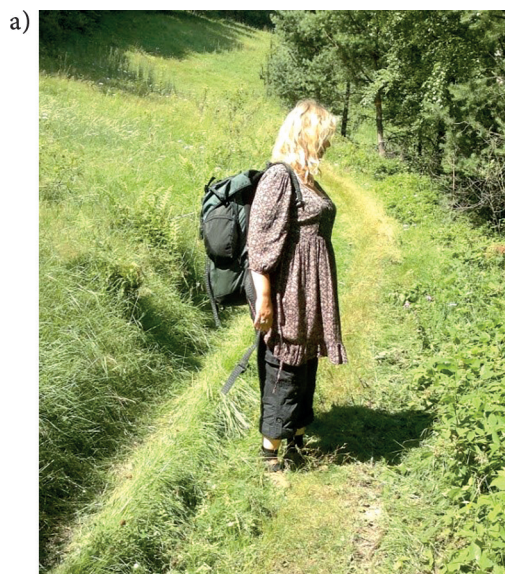
W literaturze przedmiotu trudno uzyskać jednoznaczną definicję terminu „miejscowości wypoczynkowej”. Nie ma dla takiej oznaczenia, czy powinna być ośrodkiem o prawach miejskich, czy słuszniej uważać, że jest to ośrodek osadniczy wiejski. Wiadomym jest jednak, że powinna ona nosić atrybuty atrakcyjności środowiska przyrodniczego w najbliższym otoczeniu oraz powinna być to miejscowość wyposażona w podstawowe walory turystyczno-wypoczynkowe i infrastrukturę turystyczną w postaci miejsc noclegowych, gastronomii i atrakcji umożliwiających wypoczynek. Z właściwości miejscowości wypoczynkowej wynika również, że znaczna część jej mieszkańców powiązana jest ekonomicznie z tą gałęzią gospodarki oraz trudni się pracą w bezpośredniej lub pośredniej gospodarce turystycznej. Z punktu widzenia rozwoju obszarów wypoczynkowych można się odnieść do regionów turystycznych lub częściej w literaturze definiowanych miejscowości turystycznych. Termin „region turystyczny” określa obszar pełniący funkcje turystyczne dzięki specyficznym walorom środowiska przyrodniczego i kulturowego wspartego procesami ekonomicznymi, z których kreowane są usługi dla odwiedzających region turystów. Według Liszewskiego⁶⁰ głównymi wyróżnikami regionu turystycznego są: zajmowanie konkretnego obszaru i posiadanie walorów turystycznych, występowanie zagospodarowania turystycznego oraz ruchu turystycznego, istnienie powiązań wewnętrznych, występowanie ściśle określonych granic, jedność środowiska i dostępność komunikacyjna. Za miejscowość turystyczną uznaje się jednostkę osadniczą (wieś, miasto), która ze względu na walory turystyczne, infrastrukturę turystyczną i dostępność komunikacyjną stanowi punkt docelowy lub etapowy migracji turystycznej. Miejscowość turystyczną charakteryzującą się wysokim stopniem zagospodarowania turystycznego oraz dysponującą szerokim profilem usług związanych z obsługą ruchu turystycznego określa się mianem „ośrodka turystycznego”⁶¹. Definiując pojęcie

⁶⁰ S. Liszewski, *Region turystyczny*, Turyzm, 2003, 13, 1; J.J. Parysek, *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej*, Poznań 2007.

⁶¹ W. Kurek, M. Mika, *Turystyka jako przedmiot badań naukowych*, w: *Turystyka*, red. W. Kurek, Warszawa 2007, https://www.researchgate.net/profile/Alina_Zajadacz/publication/282613060_Ruch_turystyczny_w_ujeciu_statystycznym/links/561422b008ae4ce3cc63858d/Ruch-turystyczny-w-ujeciu-statystycznym.pdf (dostęp: 15.07.2021).

miejsowości wypoczynkowej, można wyjść od definicji encyklopedycznej, iż przez turystykę rozumie się formę czynnego wypoczynku połączonego z poznawaniem różnych miejsc oraz elementami sportu, co implikuje konieczność określenia faktu, że miejscowości turystyczne to zarazem miejscowości czynnego wypoczynku poza miejscem zamieszkania.

Model wypoczynku czynnego jest jednak wieloznaczny i uzależniony od tradycji rodzinnych, społecznych, możliwości finansowych, stanu zdrowia i wielu innych czynników. Wspólnym mianownikiem wypoczynku jest regeneracja sił witalnych w sensie fizycznym i psychicznym. Takim warunkom powinny odpowiadać miejscowości wypoczynkowe. W sensie definicyjnym turystyka wiąże się ze znacznie większą aktywnością fizyczną. Jednak miejscowości wypoczynkowe to ośrodki, które mają zintensyfikowaną infrastrukturę w postaci domów wypoczynkowych, kwater, hoteli, gastronomii różnej wielkości. Pożądana jest również główna przestrzeń publiczna, w której toczy się „życie” miejscowości. Może to być główna ulica handlowa, deptak nadmorski lub rynek miejski. Z czasem obrasta ona małymi formami architektonicznymi z pamiątkami, fast foodami i atrakcjami w postaci występów performerów. Zatem do miejscowości wypoczynkowych można zaliczyć takie, które zapewniają atrakcje dostępne dla osób wypoczywających również mało aktywnie (co nie oznacza, że wyłącznie biernie) np. ze względów zdrowotnych lub społeczno-ekonomicznych. W zależności od wielkości ośrodka są to miejscowości o przeważającej funkcji turystyczno-wypoczynkowej (Zakopane, Koninki, Ruciane-Nida) lub pewne strefy o tej funkcji wyodrębniające się w całe strukturze (Myślenice-Zarabie, Sopot).

Il. 20. Turystka i wypoczynek – odmienne formy spędzania czasu wolnego: a) aktywność ruchowa konieczna w turystyce; b) możliwość biernego wypoczynku. Źródło: materiały własne

W aspekcie geograficznym najprostszym podziałem wynikającym z preferencji ludzi do wypoczynku w określonych warunkach geofizycznych jest podział na miejscowości górskie, podgórskie, nizinne (w tym w przewadze nad wodą) oraz nadmorskie. Wspólną cechą wszystkich miejscowości wypoczynkowych jest atrakcyjność środowiska przyrodniczego bezpośrednio w miejscowości lub w obszarze przyległym.

Tabela 1

Podział najpopularniejszych miejscowości wypoczynkowych pod kątem morfologii terenu.

Źródło: opracowanie własne

POPULARNE MIEJSCOWOŚCI O CHARAKTERZE WYPOCZYNKOWYM			
GÓRSKIE	PODGÓRSKIE	NIZINNE	NADMORSKIE
Białka Tatrzańska	Czchów	Augustów	Chałupy
Biały Dunajec	Długopole-Zdrój	Bałtów	Darłowo
Bolesławów	Dobra	Biała Piska	Darłówek
Brenna	Gdów	Białowieża	Darłówko
Bukowina Tatrzańska	Głucholazy	Bielawa	Gdynia
Cisna	Iwonicz-Zdrój	Bisztynek	Jantar
Czarny Dunajec	Jaśliska	Bogaczewo	Jarosławiec
Czerniawa-Zdrój	Jedlina-Zdrój	Bolków	Jastarnia
Dobczyce	Jelenia G.-Cieplice	Busko-Zdrój	Jastrzębia Góra
Duszniki-Zdrój	Jerzmanice-Zdrój	Charbrowo	Jurata
Gierałtów	Kamienica	Chmielno	Karwia
Janowa Góra	Krasnobród	Ciechocinek	Kąty Rybackie
Jaworki	Krościenko n. D.	Czaplinek	Kołobrzeg
Jaworze	Lasowa	Firlej	Krynica Morska
Jeleśnia	Łądek-Zdrój	Giżycko	Łazy
Karpacz	Lesko	Goczałkowice	Łeba
Klimkówka	Lutowiska	Gołdap	Mielno
Kluzkowiec	Łapanów	Gowidlino	Międzywodzie
Koninki	Łąpsze Niżne	Horyniec	Międzyzdroje
Korbielów	Międzybrodzie B.	Ława	Mikołajki
Kościelisko	Mucharz	Ińsko	Mrzeżyno
Krynica-Zdrój	Polanica-Zdrój	Jasień	Niechorze
Kudowa-Zdrój	Przerzeczyn-Zdrój	Kamienica Królewska	Pobierowo
Lubawka	Rymanów-Zdrój	Karłowice	Puck
Lubień	Stronie Śląskie	Kartuzy	Rewa

cd. tab. 1

Łomnica	Szczawno-Zdrój	Konstancin-Jeziorna	Rewal
Małe Ciche	Tęgoborze	Krasiejów	Rowy
Murzasichle	Wieliczka	Krąg	Sarbinowo
Muszyna	Wiśniowa	Kruklanki	Sianożęty
Myślenice	Wójtkówka	Lubniewice	Sopot
Nidzica	Żegocina	Łągów	Sztutowo
Niedzica		Łączki	Trzęsacz
Piwniczna-Zdrój		Malbork	Unieście
Polańczyk		Mrażowo	Ustka
Poręba Wielka		Nałęczów	Ustronie Morskie
Rabka-Zdrój		Ocypel	Wicie
Rytro		Okuninka	Władysławowo
Skrzyczne		Olecko	
Sokołowsk		Otwock	
Solina		Połczyn-Zdrój	
Szczawa		Rospuda	
Szczawnica		Solec-Zdrój	
Szczyrk		Stare Juchy	
Szklarska Poręba		Stegna	
Świeradów-Zdrój		Sulęczyno	
Świnoujście		Supraśl	
Tylicz		Uniejów	
Ustroń		Waliszewo	
Ustrzyki Dolne		Wapienne	
Węgierska Górka		Węgorzewo	
Wierchomla Wielka i Mała		Wikno	
Wisła		Wilkasy	
Witów		Wilnowo	
Wysowa-Zdrój		Winiec	
Zakopane		Wiżajny	
Ząb		Włodawa	
Złockie		Zator	
Żegiestów-Zdrój		Żabinka	

2.5.2. WYBRANE MIEJSCOWOŚCI TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWE PODGÓRSKIE I GÓRSKIE

Z turystyką w miejscowościach górskich wiąże się nierozzerwalnie pojęcie szlaków turystycznych. Szlaki turystyczne to jeden z najbardziej dostrzegalnych i rozwiniętych elementów zagospodarowania turystycznego. Ich historia sięga połowy XIX w. i wynika z zapotrzebowania na nie w związku z rozwojem turystyki masowej praktykowanej bez przewodników górskich. Początkowo szlaki i trasy turystyczne nie posiadały wspólnego systemu oznaczeń. Dzięki m.in. działaniom Towarzystwa Tatrzańskiego w góry została wprowadzona turystyka piesza oraz powstało pierwsze schronisko górskie pod Morskim Okiem, co zapoczątkowało powstawanie kolejnych takich miejsc.

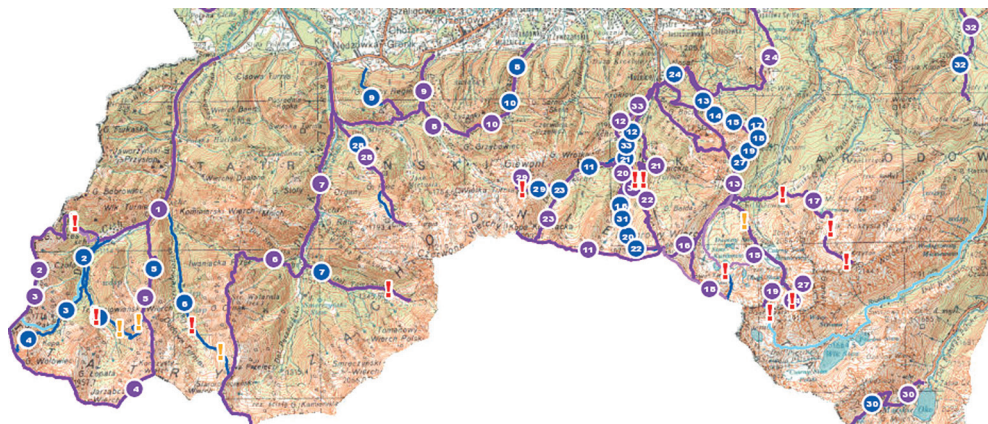
W Karpatach Wschodnich prekursorem działań z zakresu znakowania szlaków turystycznych był Leopold Wajgel będący wiceprezesem Oddziału Czarnohorskiego, który w 1884 r. wykonał i umieścił 56 sztuk znaków. tworząc tym samym pierwszy szlak turystyczny na obszarze dawnej Rzeczypospolitej. Mimo to za najstarszy na obszarze Polski oznakowany szlak turystyczny uznaje się utworzony w 1887 r. przez Walerego Eljasza-Radzikowskiego szlak z Jaszczurówki do Morskiego Oka⁶².

Turystyka górską opiera się w znaczącym stopniu na walorach przyrodniczych. Potwierdza to rozwinięta siatka szlaków turystycznych PTTK. Szlaki oraz schroniska umożliwiają jednocześnie aktywny wypoczynek i obserwację przyrody oraz korzystanie z górskiego mikroklimatu. Góry są również nie do przecenienia pod względem edukacji przyrodniczej. Z reguły zalesione tereny górzyste z towarzyszącymi im najczęściej parkami narodowymi, krajobrazowymi czy nadleśnictwami zapewniają możliwość turystyki edukacyjnej, a zatem praktycznego kontaktu z naturą. Warto zaznaczyć działania podejmowane w tym zakresie ze względu na istotną w obecnych czasach tematykę ekologii.

W zakresie turystyki górskiej wyróżnić można także turystykę kwalifikowaną wykorzystującą uwarunkowania terenu górzystego, jak np. turystyka ski-tourowa. Regionem szczególnie atrakcyjnym pod względem zaplecza do tego typu turystyki jest region tatrzański, w którym utworzone zostały szlaki ski-tourowe o łącznej długości ponad 100 km (il. 21). Ponadto szlaki regionu tatrzańskiego uzupełnione są o szeroką ofertę wypożyczalni sprzętu oraz bazy noclegowej i zaplecza gastronomicznego.

Na wiejskich terenach Dolnego Śląska do końca XVIII w. przeważała zabudowa drewniana. Architektura wsi polskiej przez wieki związana była z budownictwem drewnianym. Z czasem użycie tego wyczerpywalnego zasobu zostało ograniczone rozporządzeniami. Obszar Sudetów to teren między innymi trójstyku granic Polski, Czech i Niemiec, który zaowocował wyjątkowym dziedzictwem kulturowym.

⁶² A. Stasiak, *Współczesna przestrzeń turystyczna*, Łódź 2011.

Il. 21. Mapa szlaków ski-tourowych w polskich Tatrach. Źródło: <http://skitourowezakopane.pl/mapa/> (dostęp: 19.09.2021)

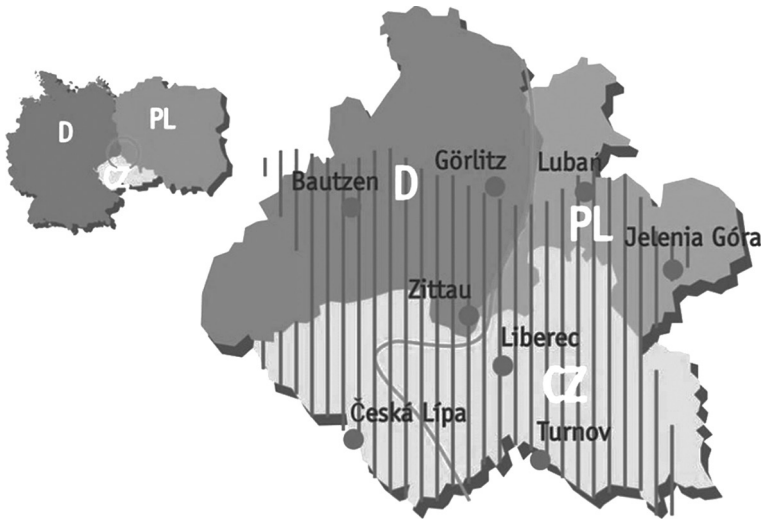
Jednym z charakterystycznych elementów jest przysłupowa konstrukcja domów w rejonie trójstyku. Pochodzenie odmiennej konstrukcji pociągnęło za sobą wiele teorii. Jedna z nich mówi, że rozwój tkactwa na tym terenie dał początek domom przysłupowym. Konstrukcja miała więc być odporna na drgania i wibracje powstające w wyniku pracy krosien tkackich, znajdujących się w izbie zrębowej. Według tej teorii konstrukcja przysłupowa była swoistą odpowiedzią na potrzeby tkaczy. Inna teoria mówi, że na terenie mniej zalesionym w części wschodniej chaty zrębowe wykorzystywane były w głównej mierze przez tkaczy i innych rzemieślników.

Il. 22. Zabudowa o konstrukcji przysłupowej w Świeradowie-Zdroju. Źródło: materiały własne

Natomiast zachodnia część Łużyc, w której dominowała praca na roli, zabudowana była w większości przez lekkie konstrukcje ryglowe. Typy te połączyły się na skutek migracji rzemieślników ze wschodu na zachód, przenikania obyczajów – również tych dotyczących budownictwa – oraz łączenia trybu pracy między działalnością na roli a działalnością rzemieślniczą⁶³. Kolejna z tez przedstawia jako powód takiej konstrukcji bagniste i wilgotne podłoże na terenie Łużyc⁶⁴.

Budynki przysłupowe pojawiają się również w okolicy Sulikowa i Lwówka, Lubania, Jeleniej Góry, Jawora, Wałbrzycha, Kamiennej Góry, a także Nowej Rudy i Zgorzelca⁶⁵. Domy przysłupowe tworzące całe zespoły urbanistyczne można również odnaleźć w niektórych wschodniosaksońskich miejscowościach, jak np. Ebersbach czy Hirschfelde⁶⁶. Miejscem, które promuje turystykę w oparciu o to dziedzictwo, jest Bogatynia.

Il. 23. Lokalizacja Krainy Domów Przysłupowych. Źródło: https://www.goryizerskie.pl/?file=art&art_id=1504 (dostęp: 19.09.2021)

Obecnie wartości kulturowe stały się pretekstem do zachowywania i ochrony różnych form dziedzictwa. Do popularyzacji takich obiektów wykorzystuje się różne metody promocji turystycznej i kreowania produktu turystycznego wzbogacają-

⁶³ J. Bren, B. Borselen, *Unraveling the Umgebinde: Exploring Compositional Patterns and Variations in a Vernacular Building Type*, w: *Envisioning Architecture*, EAEA Proceedings, Delft University of Technology, 2011, s. 5–9.

⁶⁴ E. Trocka-Leszczynska, *Umgebindehäuser in Niederschlesien*, w: *Umgebinde. Eine Einzigartige Bauweise im Dreiländereck Deutschland – Polen – Tschechien*, Königstein im Taunus 2006, s. 120–126.

⁶⁵ M. Przyłęcki, *Architektura ludowa Górnych Łużyc jako podmiot ochrony konserwatorskiej*, w: *Ochrona Zabytków*, 50/1, Warszawa 1997, s. 39–46.

⁶⁶ P. Palm, *Założenia co do budowlano-historycznego rozwoju górnołużyckiej zabudowy ludowej*, Bogatynia 2010, s. 15.

cego ofertę regionu. Domy przysłupowe są dostępne i otwarte (z przewodnikiem) w czasie europejskich dni dziedzictwa zarówno w Polsce, jak i w Niemczech. Osobą wielce zasłużoną dla promocji turystyki kulturowej Krainy Domów Przysłupowych jest Elżbieta Lech-Gotthardt, której staraniem ocalono Dom Kołodzieja (i przeniesiono go z Wigancic Żytawskich do Zgorzelca) będący obecnie wizytówką regionu⁶⁷.

Turystyka miejscowości górskich i podgórskich nie może bazować jedynie na uwarunkowaniach przyrodniczych i bliskim położeniu gór, ponieważ nie zapewniłoby to wystarczającego rozwoju. Podgórskie gminy karpackie jako swój atut, w oparciu o który budują zaplecze turystyczne, stosują uwarunkowania kulturowe. Folklor, tradycje i produkty regionalne to czynniki, które przyciągają turystów i umożliwiają rozwój. Przykładem karpackiej gminy podgórskiej jest gmina Lipnica Murowana w województwie małopolskim, powiecie bocheńskim. Nie są to rejony, które mogłyby swój rozwój turystyczny oprzeć na turystyce górskiej, mimo to dysponują zapleczem kulturowym i historycznym przyciągającym turystów.

Lipnica Murowana od 1326 r. (lokowana przez Władysława I Łokietka) do 1934 r. posiadała prawa miejskie. Stanowi ona przykład średniowiecznej zabudowy targowej osady miejskiej. Położona była przy drodze handlowej z Krakowa na Węgry. Charakterystyczna historyczna zabudowa z licznymi zabytkami została poparta dodatkowo tradycją praktykowaną od 1958 r. w postaci konkursu Lipnickich Palm i Rękodzieła artystycznego im. Józefa Piotrowskiego, co zapewniło rozpoznawalność miejscowości. Ponadto Lipnica Murowana stanowi popularną destynację turystyki religijnej ze względu na Sanktuarium św. Szymona z Lipnicy, św. Urszuli Ledóchowskiej i bł. Marii Teresy Ledóchowskiej. Znajduje się tu także dwór Sióstr Ledóchowskich oraz klub św. Szymona, a także kościół pw. św. Leonarda widniejący na liście światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO.

2.5.3. WYBRANE MIEJSCOWOŚCI TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWE NA OBSZARACH NIZINNYCH

Mięćmierz to dawna wioska flisacka⁶⁸ i rybacka położona w województwie lubelskim w odległości około kilometra od centrum Kazimierza Dolnego nad Wisłą, pełni funkcje wypoczynkowe i turystyczne, a także coraz bardziej popularną funkcję promocyjną dziedzictwa kulturowego (żywy skansen). Na terenie tym zebrano kilka wiejskich chałup i domów translokowanych z okolicy, które stały się zarówno mieszkaniami dla właścicieli, jak również formą oferty turystycznej. Obszar ten jest dużo

⁶⁷ Znajdują się w nim restauracja, pokoje hotelowe, ekspozycje wystawiennicze i edukacyjne. Obok zostały postawione współcześnie trzy zagrody wzorowane na tradycji domów przysłupowych, jednak postawione w oparciu o nowoczesne technologie i materiały.

⁶⁸ Mieszkańcy trudnili się przeprawą tratwami przez Wisłę chętnych potrzebujących dostać się do położonego po przeciwnej stronie rzeki Janowca.

aktywniejszy latem za sprawą organizowanych na jego terenie festiwali i wydarzeń kulturalnych. Symbolem charakterystycznym dla całego założenia jest wiatrak – koźlak wpisany do rejestru zabytków, powstały z elementów dwóch innych wiatraków. Konstrukcja została wykorzystana z wiatraka przeniesionego z miejscowości Osin, natomiast mechanizm (serce młyna), na który składały się trzy drewniane koła zębate osadzone na dwóch osiach i cztery kamienie młyńskie wykonane z krzemienia, zostały przeniesione z Bałtowa koło Puław. Podstawową strukturą skansenu jest jednak liczna drewniana zabudowa zagrodowa, domy, stodoły kryte strzechą uzupełnione tradycyjnymi przedogródkami i wyplatany z wikliny lub drewnianymi sztachetowymi płotami. Wszystkie translokacje we wsi dokonywane były przez prywatnych inwestorów i właścicieli posesji w Mięćmierzu, pochodzących głównie z okolic Warszawy oraz Lublina, którzy wykorzystali w pełni walory krajobrazowe i stworzyli miejsce wyjątkowe w skali kraju⁶⁹. W chwili obecnej układ wsi jest typowy dla wielodrożnicy. Od centrum, które stanowi plac z ogólnodostępną studnią z zadaszeniem drewnianym gontem, rozchodzą się piaszczyste drogi w czterech kierunkach⁷⁰.

Il. 24. Wiatrak koźlak w Mięćmierzu. Źródło: <https://www.apetytnaswiat.pl/miecierz-zywy-skansen/> (dostęp: 19.09.2021)

Promocja turystyki i wypoczynku w obszarach o uboższych walorach środowiska przyrodniczego oraz mniejszym zróżnicowaniu morfologii terenu jest trudniejsza.

⁶⁹ Istotnym zagrożeniem sygnalizowanym od wielu lat są zakusy inwestycyjne potencjalnie mogące ingerować w krajobraz za zapisane w obowiązujących dokumentach planistycznych, <https://www.kazimierz-dolny.pl/news/miecierz-zawlaszczanie-krajobrazu/71267.html> (dostęp: 19.09.2021).

⁷⁰ <http://kazimierzdolny24.pl/aktualnosci/miecierz-zywy-skansen/> (dostęp: 19.09.2021).

Kołem napędowym w przypadku terenów, w których zasoby środowiska nie grają najważniejszej roli, jest dziedzictwo kulturowe. Niekiedy jest ono dobrze zachowane i widoczne na pierwszy rzut oka dla odwiedzających, a czasem wynika wyłącznie z tradycji lokalnej podbudowanej tematyzacją miejsca⁷¹. Miejscowość Szydłów położona jest w województwie świętokrzyskim wśród terenów rolnych o profilu hodowlanym i sadowniczym. Liczy od wielu lat ok. 1000 mieszkańców⁷². W 2019 r. odzyskała prawa miejskie. Niepodważalnym zasobem miasteczka jest fakt, że zachowały się w nim średniowieczne mury okalające całą strukturę miejską, dzięki czemu uzyskała sławę jako „polskie Carcassonne”. Sama tkanka miejska obejmuje ortogonalny rynek z pierzejami przyrynkowymi, drugą linię zabudowy, kościół, synagogę wraz z otoczeniem oraz ruiny zamku.

Il. 25. Widok z drona na założenie urbanistyczne Szydłowa. Źródło: https://swietokrzyskie.travel/informator_turystyczny/zabytki/zamek_w_szydlowie (dostęp: 05.09.2021)

⁷¹ Mowa tu o miejscowościach, w których *genius loci* lub dziedzictwo powiązanie z postacią historyczną, czasem również tradycją miejsca istotną dla społeczeństwa, stał się podstawą działań promocyjnych. Do takich miejscowości wypromowanych dzięki elementom lub postaciom historycznym zaliczyć można wieś Pranie nad jeziorem Nidzkim – miejsce twórczości Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego. Z zagranicznych przykładów ciekawym wydaje się Bad Segeberg, gdzie tradycja turystyczna i festiwalowa opiera się na postaci pisarza Karola Maya. Innym przykładem promocji turystycznej opartej na wartościach archeologicznych jest miejscowość Xanten położona na terenie dawnego obozu rzymskiego Colonia Ulpia Traiana, która skutecznie promuje swoją tradycję, kreując i tematyżując pod tym kątem przestrzeń.

⁷² W 2019 r. było to 1106 osób według GUS.

Położenie z dala od większych ośrodków miejskich w terenie o charakterze rolniczym nie stało się ograniczeniem dla promocji Szydłowa, który z biegiem lat staje się coraz szerzej prezentowany w ofercie turystycznej. Samo miasteczko nie oferuje bogatej infrastruktury turystycznej wewnątrz XIV-wiecznego układu urbanistycznego. Oferta turystyczna ograniczona jest zaledwie do kilku miejsc noclegowych położonych w dwóch punktach miasta oraz jednej niewielkiej gastronomii. Szydłów ożywa dzięki dorocznym festiwalom „Śliwki” oraz okazjonalnie organizowanym na terenie zamku turniejom i średniowiecznym rekonstrukcjom walk. Większość odwiedzających zatrzymuje się niedaleko jeziora Hańcza położonego kilkanaście kilometrów dalej lub korzysta z noclegów i gastronomii w założeniu pałacowym w Kurozwałkach.

Pałac w Kurozwałkach, będący niegdyś założeniem obronnym, z czasem przybrał formę reprezentacyjną. Po II wojnie światowej aż do lat 90. XX w. był upaństwowiony wraz z terenami należącymi do włości Popielów. W stosunkowo krótkim czasie pałac i jego najbliższe otoczenie odrestaurowano, nadając mu turystyczno-wypoczynkowy charakter. Obecnie znajduje się tam restauracja, kawiarnia i pensjonat w budynku pałacowym i w oficynach. Utworzono również zagrodę edukacyjną i hodowlę bizonów. W sąsiedztwie zorganizowano także minizoo z placami zabaw. Obie oferty (Szydłowa i Kurozwałk) wzajemnie się uzupełniają, stanowiąc ciekawą opcję turystyczną.

2.5.4. WYBRANE NADMORSKIE MIEJSCOWOŚCI TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWE

Dostęp do morza to istotny walor turystyczny, którego historia i uwarunkowania sprawiają, że region nadmorski staje się idealnym miejscem do rozwoju turystycznego miejscowości. Historyczne znaczenie morza i miejscowości nadmorskich jako ważnych ośrodków transportowych i handlowych w wielu przypadkach uległo przekształceniu na znaczenie turystyczne. Powodem przemian jest duże zainteresowanie ludzi wypoczynkiem nadmorskim m.in. ze względu na jego dobroczynny wpływ na zdrowie. Turystyka morska oraz przybrzeżna stała się w Europie istotnym sektorem turystyki, zatrudniającym ponad 3,2 mln ludzi i generującym łącznie 183 mld euro wartości dodatniej brutto, co stanowi ponad jedną trzecią gospodarki morskiej⁷³. Pod względem turystyki nadmorskiej najczęściej wybieranymi państwami z dostępem do morza w Europie są Hiszpania, Włochy, Chorwacja i Irlandia Południowa. Kierunkami równie często wybieranymi są Islandia i Norwegia, jednak ze względu na uwarunkowania klimatyczne zaliczają się one do innego rodzaju turystyki niż stricte nadmorska⁷⁴.

⁷³ *Study in support of policy measures for maritime and coastal tourism at EU level – Specific contract under FWC MARE/2012/06 – SC D1/2013/01 – SI2.648530 Final Report.*

⁷⁴ *Panorama on Tourism, Eurostat Statistical books, Luxembourg 2007.*

W Polsce dostęp do Morza Bałtyckiego stanowi istotny czynnik rozwoju turystyki, a rejon nadmorski jest jednym z najbardziej atrakcyjnych regionów turystycznych. Dowodem tego może być gęstość zaludnienia pasa plażowego, która w słoneczny dzień przekracza średnie zaludnienie w wieżowcu⁷⁵. Miejscowości nadmorskie w Polsce ulegają coraz większemu przekształceniu w stronę funkcji wyłącznie turystycznej, co wynika m.in. ze stopniowego spadku liczby przewozów ładunkowych wodnego transportu śródlądowego. Jak podaje Główny Urząd Statystyczny, spadek w 2018 roku wyniósł w porównaniu do roku poprzedniego aż 11,6%, a w transporcie krajowym 4,1%⁷⁶. Warto jednak zaznaczyć, iż transport pasażerski wykazuje odwrotną tendencję, co wiąże się również ze wzrostem zapotrzebowania na bazę noclegową.

Il. 26. Wykres przedstawiający wzrostową tendencję w ilości obiektów noclegowych na obszarach nadmorskich. Źródło: Główny Urząd Statystyczny⁷⁷

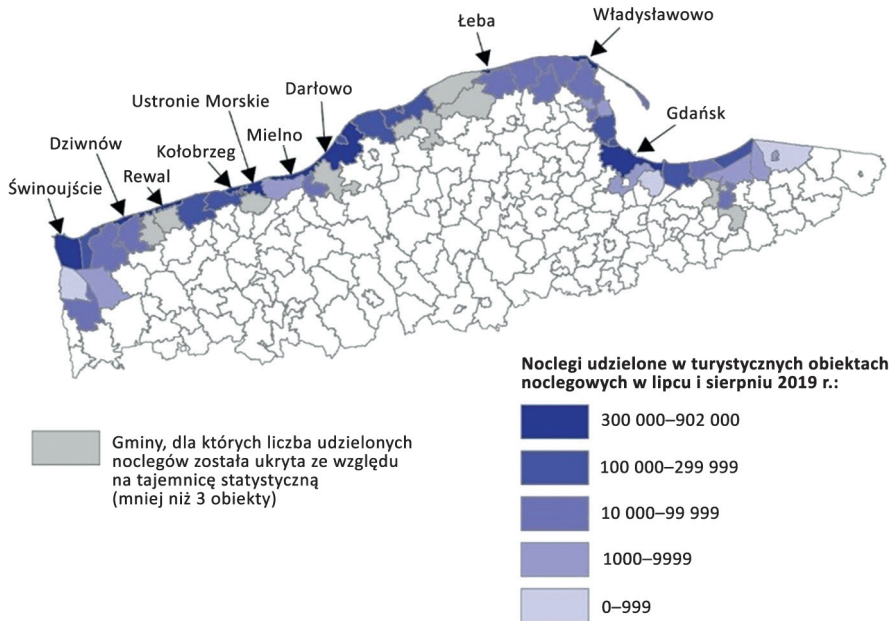
Według badań GUS w okresie wakacyjnym 2019 r. liczba noclegów udzielonych w gminach nadmorskich wzrosła o 2,6% w porównaniu do tego samego okresu roku poprzedniego.

Powyższe dane dowodzą nieustannego wzrostu zainteresowania turystyką nadmorską na obszarze kraju. Według statystyk GUS gminą, która ma największy wkład procentowy wśród udzielonych noclegów na obszarze Polski, jest Koło-

⁷⁵ M. Durydiwka, K. Duda-Gromada, *Influence of tourism on the spatial development of seaside resorts: selected aspects. Tour 24*, Warszawa 2014, s. 59–65.

⁷⁶ Transport wodny śródlądowy w Polsce w 2018 r., GUS, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/transport-i-laczynosc/> (dostęp: 24.10.2020).

⁷⁷ Turystyczne obiekty noclegowe na obszarach nadmorskich w lipcu i sierpniu 2019 r., GUS, 15.11.2019.

Il. 27. Gminy nadmorskie według liczby udzielonych noclegów w lipcu i sierpniu 2019 r.

Źródło: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/> (dostęp: 25.06.2021)

brzeg. Stanowi on przykład miasta kąpieliskowo-uzdrowiskowego, które cieszyło się uznaniem już od połowy XIX w. Początku „specjalizacji” miasta upatrywać można w Międzynarodowym Kongresie Balneologicznym w 1911 r. Wtedy to miasto Kołobrzeg uzyskało status uzdrowiska I klasy i zyskało znaczenie na arenie uzdrowisk europejskich. Od tego czasu miasto sukcesywnie rozwija swoją bazę turystyczną, zwiększając liczbę pokoi gościnnych, baz hotelowych, miejsc sanatoryjnych oraz sezonowych miejsc noclegowych takich jak campingi czy domki letniskowe. Ponadto cały czas Kołobrzeg opiera swój rozwój na całorocznej działalności sanatoryjnej i uzdrowiskowej, uzupełniając tym samym wypoczynkową ofertę letnią⁷⁸. Od początku lat 90. XX w. prowadzone są również działania rewitalizacyjne na terenie miasta, czego przykładem mogą być: nowa starówka, modernizacja portu rybackiego, przebudowa obiektów sportowych oraz rewitalizacja Kołobrzesckiej Strefy Uzdrowiskowej. W wyniku późniejszych działań po wejściu Polski do Unii Europejskiej ustanowiono Lokalny plan rewitalizacji obszarów miejskich i powojennych Miasta Kołobrzeg na lata 2005–2006, w myśl którego jako elementy wymagające rewitalizacji wyznaczone zostały: historyczne i zabytkowe centrum miasta, teren powojenny i poradziecki w dzielnicy Podczele, teren dzielnicy nadmorskiej oraz „obszary

⁷⁸ M. Miedziński, *Kołobrzeg jako centrum turystyki uzdrowiskowo-wypoczynkowej po 20 latach przemian ustrojowych (1989–2009)*, Łódź 2011.

konwergentne”, czyli obszary w obrębie administracyjnym Kołobrzegu powiązane ze sobą problemowo (np. wysokim wskaźnikiem bezrobocia)⁷⁹.

Połączenie walorów uzdrowiskowych klimatu nadmorskiego w połączeniu z walorami przyrodniczymi ma szanse dać dobre podstawy do rozwoju turystyki na ich kanwie. Przykładem miejscowości budującej swoje zaplecze turystyczne na podstawie powyższych walorów jest miasto Łeba. Nadmorski mikroklimat, szerokie plaże i bliskie położenie Słowińskiego Parku Narodowego to jedne z głównych atutów Łeby. Walory przyrodnicze uzupełnione są również zapleczem sportowym, w tym przeznaczonym do turystyki kwalifikowanej (np. konnej, windsurfingowej). Ponadto Łeba posiada uwarunkowania kulturowe – obiekty muzealne w Smołdzinie, Muzeum przyrodnicze SPN oraz Skansen Wsi Słowińskiej, a także zabytki i tradycje nawiązujące do grupy etnicznej Słowińców. W przypadku Łeby dodatkowym przymiotem jest położenie na słabo zurbanizowanym obszarze, co umożliwi wypoczynek w naturalnym, przyrodniczym otoczeniu z możliwością korzystania z zalet, jakie oferuje bliskość morza⁸⁰. Łeba oferuje także możliwość odwiedzenia parków tematycznych, które stanowią dodatkowy, pozytywny aspekt w przypadku turystyki rodzinnej. Miasto to nie jest w tym względzie wyjątkiem, jednak jego oferta w zakresie parków tematycznych i rozrywki wykracza nawet poza ofertę większego od niego Gdańska, co ilustruje poniższe zestawienie.

Tabela 2

Zestawienie oferty miast Gdańska i Łeby w zakresie parków rozrywki i parków tematycznych

Oferta parków rozrywki w Łebie	Oferta parków rozrywki w Gdańsku
Park Linowy Alfa Łeba Labirynt Magiczne Lustra Adventure Golf Park Łeba Discovery Park Łeba Strzelnica Gizmo Łeba Power Park Łeba Łeba Park Oceanarium Łeba Ogród ornitologiczny Nowęcín	Adventure Park Park linowy dla dzieci Lunapark Mirolandia Loopy's World Port Brzeźno Park Linowy Świat Labiryntów

Źródło: opracowanie własne

Parki tematyczne są znaczącym elementem współczesnej turystyki i pełnią ważną rolę w jej rozwoju. Mogą stanowić same w sobie cel podróży, a także w zależności od ich skali, lokalizacji czy tematyki pełnić funkcję uzupełniającą atrakcyjność turystyczną danego obszaru. Faktorami mającymi wpływ na zainteresowanie parkami

⁷⁹ M. Szaja, *Rozwój miasta w kontekście rewitalizacji jego wybranych obszarów: na przykładzie miasta Kołobrzeg*, *Ekonomiczne Problemy Usług*, 2012, s. 175–187.

⁸⁰ K. Parzych, *Postrzeganie kurortu nadmorskiego przez turystów na przykładzie Łeby*, *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 2009, XXV, s. 139–145.

tematycznymi są wyjątkowość oferty, jej tematyka, innowacyjność i zakres tej oferty, wysoka jakość usług, sprawny system zarządzania oraz odpowiednio wyszkolony personel⁸¹.

Rozpatrując turystykę nadmorską, trzeba wziąć pod uwagę turystykę przyjazdową cudzoziemców. Stanowi ona 25% całkowitego ruchu na przejściach granicznych województwa. Z tej perspektywy szczególne znaczenie dla turystyki nadmorskiej mają miejscowości z przejściami granicznymi z największą liczbą odpraw⁸². W morskim oddziale Straży Granicznej znajduje się sześć placówek oraz 20 przejść granicznych⁸³. Placówki znajdują się w: Elblągu, Gdańsku, Gdyni, we Władysławowie, w Ustce, Kołobrzegu, Szczecinie. Z danych GUS z 2017 r. wynika, że miastem portowym z największą liczbą przyjazdów jest Gdańsk, w którym w 2016 r. odnotowano 51 657 przyjazdów, a w 2017 r. o 1961 więcej. Na drugim miejscu znajduje się Gdynia z 335 414 przyjazdów w 2017 r.⁸⁴.

Gdańsk jako najbardziej rozwinięte i przyjmujące największą liczbę cudzoziemców miasto ma do zaoferowania przede wszystkim szereg wartości kulturowych. Dzięki swoim walorom przyrodniczym, kulturowym oraz historycznym stanowi ważny ośrodek miejski na arenie turystyki Europy Środkowej⁸⁵. Pod względem historycznym Gdańsk buduje swoje wartości w oparciu o bogatą historię związaną między innymi z przynależnością do Hanzy oraz powiązań z ruchem antykomunistycznym „Solidarnością” oraz Lechem Wałęsą. W obszarach strategicznego rozwoju miasta Gdańska 2030 Plus za cel przyjęto m.in. „budowanie pozycji Gdańska jako międzynarodowego centrum kultury”⁸⁶. Dowodem bogatego zaplecza kulturalnego miasta może być działalność 11 instytucji kultury na jego terenie⁸⁷. Zarówno w Gdańsku, jak i w całym Trójmieście organizowane są liczne imprezy kulturalne o długiej tradycji, takie jak: Open'er Festival, Sopot Festival, Międzynarodowy Festiwal Mozartowski „Mozartiana”, Festiwal Szekspirowski, Gdańska Jesień Pianistyczna, Festiwal Jazz Jantar, Festiwal Polskich Filmów Fabularnych.

⁸¹ K. Parzych, *Parki tematyczne jako nowa atrakcja turystyczna regionu nadmorskiego. Studium przypadku Łeby*, Słupsk 2014.

⁸² M. Wanagos, *Uwarunkowania i kierunki rozwoju turystyki w województwie pomorskim*, Gdańsk 2004.

⁸³ Dane pochodzące ze statystyk Straży Granicznej z 2020 r. <https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/> (dostęp: 05.09.2021).

⁸⁴ Transport – wyniki działalności w 2017 r.

⁸⁵ Strategia rozwoju Gdańska do roku 2015 przyjęta uchwałą Rady Miasta Gdańska z 22.12.2004 r., s. 10.

⁸⁶ <https://www.gdansk.pl/budzet-obywatelski/gdanskie-strategie-i-programy,a,137785> (dostęp: 23.10.2020).

⁸⁷ Rejestr instytucji kultury prowadzony przez gminę miasta Gdańska, <https://www.gdansk.pl/urzedmiejski/biuro-prezydenta-ds-kultury/rejestr-instytucji-kultury,a,25287> (dostęp: 23.10.2020).

3. PRZESTRZEŃ WYPOCZYNKU A PRZESTRZEŃ TURYSTYCZNA

Niezależnie od formy spędzania czasu wolnego każda jednostka potrzebuje znaleźć się w dostosowanej do siebie strefie wypoczynku rozumianej jako przestrzeń. Przestrzeń ta może mieć wymiar fizyczny i w takim rozumieniu najczęściej określamy przestrzeń wypoczynku i turystyki, ale też może mieć wymiar symboliczny, wirtualny. Przestrzeń wypoczynku może być pojmowana abstrakcyjnie w kategoriach niefizycznych, jak np. przestrzeń internetu (rozumiana w aspektach społecznych przestrzeń publiczna). Przestrzeń pojmowana w sposób abstrakcyjny tworzy możliwość przebywania w niej wspólnie (Skype MS Teams itd.) lub indywidualnie – przeglądając wiadomości czy słuchając muzyki. Potrzeby i uwarunkowania społeczne sprawiają jednak, iż poszukujemy przestrzeni wypoczynku w realnym świecie, nawet jeżeli zależy nam na ograniczonych kontaktach międzyludzkich⁸⁸. Rozumienie przestrzeni wypoczynku i turystyki jako obszaru w wymiarze fizycznym narzuca konieczność poszukiwania jej granic. W przypadku przestrzeni dla turystyki są desygnty oznaczające się rozleglejszą skalą w rozumieniu geograficznym przestrzeni. Jest ona podobnie jak przestrzeni geograficzna możliwa do klasyfikacji nie tylko w kategoriach poznawczych, ale również w kategoriach morfologicznych⁸⁹. W definicjach przestrzeni turystyczna pojawia się w wielu modyfikacjach, z czego najmłodszą i najczytelniejszą (opartą na wcześniejszej definicji Liszewskiego z 1995 r.) jest definicja B. Włodarczyka z 2009 r.: „Przestrzeń turystyczna jest tą częścią przestrzeni geograficznej, w której występuje zjawisko ruchu turystycznego”⁹⁰.

Kryterium możliwym do przyjęcia dla delimitacji przestrzeni turystyki i wypoczynku są:

- przestrzeń w ujęciu społecznym, czyli przestrzeń czasu wolnego. Jest ona kluczowa, a zarazem wspólna dla zdefiniowania przestrzeni wypoczynku i przestrzeni turystyki;

⁸⁸ Wówczas skłaniamy się do znajdowania przestrzeni „odspołecznionej”, czyli takiej, która skłania do izolowania się (park, mieszkanie, a nawet duża galeria handlowa). Tam kontakty są zdawkowe, okoliczności pozwalają na ich zminimalizowanie. Przestrzeń odspołeczniona oferuje przeciążenia bodźcami lub ich brak, co pozwala na izolację w świecie rzeczywistym.

⁸⁹ Szerzej B. Włodarczyk, *Przestrzeń w turystyce, turystyka w przestrzeni – o potrzebie definicji, delimitacji i klasyfikacji*, *Turyzm*, 2014, 24/1, s. 25–36.

⁹⁰ Tamże.

- przestrzeń w ujęciu geograficznym, czyli taka, w której realizowane są aktywności turystyczne i rekreacyjne.

Literatura przedmiotu przytacza wiele charakterystycznych typów przestrzeni, jednak w ujęciu urbanistycznym podział ten jest najbardziej interesujący w odniesieniu do morfologii terenu, stopnia urbanizacji, jego krajobrazu, regionu itp.

Aby określić znaczenie regionalizmu w turystyce, ważne wydaje się dookreślenie obszaru w przestrzeni. Pojęcie regionu wywodzi się z pochodzącego z nauk geograficznych założenia, że cały obszar Ziemi podzielić można na mniejsze części o określonym charakterze i cechach. Stanowiło ono podstawę do przeprowadzenia różnych podziałów terytorialnych i badań zróżnicowania przestrzennego. „W geografii u podstaw koncepcji regionu występowało założenie, że powierzchnię Ziemi można podzielić na obszary o odrębnym charakterze. Pojęcie regionu jako wyróżnionego obszaru stało się więc podstawą dla dokonywania podziału powierzchni Ziemi na regiony oraz ich geograficznej charakterystyki”⁹¹. Pojęcie regionalizmu „odnosi się zarówno do stanu świadomości społecznej, jaka dominuje w zbiorowości mieszkańców regionu i jej kręgach opiniotwórczych, jak i do aktywności gospodarczej, kulturowej i politycznej tej zbiorowości”⁹². Regionalizm bazuje na poczuciu związku zbiorowości mieszkańców z miejscem zamieszkania, czyli inaczej na „tożsamości regionalnej”. Regionalizm rozpatrywany w kontekście ruchu turystycznego może mieć znaczący wpływ na motywacje turystyczne. Obszar powstały w oparciu o „tożsamość regionalną”, nazywany regionem, posiada zespół charakterystycznych i właściwych tylko jemu cech, co samo w sobie stanowi atrakcję i wzbudza w turystach chęć poznania. Regiony kulturowe zachęcają do odwiedzenia ze względu na różne tradycje, zwyczaje, krajobraz. Mogą przybliżyć historię i czerpać z istniejących uwarunkowań kulturowych czy historycznych.

Bezpośrednio związany z regionalizmem jest „duch miejsca” – *genius loci*. Pojęcie to określa relację pomiędzy użytkownikiem przestrzeni a miejscem. Jest formą określenia subiektywnych odczuć, jakie następują po zetknięciu z przestrzenią i miejscem. Odbiorca ulega wpływom krajobrazu, folkloru, architektury i związanych z nimi nastrojów, które są podstawą wewnętrznych przeżyć i dalszych poszukiwań. Znaczenie regionalizmu w sferze turystyki jest niebagatelne, gdyż kreuje ruch turystyczny, określa jego aktywności i ukierunkowuje działania. Zagrożeniem może być zbyt duży nacisk na wykreowanie mocniejszych bodźców regionalnych, które zagrażają rzeczywistym tradycjom i kulturze i dziedzictwu regionalnemu. Zaobserwować to można w Zakopanem, gdzie nastąpiła disneylandyzacja przestrzeni. Podobne skutki zaobserwować można w Rovaniemi. Rozpoznawalna „marka” w efekcie przesycenia rejonu odbiorcami zaczęła tracić na autentyczności, a jej atrakcyjność z tego powodu zaczęła spadać. Regionalizm należy rozpatrywać jako zasób turystyczny, który ma szansę stać się walorem w przypadku otwarcia na ruch turystyczny i roz-

⁹¹ Z. Chojnicki, T. Czyż, *Region, regionalizacja, regionalizm*, Poznań 1992, s. 14.

⁹² Tamże.

tropnej promocji przez władze lokalne. Trzeba jednak mieć świadomość, że sztuczne pogłębianie regionalizmu i zbyt mocne nastawienie na gospodarcze aspekty ruchu turystycznego prowadzą docelowo do skutku odmiennego niż zamierzony, a więc spadku zainteresowania regionem ze względu na stan przesylenia i degradacji wartości pierwotnych.

3.1. PRZESTRZEŃ WYPOCZYNKU W MIEŚCIE I POZA NIM – WALORY FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNE

Przestrzeń wypoczynku w mieście w związku z postępującymi procesami urbanizacji, a wraz z nimi – wzrastającą potrzebą kontaktu z naturą to głównie obszary zielone – parki, zieleńce oraz ogrody. Funkcję wypoczynkową pełnią także obrzeża miasta i aglomeracja, gdzie udział terenów zielonych jest większy niż w średnich lub dużych miastach. Mieszkańcy obszarów zurbanizowanych poszukują miejsc alienacji. W przypadku obszarów wiejskich obserwuje się odwrotną tendencję w kwestii preferencji miejsc wypoczynku. Stają się nimi miejsca umożliwiające interakcje społeczne, takie jak centrum wsi (o ile jest takie wytworzone), a w skrajnych przypadkach, gdy brak jest miejsc przeznaczonych do wypoczynku i spotkań, nawet tereny szkolne oraz przystanki autobusowe czy miejscowe sklepy. Jako inicjatywę mierzącą się z powyższym problemem należy wyróżnić działania w ramach *Programu rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013 działania Osi III „Odnowa i rozwój wsi”*. W trakcie trwania programu realizowane były inwestycje z zakresu kształtowania przestrzeni publicznych na terenach wiejskich oraz działań związanych z obiektami użyteczności publicznej i obiektami o funkcji kulturalnej. W podsumowaniu i efektach programu⁹³ zaraportowano odnowienie 158 centr miejscowości. Wybudowane zostały 173 świetlice oraz domy kultury, dwie biblioteki oraz 40 innych budynków użyteczności publicznej. Dokonano także przebudowy istniejących obiektów o funkcji kulturalnej.

Zarówno w mieście, jak i poza nim przestrzeń wypoczynku jest elementem niezbędnym, a jej charakter i umiejscowienie dyktowane jest potrzebami społeczności zamieszkującej dany obszar. Wypoczynek w odpowiedniej do tego przestrzeni poprawia stan psychofizyczny i wpływa bezpośrednio na jakość życia i stan zdrowia człowieka. Dodatkowo przestrzeń wypoczynku pełni funkcje społeczne, umożliwiając kontakty międzyludzkie. W przypadku zielonych terenów wypoczynkowo-rekreacyjnych istotnymi profitami są także wpływ na bioklimat miasta oraz umożliwienie aktywności fizycznej mieszkańcom⁹⁴.

⁹³ Dane efektów unijnej pomocy udzielonej w ramach działań PROW 2014–2020 delegowanych do samorządów województw Odnowa i rozwój wsi.

⁹⁴ D. Janiak, *Stosunki bioklimatyczne w profilu pionowym polskich Karpat Zachodnich*, Kraków 2018.

Ważne jest także rozróżnienie pojęć przestrzeni wypoczynku i przestrzeni turystycznej. Rozwijający się przemysł turystyczny skutkuje istotnymi przekształceniami przestrzeni. Pod kątem ekologicznym obszary cenne zmniejszają swoją powierzchnię i ulegają degradacji. Z drugiej strony przestrzeń turystyczna poszerza się, oferując nowe możliwości i formy turystyki. Rozwój przestrzeni turystycznej dokonuje się na trzech płaszczyznach: geograficznej, czasowej i percepcyjnej⁹⁵. Z jednej strony rozrost zaplecza turystycznego w obszarach miejskich, szczególnie dużych miast, zapewnia odpowiednią ilość przestrzeni turystycznej, z drugiej strony przestrzeń ta nie zawsze może być przestrzenią wypoczynku dla mieszkańców. Przykładem procesu zastępowania przestrzeni wypoczynku przestrzenią turystyczną jest Rynek Główny w Krakowie, który z biegiem czasu przestał być miejscem cotygodniowych spacerów krakowskich rodzin, a stał się miejscem dedykowanym przede wszystkim turystom.

3.2. POJĘCIE PRZESTRZENI W TURYSTYCE

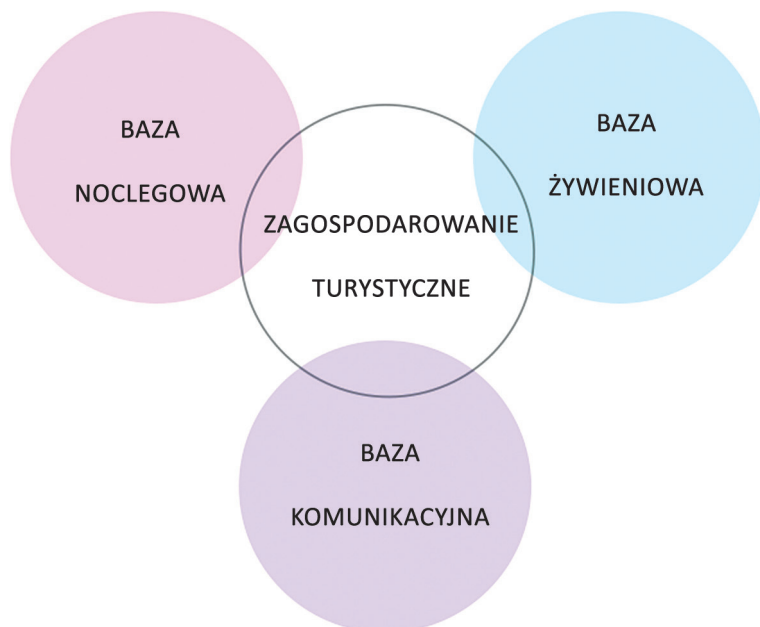
Według Alberts Sessa klasyfikacja zagospodarowania turystycznego (nazywana inaczej „przemysłem turystycznym”) składa się z elementów takich jak:

- zasoby turystyczne,
- infrastruktura ogólna (techniczna, społeczna, komunikacyjna, transportowa),
- obiekty przyjmujące turystów (środki turystyczne, gastronomia, usługi hotelowe),
- urządzenia sportowe i rekreacyjne,
- usługi związane z obsługą turystów.

A. Kowalczyk w *Geografii turystyki* zaznacza, że taki podział jest błędny ze względu na łączenie bardzo odległych od siebie pojęć – zasobów oraz urządzeń i usług służących obsłudze turystów. Mimo to wskazuje on, że podział ten dość wyraźnie oddaje kompleksowy charakter zagadnienia, jakim jest usługa turystyczna. Widać w tej klasyfikacji, że istnieją usługi pośrednio uczestniczące w obsłudze turystyki. Istotną rolę w zagospodarowaniu turystycznym gra baza materialna turystyki, czyli podstawowe usługi związane z zaspokojeniem najbardziej elementarnych potrzeb turysty. Są to noclegi, baza gastronomiczna i komunikacja oraz usługi towarzyszące. Usługi te nastawione są wyłącznie lub w zdecydowanej przewadze na klienta, jakim jest turysta, w przeciwieństwie do innych usług turystycznych, które mogą służyć nie tylko turystom, ale i mieszkańcom.

Za najistotniejszy element zagospodarowania turystycznego uważa się bazę noclegową (hotele, obiekty hotelarskie, motele, pensjonaty, zajazdy, obiekty uzdrowiskowe, ośrodki wakacyjne itd.). Baza żywieniowa zawiera w sobie trzy najważniejsze ka-

⁹⁵ A. Stasiak, *Współczesna przestrzeń turystyczna*, dz. cyt.

Il. 28. Zagospodarowanie turystyczne – części składowe. Źródło: W. Kurek (red.), *Turystyka*, Warszawa 2007, s. 11–16

tegorie usług: gastronomię, usługi zaopatrujące turystów w produkty żywnościowe (sklepy) oraz usługi współtowarzyszące. Jest ona przypadkiem usługi paraturystycznej, ponieważ mimo nastawienia na ruch turystyczny równie często może być wykorzystywana przez pozostałych użytkowników, czyli mieszkańców. Taki trend występuje wyraźnie w obiektach gastronomicznych i sklepach w centrach miast, gdzie równie często spotkać można mieszkańców, jak i turystów. Bazę komunikacyjną stanowi transport oraz komunikacja, które są ważnymi i wpływowymi elementami gospodarki. W odniesieniu do turystyki ich głównym celem jest zapewnienie dostępu do zwiedzanych miejsc. W skład tej bazy wchodzi nie tylko środki transportu – kolej, autobusy, busy, trasy transportu – szosy, szlaki żeglowne czy lotnicze oraz obiekty związane z obsługą podróży powyższymi środkami transportu, ale także koleje linowe, wyciągi narciarskie. Cechy przestrzeni turystycznej oraz rozwój funkcji turystycznej muszą być rozpatrywane w kontekście jej uwarunkowań środowiskowych i społeczno-ekonomicznych.

Problem ruchu turystycznego, ze szczególnym uwzględnieniem kryteriów jego podziału oraz zagadnienia wpływu cech osobistych turysty i warunków zewnętrznych na sposób postrzegania przez niego, a następnie wybór określonej przestrzeni dla realizacji celów turystycznych, porusza również J. Warszńska⁹⁶.

⁹⁶ J. Warszńska, *Główne problemy badawcze geografii turystyki*, Turyzm, 1999, t. 1.

3.3. PRZEKSZTAŁCENIA I DEFORMACJE PRZESTRZENI POD PRESJĄ TURYSTYKI I WYPOCZYNKU

Współczesne miasta charakteryzują się ciągłymi zmianami w ich przestrzeni, szczególnie centralnej. Zagadnieniem poruszającym kwestię przekształceń w miastach spowodowanych ruchem turystycznym i turystyką jako strategią rozwoju gospodarczego miasta jest pojęcie gentryfikacji turystycznej, które wprowadzone zostało w 2005 r. przez Gothama. Swoje pochodzenie zawdzięcza ogólnej koncepcji gentryfikacji zaproponowanej przez Ruth Glass w 1964 r. Gentryfikację turystyczną Gotham opisał jako „przeobrażenie społecznej przestrzeni klasy średniej w enklawę charakteryzującą się szybkim wzrostem miejsc rozrywki, turystyki o ekskluzywnym wydźwięku”⁹⁷. Według Gothama jest to bardziej złożony proces niż podstawowy proces gentryfikacji ze względu na połączenie jego handlowego i komercyjnego charakteru z mieszkaniowym. Może być też indykatorem powiązań występujących pomiędzy instytucjami lokalnymi, rynkiem nieruchomości a gospodarką w skali globalnej⁹⁸.

Proces gentryfikacji turystycznej to siła przekształcająca krajobrazy i społeczne oraz ekonomiczne funkcje miast. Trudno jednoznacznie określić granicę rozdzielającą proces rozwoju turystyki od procesu gentryfikacji turystycznej. Funkcja turystyczna od początku występowania wpływa bowiem na przestrzenie, gdzie występuje, stwarzając jednocześnie dodatkowe elementy usług i infrastruktury⁹⁹. Zaważalna jest wzajemna relacja i oddziaływanie na siebie gentryfikacji z rozwojem turystyki oraz rewitalizacją miasta. Zależność tę przedstawiają M. Gravari-Barbas i S. Guinand, wskazując na początkową stabilność tych procesów i ich wzajemnego oddziaływania. Jednym ze skutków gentryfikacji turystycznej jest zamiana zasobów mieszkalnych z bazą noclegową przeznaczoną dla odwiedzających. Napływ turystów skutkuje utworzeniem miejsc odwołujących się do idei współdzielenia tzw. *sharing economy*. W wyniku tego procesu powstają miejsca noclegowe bardziej dostępne cenowo określane jako *Airbnb*. Stadium pośrednim pomiędzy hotelami a *Airbnb* jest tzw. *Bed & Breakfast*. Tendencja ta powoduje również niekorzystne zmiany w sąsiedztwach miejskich – przyczynia się do zaniku więzi społecznych. Skutkuje to utratą tożsamości (a nawet utratą *genius loci*) oraz sprzeciwem społeczności i jej oporem. Polskim przykładem gentryfikacji turystycznej jest bez wątpienia Zakopane, które osiągnęło już pod kątem turystyki stan przesylenia. Nastawienie na zysk spowodowało, że znaczna część miasta nastawiona jest wyłącznie na turystykę w komercyjnym rozumieniu tego słowa, a uwarunkowania kulturowe i środowiskowe, które

⁹⁷ K.F. Gotham, *Tourism Gentrification: The Case of New Orleans' Vieux Carre (French Quarter)*, Urban Studies, 2016.

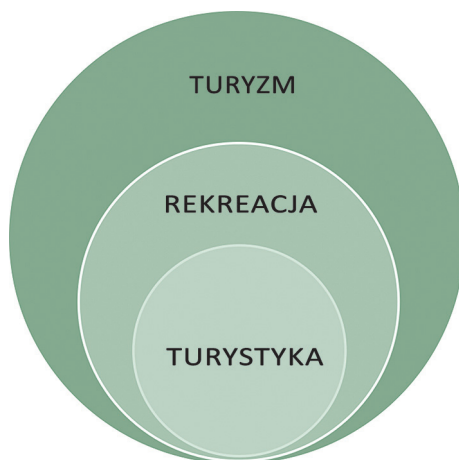
⁹⁸ J. Kraś, *Początki turystyki w Polsce*, Saeculum Christianum: Pismo Historyczno-Społeczne, 2008, 15/2, s. 165–179.

⁹⁹ K. Majchrzak, *Codzienny i cotygodniowy okres wypoczynku*, Prawo Kanoniczne, 2014.

niegdyś stanowiły podstawę rozwoju turystyki na tym obszarze, zostały odsunięte i zmarginalizowane. Także folklor uległ spłyceniu i komercjalizacji tak, by był łatwiejszy w odbiorze. Zakopane jest również doskonałym przykładem na przekroczenie granicy pojemności turystycznej¹⁰⁰.

3.4. POJĘCIE TURYZMU

Pojęcie turystyki swój początek ma w latach 20. XX w. i określa całokształt zagadnień geograficznych, gospodarczych, kulturalnych społecznych oraz prawnych związanych z ruchem wypoczynkowo-turystycznym¹⁰¹. Turystyka jest więc jedynie częścią całej dziedziny nazywanej turysmem. Pojęcie turystyki zostało rozpowszechnione w Polsce przez prof. S. Leszczyckiego w II połowie XX w.

Il. 29. Turysm a turystyka. Źródło: W. Kurek (red.), *Turystyka*, Warszawa 2007, s. 11

Najczęściej spotykanym obszarem nauki związanym z turysmem jest geografia turystyki. Jest to dział nauki interdyscyplinarnej o szerokim polu badawczym stanowiący część geografii społeczno-ekonomicznej. Jako dyscyplina geograficzna wyodrębniona została przez J. Stradnera w 1905 r. Bada ona „wpływ środowiska przyrodniczego i społeczno-ekonomicznego na rozwój turystyki, sam ruch turystyczny oraz

¹⁰⁰ Pojemność turystyczna często mylona jest z chłonnością turystyczną, która odnosi się do odporności środowiska przyrodniczego w głównej mierze, a pojemność do zaplecza turystycznego, w tym liczby miejsc noclegowych, oferty gastronomicznej i towarzyszącej. Określa ona maksymalną liczbę uczestników ruchu turystycznego mogących równocześnie korzystać z poszczególnych urządzeń, nie przyczyniając się do zmniejszania zakresu i poziomu podaży usług turystycznych oraz dezorganizacji życia społeczno-gospodarczego.

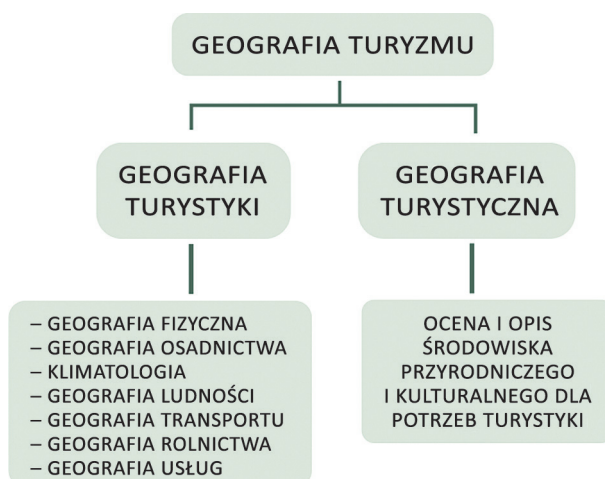
¹⁰¹ A. Kowalczyk, *Geografia turystyki*, Warszawa 2002.

wpływ rozwoju turystyki na przemiany zachodzące w środowisku przyrodniczym i społeczno-ekonomicznym¹⁰².

Problematyka tej dziedziny dotyka wielu zagadnień związanych z turystyką takich jak: rozważania na temat przestrzeni turystycznej, ruch turystyczny jako zjawisko społeczne oraz człowiek jako podmiot ruchu turystycznego. Geografia turystyki ocenia przydatność przestrzeni geograficznej pod kątem ruchu turystycznego, uwzględniając jego formy oraz sezonowość i określając relacje na linii człowiek–przestrzeń w zakresie przystosowania przestrzeni do ruchu turystycznego. Zwraca też uwagę na wzajemne oddziaływania turystyki z innymi funkcjami społeczno-gospodarczymi. Geografia turystyki nie może być rozpatrywana w oddzieleniu od aspektów ekonomicznych.

Istotna dla pełnego oglądu pojęcia turystyki jest kwestia ochrony zasobów turystycznych oraz ochrony przed niepożądanymi skutkami rozwoju turystyki. Służą temu opracowania badające rozwój turystyki przez pryzmat zarówno różnych grup społecznych, jak i obszarów o różnym charakterze (wiejskim, miejskim, podmiejskim, nadmorskim, górskim). Według *Podstaw geografii turystyki*¹⁰³ do najważniejszych zagadnień geografii turystyki należą:

- przestrzeń turystyczna,
- walory turystyczne,
- zagospodarowanie turystyczne,
- region turystyczny,

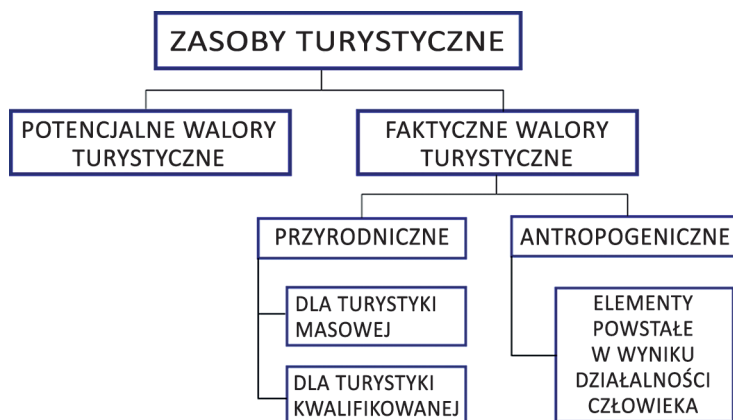
Il. 30. Problematyka badawcza geografii turystyki. Źródło: A. Jackowski, J. Warszńska, *Podstawy geografii turystyki*, Warszawa 1979

¹⁰² A. Jackowski, J. Warszńska, *Podstawy geografii turystyki*, Warszawa 1978.

¹⁰³ Syntez geograficzno-turystycznych.

- miejscowość turystyczna,
- ruch turystyczny.

Za walory turystyczne uznać należy wszystkie elementy środowiska naturalnego oraz antropogenicznego mające wpływ na atrakcyjność turystyczną danego obszaru i decydujące o niej. A. Kowalczyk przytacza pojęcie zasobów turystycznych, które jest pojęciem szerszym i określa potencjalne walory turystyczne, które jednak zanim staną się faktycznymi walorami, muszą przejść pozytywną ocenę przez turystę.

Il. 31. Podział zasobów turystycznych. Źródło: A. Kowalczyk, *Geografia turystyki*, Warszawa 2002, s. 88

Zasoby i walory przyrodnicze są istotnym czynnikiem przyciągającym turystów. Można podzielić je na walory naturalne, a także takie, w które ingerował człowiek¹⁰⁴. Za walory przyrodnicze można uznać bez wątpienia obszary przyrodniczo cenne, wśród których najbardziej oczywistą grupą są obszary objęte jakąkolwiek ochroną, takie jak: parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu czy użytki ekologiczne. Obszarami przyrodniczo cennymi jest, jak przytacza, M. Łuszczuk „teren o dużej wartości przyrodniczej i wysokiej bioróżnorodności, objęty ochroną prawną. Występujące na nim elementy środowiska naturalnego, fauny i flory stanowią podstawowy czynnik rozwoju zrównoważonego i trwałego oraz zachowania bioróżnorodności, powodując przy tym ograniczenie tradycyjnego, niezrównoważonego przemysłu”¹⁰⁵. Przyrodniczym walorem naturalnym może być również ukształtowanie czy charakter danego obszaru – obszary nadmorskie lub górskie (również często połączone z obszarami chronionymi). Wśród walorów turystycznych obszarów przyrodniczo cennych wyróżnić należy: walory wypoczynkowe (umożliwiające regenerację sił fizycznych oraz

¹⁰⁴ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, *Geografia turystyki Polski*, Warszawa 2002.

¹⁰⁵ M. Łuszczuk, *Uwarunkowania rozwoju turystyki na obszarach przyrodniczo cennych*, w: *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. V. *Aspekty przyrodnicze rozwoju turystyki*, pod red. Z. Młynarczyka, A. Zajadacz, M. Słowika, Poznań 2010.

psychicznych), walory krajoznawcze (stanowiące bazę do turystyki krajoznawczej, a więc umożliwiające obserwację i poznanie otoczenia zarówno przyrodniczego, jak i antropogenicznego) oraz specjalistyczne (przeznaczone dla określonej grupy odbiorców i umożliwiające praktykowanie różnych form turystyki kwalifikowanej). Zasoby przyrodnicze same w sobie nie zapewniają zainteresowania turystycznego, a ich atrakcyjność musi zostać podparta odpowiednimi zasobami i walorami antropogenicznymi. Obszary cenne przyrodniczo stanowią bowiem zasób przyrodniczy, jednak ich poszczególne podziały i utworzone obszary ochrony oraz towarzyszące im obiekty – muzea, elementy dydaktyczne – ścieżki, szlaki czy miejsca odpoczynku są już zasobem antropogenicznym opartym na istniejących na danym obszarze walorach przyrodniczych.

Walory przyrodnicze ukształtowane bez ingerencji człowieka	Walory przyrodnicze ukształtowane przy ingerencji człowieka
<ul style="list-style-type: none"> – bioróżnorodność flory i fauny – ukształtowanie terenu (skały, skałki, wąwozy, doliny itp.), woda powierzchniowa (rzeki, morza, jeziora) – źródła i inne obiekty geologiczne 	<ul style="list-style-type: none"> – obszary ochrony przyrody – muzea – ogrody – punkty widokowe – ścieżki przyrodnicze/tematyczne/edukacyjne

Il. 32. Podział zasobów turystycznych. Źródło: A. Kowalczyk, *Geografia turystyki*, Warszawa 2002, s. 89–91

T. Lijewski w swoim podziale zasobów przyrodniczych wyróżnia trzy grupy, jako grupę trzecią („inne”) określając wszelkie obszary ochrony przyrody. Zasadnym jednak wydaje się uznanie jej jako elementu grupy zasobów ukształtowanych przy ingerencji człowieka. Są to obszary w dużej mierze pozostawione w formie „referencyjnej” – działaniu naturalnych procesów, jednak warto nadmienić, że współcześnie tereny te są również przekształcane tak, by umożliwić i zintensyfikować turystykę na tych cennych przyrodniczo obszarach. Przykładem takich działań może być tworzenie szlaków turystycznych na szczyty górskie w formie kamiennych ścieżek, schodów, które w pierwotnej formie obszaru cennego przyrodniczo nie występowały. Także wszelkie towarzyszące takim szlakom punkty widokowe, miejsca odpoczynku, tablice informacyjne są elementem typowo antropogenicznym.

Mimo bardzo rygorystycznych zasad ochrony w parkach narodowych znajduje się tam miejsce na utworzenie i modyfikację fragmentów dostosowanych do turystyki. „Obszar parku narodowego może być udostępniany w sposób, który nie wpłynie negatywnie na przyrodę w parku narodowym”¹⁰⁶. W wyniku kanalizowania ruchu turystycznego zasoby przyrodnicze mają szansę stać się również zasobami turystycz-

¹⁰⁶ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, rozdz. 2, art. 12, pkt 1, Dz.U. 2020, nr 55, t.j.

nymi o szerokim spektrum oddziaływania – społecznego, wypoczynkowego, krajoznawczego, edukacyjnego.

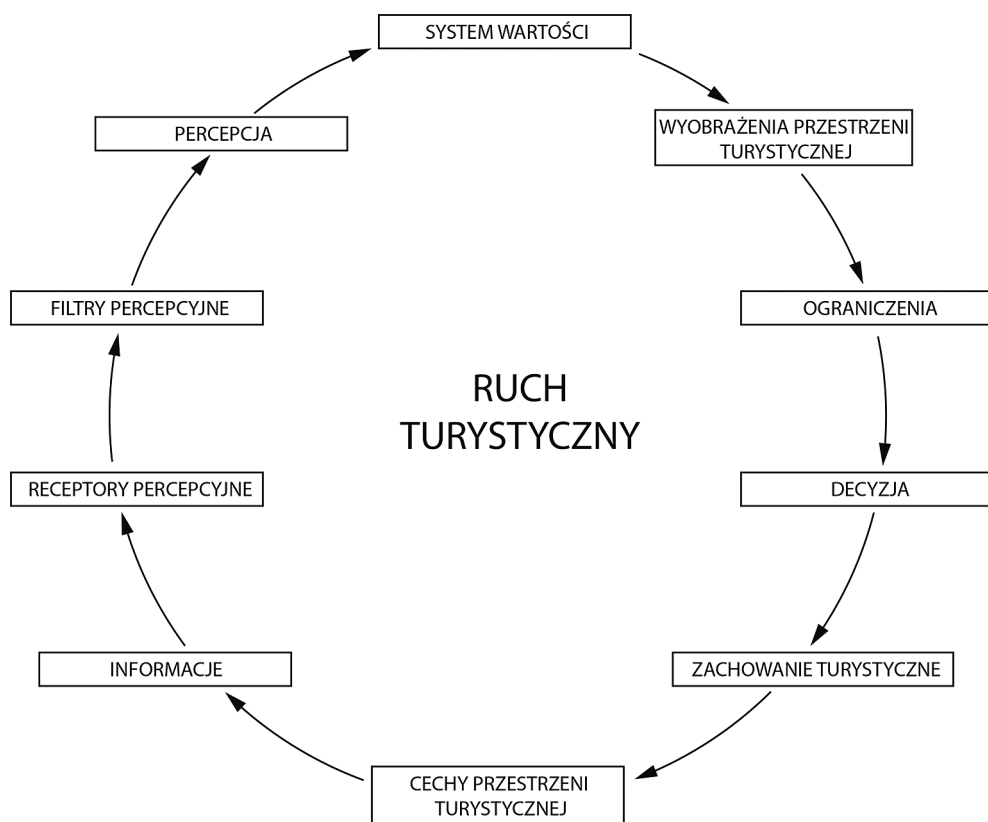

Il. 33. Schronisko Markowe Szczawiny na szlaku na Babią Górę. Źródło: materiały własne

Antropogeniczne walory turystyczne utworzone mogą być więc w oparciu o istniejące już walory przyrodnicze. Warto jednak zaznaczyć, że podobnie jak uwarunkowania przyrodnicze podstawą utworzenia zasobów antropogenicznych na określonym obszarze mogą być także inne uwarunkowania czy zasoby i cechy miejsca. Można wśród nich wymienić uwarunkowania historyczne, na których podstawie utworzone mogą zostać muzea, rezerваты archeologiczne, skanseny, ośrodki twórczości ludowej. Często również uwarunkowania historyczne opierają się na istniejących już obiektach, jak zabytki architektury, budownictwa czy techniki lub obiekty militarne. W takiej sytuacji tworzone są w ich otoczeniu szlaki tematyczne lub wyżej wspomniane obiekty, jak np. skanseny. W uzupełnieniu powstać może infrastruktura noclegowa, co w rezultacie prowadzi do rozwoju turystycznego danego obszaru.

Uwarunkowania religijne również zapewniają podstawę do stworzenia infrastruktury turystycznej i rozwoju turystycznego miejsca. Mogą one mieć charakter historyczny (Wadowice – miejsce zamieszkania Jana Pawła II) lub mogą mieć źródło w samych wierzeniach (miejsca objawień). W oparciu o te uwarunkowania dobrze

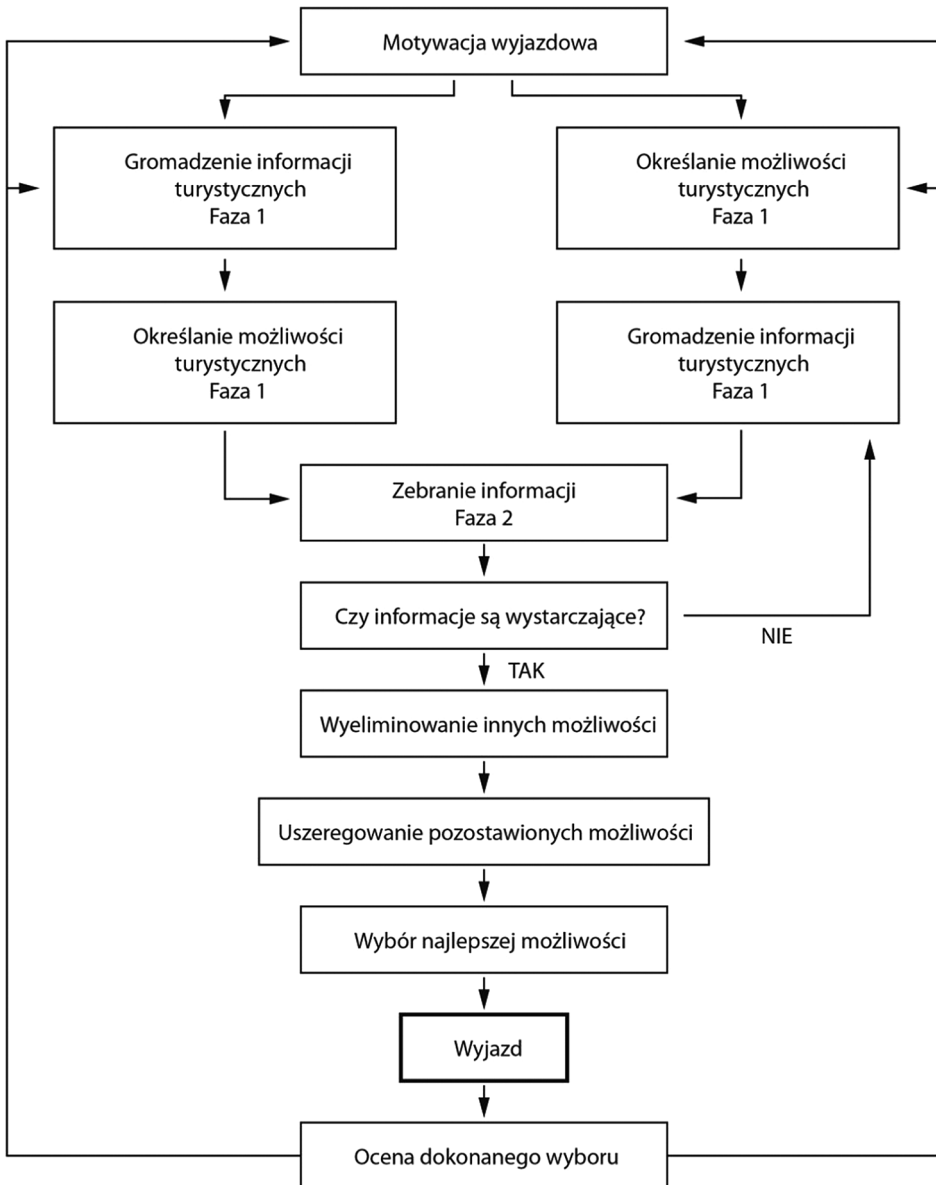
przeprowadzona rozbudowa infrastruktury turystycznej ma szansę zapewnić ruch turystyczny i zasoby turystyczne, przekształcić w walory turystyczne, umożliwiając jednocześnie rozwój danego miasta, obszaru czy regionu. Turystyczne zasoby antropogeniczne nie zawsze muszą jednak powstawać w oparciu o istniejące uwarunkowania. Niekiedy właśnie zasób antropogeniczny sztucznie wprowadzony w przestrzeni stać się może celem ruchu turystycznego. Taki przebieg rozwoju turystyki zaobserwować można w przestrzeniach zagospodarowanych jako parki rozrywki. Obiekty takie jak Tatrlandia czy Zatorland mogą, lecz nie muszą, korzystać z istniejących zasobów¹⁰⁷. Stanowią cel podróży sam w sobie i tworzą własną markę i rozpoznawalność bez konieczności poparcia zewnętrznymi walorami. Zakres wpływu takich miejsc na turystykę nie ogranicza się jedynie do samego obiektu, lecz znacznie poza ten obiekt wykracza – turyści chętnie bowiem odwiedzą również okoliczne

Il. 34. Model percepcyjno-behawioralny ruchu turystycznego. Źródło: A. Kowalczyk, *Geografia turystyki*, Warszawa 2002, s. 106

¹⁰⁷ Z punktu widzenia przestrzeni i jej spójności dużo cenniejszym podejściem jest próba nawiązania do istniejących wokół zasobów.

obiekty gastronomiczne z lokalną kuchnią, znajdują noclegi w bardziej kameralnym otoczeniu lub w korzystniejszych cenach czy odwiedzą obiekty zabytkowe w pobliżu. Obiekt utworzony sztucznie staje się więc motorem napędzającym rozwój turystyki w szerszej skali.

Il. 35. Model decyzyjny turystyki. Źródło: A. Kowalczyk, *Geografia turystyki*, Warszawa 2002, s. 156

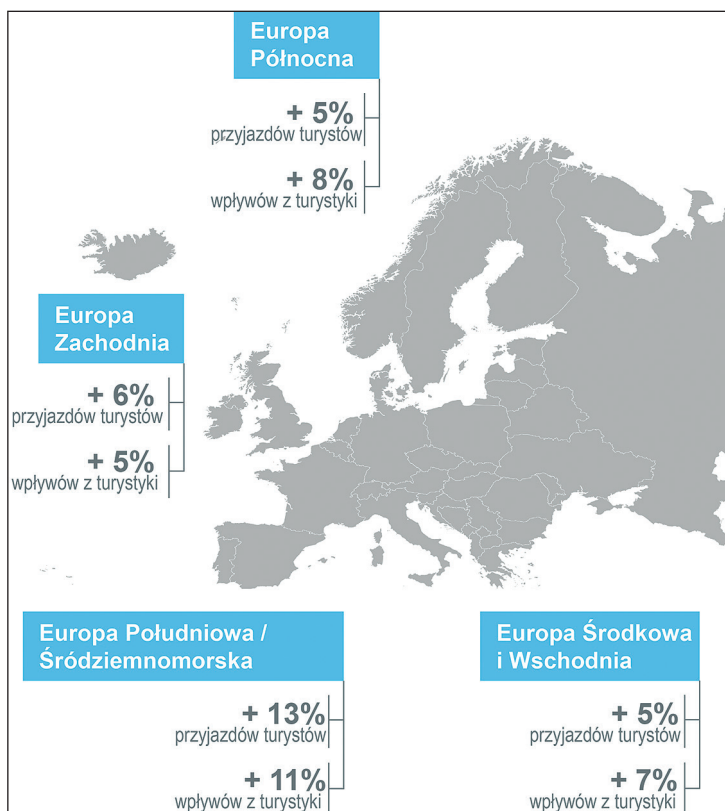
O wyborze celu turystycznego rzadko decyduje jeden konkretny czynnik, dlatego uważa się, że badania nad percepcją krajobrazu obszarów atrakcyjnych turystycznie powinny mieć charakter kompleksowy, gdyż o atrakcyjności decyduje szereg walorów i zasobów¹⁰⁸.

Wśród czynników wywierających wpływ na decyzję i wybór celu turystycznego wyróżnić można czynniki obiektywne i subiektywne. Czynniki obiektywne stanowią walory turystyczne, o których mowa wyżej. Czynniki subiektywne dotyczą już konkretnej osoby i jej postrzegania. W swoim opracowaniu A. Kowalczyk przedstawia model decyzyjny dotyczący turystyki, z którego wynika, że na końcową decyzję mają wpływ: motywacja wyjazdowa, określenie możliwości turystycznych, zebranie informacji, eliminacja innych możliwości, uszeregowanie wybranych, pozostawionych możliwości i wybór najlepszej z nich. Ponadto model przedstawiony jest w zapełnionej formie, w której – w wyniku powyższych procesów – powstaje decyzja o wyjeździe, wyjazd i ocena dokonanego wyjazdu, która później przekłada się na kolejne procesy decyzyjne.

¹⁰⁸ A. Kowalczyk, *Geografia turystyki*, Warszawa 2002.

4. GENEZA I UWARUNKOWANIA RUCHU TURYSTYCZNEGO

Ruch turystyczny rozumiany jako zjawisko społeczne ma swoje odzwierciedlenie w przestrzeni geograficznej w ścisłej zależności z aspektami ekonomicznymi. Turystyka jest jedną z szybciej rozwijających się gałęzi gospodarki światowej. Dynamika tego zjawiska jest zróżnicowana UNWTO¹⁰⁹.

Il. 36. Przyrost odwiedzających Europę turystów w 2017 r. na podstawie danych UNWTO.
Źródło: <https://www.e-unwto.org/> (dostęp: 17.07.2021)

¹⁰⁹ UNWTO – światowa organizacja turystyki, wyspecjalizowana organizacja międzynarodowa posiadająca decydującą rolę w promowaniu rozwoju odpowiedzialnej zrównoważonej i powszechnie dostępnej

Niezwykły wzrost odnotowują w tej gałęzi gospodarki południowe kraje śródziemnomorskie¹¹⁰. Dane za 2017 r. wskazują, iż od 2009 r. następuje stały wzrost turystyki nakierowanej na eksplorację i wypoczynek w Europie. Wzrost o 8% w 2017 r. odnotowano zarówno w przylocach, jak i przyjazdach odwiedzających¹¹¹.

Długoletnie prognozy wskazują, iż do końca najbliższej dwudziestolatki liczba podróży będzie rosła, a największy wzrost odnotują kraje Europy Środkowo-Wschodniej. Ruch turystyczny ulega nie tylko wzrostowi, ale także zmienia się jego forma. Coraz większą rolę odgrywają w nim elementy edukacyjne i rozrywkowe.

Zdecydowana większość podróży to turystyka wewnątrzregionalna. Tradycyjnie zaawansowaną gospodarką w tym zakresie mogą poszczycić się Europa, obie Ameryki, Azja i Pacyfik. Są one od lat największymi rynkami źródłowymi na świecie dla turystyki międzynarodowej. Jednakże wschodzące gospodarki Azji, Europy Centralnej i Wschodniej, Bliskiego Wschodu, Afryki i Ameryki Łacińskiej wykazują szybki wzrost w liczbie podróży w stosunku do ostatnich lat. Europa nadal pozostaje największym odbiorcą ruchu turystycznego na świecie, generując prawie połowę międzynarodowych przyjazdów. Ostatnie lata przyniosły wzrost również dla Federacji Rosyjskiej, która wzmocniła się¹¹² i obecnie znajduje się w europejskiej dziesiątce w rankingu na ósmym miejscu. Wszystkie pozostałe rynki turystyczne również w pierwszej dziesiątce zarejestrowały wzrosty, co szczególnie widoczne jest w wynikach, jakie osiągnęły Korea Południowa, Włochy i Kanada.

Model turystyki, zmieniając się, daje szansę na zbliżenie do idei rozwoju turystyki zrównoważonej. Pozwala zaspokoić potrzeby w tym zakresie, jednocześnie chroniąc środowisko i pozostawiając możliwość turystyki i wypoczynku przyszłym pokoleniom w niezniszczonym otoczeniu, zarówno przyrodniczym, jak i kulturowym. Wiele zmian następuje w skali globalnej. Społeczeństwa ponowoczesne, tak interesująco opisywane przez socjologów E. Rewersa, Z. Baumana, J. Szczepańskiego, nie tworzą korzeni. Są społeczeństwem przepływu, „nomadami naszych czasów”, co oczywiście sprzyja turystyce. Drugi podejmowany przez socjologów aspekt to fakt, iż społeczeństwo poprzemysłowe jest nastawione na odbiór wielu bodźców, przeżyć, emocji, zmian wizualnych, stąd też konieczność poszukiwania coraz większej liczby doznań również w świecie turystyki.

„Turystyka jest nośnikiem innowacji i dyfuzji, i już choćby tylko z tego powodu ma ogromny wpływ na rozwój. Jest skutkiem szerszych zmian zachodzących w skali

turystyki. Służy jako globalne forum dla zagadnień polityki turystycznej i praktyczne źródło wiedzy o turystyce. Jego członkostwo obejmuje 158 krajów (i ponad 500 członków stowarzyszonych).

¹¹⁰ Wszelkie stabilne przez ostatnie dziesięciolecie dane wspomniane w tym rozdziale książki zostały zachwiane (miejmy nadzieję czasowo) przez pandemię, która rozpoczęła się w roku 2019.

¹¹¹ <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876> (dostęp: 15.07.2021).

¹¹² Zanotowano wzrost odwiedzających w celach turystycznych do 30%.

świata demokratyzacji, wzrostu zamożności, postępu technologicznego, ale też przyczynia się do kreowania lub pogłębiania tych zmian¹¹³.

Aby mogła zaistnieć w danym regionie aktywność turystyczna, musi on spełnić wiele wymagań, ale przede wszystkim musi posiadać walory turystyczne rozumiane jako zespół elementów środowiska naturalnego oraz elementów pozaprzyrodniczych, które są wspólnie lub każde z osobna przedmiotem zainteresowania turysty. Turystyka w Polsce rozwijała się podobnie jak w całej Europie, chociaż czasy wojen, zaborów, a w końcu gospodarki centralnej zdecydowanie spowolniły jej rozwój. Znaczna część terenów o znaczących funkcjach turystycznych w wyniku rozbiorów Polski i utraty ziem pogranicza po II wojnie światowej została pozbawiona możliwości harmonijnego rozwoju rozłożonego w czasie. Za początki turystyki w Polsce można uznać pierwsze podróże, które odnotowywano w wieku XI – jednak odbywały się one głównie w celach handlowych, politycznych lub religijnych. Czasy wielu wojen, podbojów, najazdów sprawiały, że zawirowania dziejowe nie sprzyjały ciągłości rozwojowej turystyki. Za fazę początkową rozwoju turystyki na świecie uważa się okres od ok. 1850 r. do wybuchu I wojny światowej. Postęp w propagowaniu turystyki nastąpił dużo szybciej dzięki wynalezieniu maszyny parowej ułatwiającej transport oraz rozwojowi infrastruktury. Dopiero XIX w. przyniósł względną stabilizację sytuacji, kiedy to nastąpił rozwój turystyki krajowej, głównie w celach leczniczych, dlatego największą popularnością cieszyły się miejscowości uzdrowskowe. Z czasem z racji odwiedzin przez znane osoby z ówczesnego „towarzystwa” spopularyzowały się one i następne lata obfitowały w odwiedziny uzdrowisk w celach również towarzyskich, a nie wyłącznie leczniczych. Do najbardziej znanych miejscowości tamtych czasów można zaliczyć: Truskawiec, Krynicy, Świeradów i wiele innych. Pod koniec XIX w. powołano bardzo istotną dla rozwoju turystyki organizację, Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie. Na początku XX w. powołano do życia Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Tak więc rozwój turystyki w Polsce można podzielić na pięć okresów za J. Kraś¹¹⁴:

1. prekursorski (wczesnohistoryczny) do 1873 r.,
2. początkowy w latach 1873–1918,
3. wzrostu w latach 1918–1939,
4. turystyki gospodarki centralnie planowanej w latach 1945–1989,
5. turystyki masowej po roku 1989.

¹¹³ M. Kozak, *Turystyka i polityka turystyczna a rozwój: między starym a nowym paradygmatem*, Warszawa 2009, s. 8, http://m.publio.pl/files/samples/73/9b/ef/48783/Turystyka_i_polityka_turystyczna_demo.pdf (dostęp: 15.07.2021).

¹¹⁴ J. Kraś, *Początki turystyki w Polsce*, Saecum Christianum: Pismo Historyczno-Społeczne, 2008, 15/2, s. 165–179.

Tempo rozwoju funkcji turystycznej można upatrywać w:

- atrakcyjności wynikającej ze zróżnicowania krajobrazowego terenu,
- aktywności lokalnych samorządów i NGO w zakresie promocji i pozyskiwania inwestorów,
- tradycji miejscowej i kultury regionalnej,
- dostępności komunikacyjnej,
- poziomu uprzemysłowienia i zurbanizowania obszaru,
- marketingu turystycznego,
- oferty okołoturystycznej.

Świadome popieranie przez organy państwowe działań w zakresie gospodarki turystycznej urosło do rangi polityki turystycznej. Państwa zarówno w sposób scentralizowany, jak i oddolnie na poziomie regionalnym i lokalnym wdrażają działania umożliwiające aktywizację w tej gałęzi gospodarki. Rozwojowi służą też działania organizacji pozarządowych, które w przypadku państw europejskich odgrywają istotną rolę zarówno w tworzeniu przestrzeni dla turystyki, jak i w nadawaniu kształtu dokumentom w zakresie polityki rozwoju turystyki. W zakresie polityki tej znajduje się planowanie przestrzenne, ekonomia działań, promocja i marketing zarówno regionalny, jak i lokalny, niekiedy też koordynacja i nadzór nad konsumpcjonizmem w tym zakresie. W problematyce dobrze pojętej polityki przestrzennej znajdują się mechanizmy kreowania przestrzeni i planowania harmonogramu inwestycji turystycznych. Koordynacja różnych elementów turystyki w odniesieniu do zasobów i ludzkiego potencjału przekłada się wprost na późniejszą atrakcyjność regionów. Istotnym narzędziem polityki turystycznej jest kontrola w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego, jak również maksymalizacja korzyści ekonomicznych dla lokalnej społeczności. Następstwem tych działań może być również dostarczenie korzyści z aktywizacji turystycznej w miejsca, które utraciły potencjał w tej dziedzinie.

W Polsce także polityka turystyczna prowadzona jest na poziomie centralnym i poziomach lokalnych. Program rozwoju turystyki do 2020 roku (PRT 2020)¹¹⁵ opracowano w ramach II etapu budowy nowego systemu dokumentów strategicznych w Polsce, w tym przekształcania wybranych dokumentów z poprzedniego systemu w programy rozwoju. PRT 2020 został przygotowany zgodnie z obowiązującymi w Polsce regulacjami, w tym przede wszystkim z ustawą z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju i z uwzględnieniem obowiązujących dokumentów na poziomie krajowym w ramach nowego systemu zarządzania rozwojem kraju¹¹⁶. Program będzie dokumentem wykonawczym do Strategii Innowacyjności i Efektywności Gospodarki „Dynamiczna Polska 2020”.

¹¹⁵ Uchwała nr 143/2015 Rady Ministrów z dnia 18 sierpnia 2015 r. w sprawie przyjęcia „Programu Rozwoju Turystyki do 2020 roku”.

¹¹⁶ Tj. Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju Polska 2030, Strategii Rozwoju Kraju 2020 oraz pięć z dziećmi strategii zintegrowanych w ramach nowego systemu zarządzania rozwojem kraju.

Wszystkie przedsięwzięcia realizowane w ramach Programu służyc będą realizacji wizji turystyki jako:

- nowoczesnej i otwartej gospodarki turystycznej, opartej na inteligentnych specjalizacjach turystycznych w polskich regionach,
- jednego z kluczowych sektorów rozwoju polskich regionów i kraju,
- wzmacniającego konkurencyjność kraju w Unii Europejskiej.

Kompleksowe działania skoncentrowane zostały wokół następujących obszarów priorytetowych:

- konkurencyjna i innowacyjna turystyka,
- nowoczesny system zarządzania turystyką,
- kompetentne kadry dla turystyki,
- turystyka jako czynnik rozwoju regionalnego i lokalnego, zwiększający spójność społeczną i gospodarczą regionów.

Cel główny programu to wzmocnienie rozwoju konkurencyjnej i innowacyjnej turystyki poprzez wspieranie przedsiębiorstw, organizacji i instytucji oraz inicjatyw sektora turystyki. Realizacja wyznaczonych w Programie zadań szczegółowych przez wskazanych w nim realizatorów koncentruje się wokół czterech celów operacyjnych:

- rozwoju innowacyjności, atrakcyjności, jakości usług i produktów turystycznych, jako czynnika konkurencyjnej gospodarki turystycznej,
- wzmocnienia aktywności społecznej i przedsiębiorczości w sektorze gospodarki turystycznej oraz zwiększenia kompetencji kadr w zarządzaniu przedsiębiorczością turystyczną,
- promocji markowych produktów turystycznych kraju i regionów oraz specjalizacji gospodarczych opartych na turystyce,
- zagospodarowania i modernizacji przestrzeni dla rozwoju turystyki i infrastruktury turystycznej przy zachowaniu ochrony środowiska i zastosowaniu eko-innowacyjnych technologii.

System zarządzania oparty w tym zakresie został na koordynacji działań instytucji krajowych, regionalnych i lokalnych. Kluczowym czynnikiem jest partnerstwo i budowa powiązań pomiędzy instytucjami podmiotami i przedsiębiorcami na poziomie krajowym oraz regionalnym. Pozwoli to na wykorzystanie w procesie wdrażania PRT 2020 udziału wielu instytucji publicznych poziomu centralnego i regionalnego, przedsiębiorstw sektora turystycznego oraz organizacji turystycznych.

PRT 2020 realizowany jest w oparciu o dwa zasadnicze źródła finansowania:

- źródła finansowania krajowe,
- źródła finansowania pochodzące z alokacji środków dla Polski z perspektywy finansowej UE 2014–2020.

Zadania związane z realizacją Programu Rozwoju Turystyki do 2020 roku są finansowane przez poszczególne podmioty w ramach ich budżetów i nie będą wiązać się z koniecznością generowania dodatkowych obciążeń dla sektora finansów

publicznych, w tym zwłaszcza dla budżetu państwa i budżetów samorządu terytorialnego¹¹⁷.

„W ramach finansowania krajowego realizowane są i będą zadania Ministerstwa Sportu i Turystyki (...) a także innych ministerstw współpracujących w realizacji zadań na rzecz rozwoju turystyki w ramach własnych zadań statutowych oraz zadania realizowane przez inne podmioty, jak np.:

- jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli,
- podmioty gospodarcze,
- organizacje sektora turystyki, w tym zwłaszcza regionalne i lokalne organizacje turystyczne,
- jednostki nauki B+R oraz instytucje otoczenia biznesu”¹¹⁸.

Polityce rozwoju turystyki służą programy, projekty i dokumenty tworzone i współtworzone przez POT¹¹⁹. Finansowanie tej jednostki jest uwzględniane w corocznym budżecie państwa, a zadaniem jej¹²⁰ jest wzmocnienie promocji Polski w dziedzinie turystyki w kraju i za granicą¹²¹. Do takich dokumentów kierujących rozwój tej dziedziny gospodarki należy *Marketingowa Strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012–2020* stanowiąca aktualizację i kontynuację dokumentu z 2008 roku¹²². Celem opracowania jest ukierunkowanie działań i określenie ich form w zakresie promocji Polski w dziedzinie turystyki. Efektem powinna być rozpoznawalność naszego kraju jako przyjaznego turystom oraz oferującego konkurencyjne produkty turystyczne. Strategia ta jest głównym narzędziem działalności branży turystycznej, niezbędnym do koordynacji i spójności działań w długofalowej polityce w tym zakresie państwa. Według szacunków Ministerstwa Sportu i Turystyki Depar-

¹¹⁷ <https://msit.gov.pl/pl/turystyka/aktualnosci/2612,Uchwala-nr-1432015-Rady-Ministrow-z-dnia-18-sierpnia-2015-r-w-sprawie-przyjecia-.html> (dostęp: 05.09.2021).

¹¹⁸ Tamże. Ze względu na to, że turystyka nie znalazła się w jedenastu celach tematycznych wyznaczonych przez Komisję Europejską, beneficjenci z sektora turystyki będą mogli ubiegać się o środki z programów unijnych na działaniach dotyczących: nowych technologii, dziedzictwa kulturowego, ochrony środowiska, transportu, zasobów ludzkich itp.

¹¹⁹ Polska Organizacja Turystyczna jest to agencja rządowa wspierająca podmioty zajmujące się turystyką. Ma swoje przedstawicielstwa w 14 krajach i jest jedną z ponad 200 organizacji tego typu na świecie. Początki jej działalności to rok 2000.

¹²⁰ Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej, Dz.U. 2018, poz. 563, t.j. z dnia 16.03.2018.

¹²¹ Wg art. 3 ustawy o POT do jej zadań należy: 1) promocja Polski jako kraju atrakcyjnego turystycznie; 2) zapewnianie funkcjonowania i rozwijania polskiego systemu informacji turystycznej w kraju i na świecie; 3) inicjowanie, opiniowanie i wspomaganie planów rozwoju i modernizacji infrastruktury turystycznej; 4) wykonywanie innych zadań powierzonych przez organy i jednostki, o których mowa w ust. 2 pkt 1 i 2, na zasadach określonych w umowie zawieranej pomiędzy tymi organami i jednostkami a Polską Organizacją Turystyczną; 5) inspirowanie tworzenia regionalnych organizacji turystycznych, obejmujących swoim zakresem działania obszar jednego lub więcej województw, oraz lokalnych organizacji turystycznych, obejmujących swoim zakresem działania obszar jednej lub więcej jednostek samorządu lokalnego, a także współdziałanie z nimi.

¹²² <https://www.pot.gov.pl/pl/o-pot/plany-i-sprawozdania-pot/marketingowa-strategia-polski-w-sektorze-turystyki-na-lata-2012-2020-2> (dostęp: 05.09.2021).

tamentu Turystyki w I półroczu 2018 r.¹²³ podstawowe dane statystyczne dla polskiej turystyki za ostatnie półrocze 2018 r. kształtują się następująco:

- 41,8 mln – liczba przyjazdów cudzoziemców do Polski (wzrost o 2,4% w stosunku do analogicznego okresu 2017 roku),
- 8,876 mln – liczba przyjazdów turystów zagranicznych (wzrost o 6,6% w stosunku do poprzedniego roku),
- 4,32 mld USD (ponad 15,14 mld zł) – wydatki turystów zagranicznych związane z pobytem w Polsce (wzrost w stosunku do I półrocza 2017 r. odpowiednio: o 18,7% w USD oraz 5,8% w PLN),
- 3,77 mld USD (13,15 mld zł) – wydatki odwiedzających jednodniowych w Polsce,
- 8,09 mld USD (28,29 mld zł) – łączne wpływy dewizowe z przyjazdowej turystyki zagranicznej (wzrost w stosunku do I połowy roku 2017 wyniósł odpowiednio 14,4% w USD oraz 1,8% w PLN),
- 19,7 mln (wobec 18,7 mln w I półroczu 2017 r., co oznacza wzrost o 5,3%) – tyle podróży krajowych odbyli mieszkańcy Polski,
- 13,9 mln – krajowych podróży krótkookresowych (weekendowych), w stosunku do 13,4 mln w I połowie 2017 roku (wzrost o 3,7%),
- 5,8 mln – krajowych podróży długookresowych (urlopowo-wakacyjnych), wobec 5,3 mln w analogicznym okresie roku poprzedniego (wzrost o 9,4%),
- 9,7 mld zł – wydatki poniesione w związku z wyjazdami krajowymi mieszkańców Polski (były wyższe niż rok wcześniej o 14,1%),
- 5,3 mln – turystycznych podróży zagranicznych mieszkańców Polski (wzrost o 6,0% w stosunku do analogicznego okresu poprzedniego roku).

4.1. ZARYS HISTORII TURYSTYKI ŚWIATOWEJ

Współczesny format turystyki ukształtował się ok. XIX w., gdyż wcześniej była ona niezmiernie drogą i elitarną aktywnością (między innymi z powodu możliwości komunikacyjnych). Rewolucja przemysłowa, wzrost urbanizacji, a także wzrost świadomości i poziomu życia sprawiły, że turystyka stała się zjawiskiem masowym. Wynalezienie maszyny parowej i zastosowanie jej w żegludze, kolejnictwie i transporcie spowodowały łatwość przemieszczania się. Podróżowanie stało się wygodne, ale i krótsze, co usprawniło przemieszczanie się nawet na duże odległości. Był to był początek globalizacji życia, przenikania się informacji, trendów, mody i wiedzy. Pierwszą linię kolejową utworzono w 1825 r. w Anglii. Pod koniec XIX w. w Europie istniała już bardzo gęsta sieć kolejowa. Na przełomie XIX i XX w. zaczął się

¹²³ Podstawowe dane statystyczne z turystyki za I półrocze 2018 r., <https://msit.gov.pl/pl/turystyka/badania-ryнку-turystycz/7939,podstawowe-dane-statystyczne-z-turystyki-za-i-polrocze-2018.html> (dostęp: 10.06.2021).

rozwijać transport samochodowy¹²⁴. Pierwsze drogi podobne autostradom powstały przed II wojną światową. Po II wojnie światowej nastąpiło ożywienie w tej dziedzinie gospodarki i wzrost wyjazdów turystycznych. Pasażerski transport lotniczy również rozwijał się intensywnie od zakończenia II wojny światowej. Najpopularniejszym regionem turystycznym był wówczas basen Morza Śródziemnego, a w szczególności Riwiera Francuska oraz nabrzeża Hiszpanii i Włoch. Połowa XX w. przyniosła rozwój turystyki zimowej, gdzie szczególnie intensywnie rozwijała się turystyka narciarska, a miejscem najchętniej odwiedzanym były Alpy¹²⁵. „W kolejnych latach wykształcały się regiony turystyczne położone poza Europą (wyspy na Morzu Karaibskim, Zatoce Meksykańskiej i Oceanii). Od lat osiemdziesiątych zaczęto dostrzegać negatywny wpływ turystyki masowej na środowisko przyrodnicze i społeczności lokalne, w związku z czym pojawiła się idea turystyki zrównoważonej, której celem jest minimalizacja negatywnego wpływu turystyki”¹²⁶ (np. w raporcie Brundtland z 1987 r.).

Współcześnie wśród kierunków zmian turystyki zauważa się charakterystyczne dla XXI w. zmiany takie jak: starzenie się społeczeństw, szczególnie widoczny proces w dobrze rozwiniętych krajach Europy Zachodniej. Osoby osiągające tzw. wiek trzeci (starzejące się, czyli po 50. roku życia) charakteryzują się coraz lepszym stanem zdrowia i większą siłą nabywczą. Do trendów demograficznych zaliczyć też można mniej liczne rodziny oraz wzrost świadomości klientów korzystających z sektora turystycznego. Konsekwencją tych zmian jest wzrost wymagań w zakresie jakości, bezpieczeństwa i komfortu oraz dostępny szybki transport, indywidualizacja potrzeb i rozdział ich w grupach wiekowych, a ponadto wzrost popytu i określonych destynacji, wzrost zainteresowania produktami przeznaczonymi dla osób samotnie podróżujących, jak również poszerzenie oferty w zakresie podróży zagranicznych posezonowych oraz zwiększenie ofert luksusowych i oferujących produkt dedykowany – specjalistyczny.

4.2. PTTK ORAZ ROZWÓJ TURYSTYKI NA OBECNYCH TERENACH POLSKI

W XIX w. rozpoczął się nowy okres eksploatacji gór. Początkowa eksploracja gór dla celów gospodarczych od przełomu XVIII i XIX w. związana była z systematycznymi badaniami naukowymi prowadzonymi m.in. przez Stanisława Staszica, Juliana Ursyna Niemcewicza, Ludwika Zejsznera, Wincentego Pola i innych.

¹²⁴ Pod koniec XIX w. Daimler zbudował silnik spalinowy, a na samym początku XX w. Henry Ford rozpoczął produkcję samochodów na dużą jak na ówczesne czasy skalę, czyli 1750 sztuk w ciągu roku. Ford Model A osiągał 48 km/h. Już w 1908 r. pojawił się legendarny Ford Model T i zapoczątkował produkcję masową aut osobowych.

¹²⁵ Pierwsze fascynacje turystyką zimową, znaczące dla rozwoju, nastąpiły wcześniej. Dla popularyzacji jej znaczenie miało powstanie ośrodków narciarskich w Alpach i powołanie do życia alpejskich stowarzyszeń turystycznych.

¹²⁶ https://pl.wikipedia.org/wiki/Turystyka#Historia_turystyki (dostęp: 10.06.2021).

Z jednej strony były to amatorskie spacerunki krajoznawcze, ale także wyprawy profesjonalne z góralskimi przewodnikami. Zaczęły pojawiać się także książki o tematyce turystycznej i krajoznawczej, artykuły w czasopiśmie i w gazetach codziennych. Zainteresowanie turystyczne najwyższymi górami Karpat zaczęło się znacznie później. W II połowie XIX w. popularyzacji turystyki towarzyszyło założenie Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Szczególnie aktywny ruch turystyczny występował na terenach górskich zaboru austriackiego, gdzie ziemiaństwo lub bogaci mieszczaństwo chętnie odwiedzali Kraków w drodze do karpaccich uzdrowisk, a z czasem i do Zakopanego, zwłaszcza po doprowadzeniu tam kolei w 1884 r. Także pobyty sławnych Polaków jak Henryka Sienkiewicza, Heleny Modrzejewskiej, Juliana Fałata, Kornela Makuszyńskiego i innych w Zakopanem i innych uzdrowiskach karpaccich ściągały snobistycznych kuracjuszy i turystów. W końcu XIX w. góry stają się celem wycieczek coraz większej liczby osób. Istniejące trasy doprowadzają w bezpośrednie sąsiedztwo gór, gdzie turyści mają, we wsiach i w miasteczkach, zaplecze noclegowe i bazę wypadową. Na przełomie XIX i XX w. powoli coraz więcej zwolenników zyskiwała turystyka narciarska. Podejmowane wycieczki w góry z czasem zaowocowały budową schronisk, które początkowo drewniane. z czasem projektowane przez znanych architektów, stanowią do dziś ciekawy przykład adaptacji stylów rodzimych z wymaganiami tego typu obiektów.

Tabela 3

Zestawienie schronisk górskich w Karpatach

KARPATY		
NAZWA	OKRES POWSTANIA	FORMA WŁASNOŚCI
BIESZCZADY		
Schronisko PTTK „Chatka Puchatka”	1956	PTTK
Schronisko PTTK „Kremenaros”	1956	PTTK
Bacówka PTTK „Pod Honem”	1986	PTTK
Bacówka PTTK „Jaworzec”	1974–1976	PTTK
Bacówka PTTK „Pod Małą Rawką”	1979	PTTK
Schronisko PTTK w Komańczy	1964	PTTK
Schronisko „Nad Smolnikiem”	? (spalone 2010)	prywatne
Schronisko „Pod Wysoką Połoniną”	2010–2012	prywatne
BESKID NISKI		
Schronisko PTTK „Hajstra”	1996	PTTK
Schronisko PTTK na Magurze Małastowskiej	1954	PTTK
Bacówka PTTK w Bartnem	1977	PTTK

BESKID SĄDECKI		
Dom Górski Cyrla	1999	prywatne
Bacówka PTTK nad Wierchomlą	1978	prywatne
Schronisko PTTK na Hali Łabowskiej	1953	PTTK
Schronisko PTTK na Jaworzynie Krynickiej	1933–1934	PTTK
Schronisko PTTK na Przehybie	1937	PTTK
Bacówka na Obidzy	1974	prywatne
Chatka pod Niemcową	poł. XX wieku	prywatne
PIENINY		
Bacówka PTTK pod Bereśnikiem	1989	PTTK
Schronisko PTTK „Orlica”	1932	PTTK
Schronisko PTTK pod Durbaszką	1949–1952	PTTK
Schronisko PTTK „Trzy Korony”	1929–1930	PTTK
BESKID WYSPOWY I GORCE		
Bacówka PTTK na Maciejowej	1977	PTTK
Chatka Studencka PTTK „Gorczańska Chata”	1987–1999 ¹²⁷	PTTK
Schronisko PTTK na Kudłaczach	1991	PTTK
Schronisko Koliba	1968	prywatne
Schronisko PTTK na Luboniu Wielkim	1931	PTTK
Schronisko PTTK na Starych Wierchach	1932	PTTK
Schronisko PTTK na Turbaczu	1925	PTTK
Schronisko Harcerskie „Bene”	1971–1974	Szczep Szara 7
TATRY		
Hotel Górski PTTK na Kalatówkach	1938	PTTK
Schronisko PTTK „Murowaniec”	1925	PTTK
Schronisko PTTK na Hali Kondratowej	1947–1948	PTTK
Schronisko PTTK na Ornaku	1947–1948	PTTK
Schronisko PTTK na Polanie Chochołowskiej	1930–1932 ¹²⁸	PTTK

¹²⁷ Hawiarska Koliba.

¹²⁸ W 1945 r. spalone przez Niemców. Obecny budynek wybudowany w latach 1951–1953, wg proj. Anny Górskiej.

Schronisko PTTK nad Morskim Okiem	1905 ¹²⁹	PTTK
Schronisko PTTK w dolinie Pięciu Stawów	1956	PTTK
Schronisko PTTK Roztoka	1913 ¹³⁰	PTTK
Schronisko Górskie „Głodówka”	1935 ¹³¹	ZHP
BESKID MAKOWSKI		
Schronisko „Opaczne”	1990	prywatne
„Chatka Elektryków”	1971	prywatne
SST „Pod Solniskiem”	1976	prywatne
BESKID ŻYWIECKI		
Bacówka PTTK na Krawców Wierchu	1975–1976	PTTK
Bacówka PTTK na Rycerzowej	1975	PTTK
Schronisko PTTK „Dworzec Beskidzki”	1933	PTTK
Schronisko PTTK na Hali Boraczej	1926	PTTK
Schronisko PTTK na Hali Lipowskiej	1932 ¹³²	PTTK
Schronisko PTTK na hali Miziowej	1924	PTTK
Schronisko PTTK na Hali Krupowej	1935	PTTK
Schronisko PTTK na Hali Rysiance	1936–1937	PTTK
Schronisko PTTK na Markowych Szczawinach	1906	PTTK
Schronisko PTTK na przełęczy Przegibek	1928	PTTK
Schronisko PTTK na Wielkiej Raczy	1934	PTTK
BESKID MAŁY		
Schronisko na Hrobaczej Łące	lata 30. XX w.	prywatne
Schronisko PTTK Leskowiec	1933	PTTK
Schronisko PTTK na Magurce Wilkowieckiej	1903	PTTK

¹²⁹ W roku 1827 powstał pierwszy drewniany budynek postawiony przez Emanuela Homolacza, węgierskiego fabrykanta i pułkownika będącego właścicielem tego terenu (wraz z Morskim Okiem). Ponieważ Zakopane, a zwłaszcza Morskie Oko, stawały się wśród polskich elit coraz bardziej modne, Towarzystwo Tatrzańskie postanowiło zbudować obok nowy budynek w 1891 r. Oba budynki spłonęły na początku 1898 r. Obecny budynek schroniska wybudował dla Towarzystwa Tatrzańskiego w roku 1908 zakopiański przedsiębiorca Tadeusz Prauss.

¹³⁰ Pierwsze z 1876 r. pod kierownictwem ks. Wojciecha Roszka i Leopolda Świerza, rozebrane w 1911 r.

¹³¹ Nowy obiekt – obecny „Murowaniec” – został zaprojektowany przez Antoniego Żukowskiego, oddany do użytku w 1939 r.

¹³² Z inicjatywy niemieckiego towarzystwa górskiego Beskidverein. Jednym z powodów budowy był zakaz rozbudowy schroniska Beskidverein na Babiej Górze, postanowiono więc wznieść nowy budynek w innym miejscu, https://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_PTTK_na_Hali_Lipowskiej (dostęp: 19.09.2021).

BESKID ŚLĄSKI		
Schronisko PTTK na Kilmczoku	1894–1895	PTTK
Schronisko PTTK Przysłop pod Baranią Górą	1925	PTTK
Schronisko PTTK na Równicy	1926	PTTK
Schronisko PTTK Skrzyczne	1930	PTTK
Schronisko PTTK na Stożku	1910-1919	PTTK
Schronisko PTTK na Szyndzielni	1897	PTTK
Schronisko PTTK na Błatnej	1925–1926	PTTK
Schronisko „Chata Wujka Toma”	1992	prywatne
Schronisko na Koziej Górze	1909	prywatne
Schronisko na Dębowcu	1895	prywatne
Schronisko na Stecówce	1934	prywatne
Schronisko na Soszowie Wielkim	1930	prywatne
Schronisko „Telesforówka”	?	prywatne

Źródło: opracowanie własne

Nieco mniej poznana i reprezentowana w literaturze polskiej jest historia wypoczynku aktywnego w Sudetach. Gdy w Sudetach powstawały pierwsze schroniska górskie, specjalnie oznakowane szlaki, organizacje przewodnickie i mapy turystyczne, pod Giewontem czy Babią Górą nikomu jeszcze „nie śniła się” masowa turystyka. Istnieje wiele przyczyn tego stanu rzeczy. Do najważniejszych zaliczyć można następstwa zmiany granic. Sudety jako region turystyczny istniał przed II wojną światową. W tamtym czasie wykształciły się tak miejscowości uzdrowiskowe i wypoczynkowe, jak również szlaki turystyczne i schroniska górskie. W Sudetach główny nurt upowszechnienia turystyki przypadł na okres od połowy XIX w. do 1945 roku, intensyfikując się w latach 1880–1939. Omówiono rozwój infrastruktury turystycznej oraz jej zróżnicowanie w poszczególnych częściach Sudetów, wskazując czynniki, które ten rozwój stymulowały. „Znakowaniem szlaków zajmowało się kilka towarzystw górskich działających w poszczególnych pasmach Sudetów. Gęstość szlaków była dość silnie zróżnicowana i przez długi czas tylko częściowo zintegrowana, ponieważ każde towarzystwo znakowało na własną rękę, nie zawsze współpracując z towarzystwami działającymi w sąsiednich pasmach. Dlatego dopiero w II połowie lat 30. powstały szlaki łączące sieć budowaną przez Towarzystwo Karkonoskie i Wałbrzyski Związek Górski. Pod koniec lat 30. w Sudetach było ok. 3200 km szlaków. Najwięcej szlaków wyznakowano w Karkonoszach (360 km), Górach Sowich (354 km), Górach Wałbrzyskich i Suchych (303 km), na Pogórzu Izerskim (296 km), Górach Orlickich i Bystrzyckich (258 km), w Rudawach Janowickich (257 km) i Masywie

Śnieżnika (240 km). Od strony organizacji znakowania najwięcej szlaków (1638 km) utrzymywało Towarzystwo Karkonoskie obejmujące swym działaniem największy obszar, Kłodzkie Towarzystwo Górskie (917 km) i Związek Towarzystw Górskich na Sowie (577 km)¹³³. Pierwsze miasteczko o charakterze wypoczynkowo-leczniczym (bazujące na źródłach wód termalnych) to były Cieplice – osada obecnie wchodząca w obszar administracyjny Jeleniej Góry. Atrakcyjność środowiska przyrodniczego w Sudetach i jego różnorodność powodowały że chętnych do zwiedzania było coraz więcej. Turyści i pobożni pielgrzymi zainteresowali się przy okazji innymi karkonoskimi atrakcjami, takimi jak: wodospady Szklarki i Kamińczyka, Śnieżne Kotły, Mały i Wielki Staw, skałki Pielgrzymy, Twarożnik i Słonecznik, kaplica św. Anny na stoku Grabowca. W XVIII w. dużą popularnością cieszyły się też inne miejsca Sudetów, np. Śnieżnik i Międzygórze, Szczeliniec Wielki, góra Ślęza czy skalne miasto Adršpašské Skály. Stare budy pasterskie lub strażnice położone przy popularnych trasach prowadzących na szczyty gór stopniowo zamieniały się w gospody, dające odpoczynek strudżonym wędrowcom. Większość obiektów w Sudetach przekształciła się sposób naturalny, ewoluując, w przeciwieństwie do schronisk karpaccich. Szałasy pasterskie i strażnice położone przy szlakach z czasem zaczęły służyć za prowizoryczne schrony i noclegownie. W ten sposób powstały takie znane dziś schroniska jak Strzecha Akademicka, Samotnia, Na Hali Szrenickiej, Pod Łabskim Szczytem, Na Śnieżniku i wiele innych. Już pod koniec XVII w. miejsca te pełniły funkcję noclegową, a w niektórych (np. w budzie Hampla, czyli dzisiejszej Strzesze Akademickiej) wykładano nawet specjalne księgi pamiątkowe, w których mogli się wpisywać ówczesni turyści. W związku ze zwiększeniem się liczby turystów w 1813 r. ustanowiono pierwsze w Europie stanowisko przewodnika górskiego. Był nim sołtys Karłowa, który oprowadzał po Szczelińcu, a cztery lata później starosta jeleniogórski powołał pierwszą na kontynencie organizację przewodnicką – Korpus Przewodników Górskich i Tragarzy Lektyk i Bagaży. W Alpach podobna organizacja powstała dopiero w 1856 r., a w Tatrach w 1875 r. W Sudetach już od XVII w. wypoczywali znani Polacy, m.in. król Polski Jan Kazimierz, królowa Marysiénka Sobieska, Hugo Kołłątaj, Józef Wybicki, Adam Czartoryski i jego żona Izabela, Fryderyk Chopin, Zygmunt Krasiński, Wincenty Pol, Kornel Ujejski i – prawdopodobnie – Juliusz Słowacki¹³⁴.

W dwudziestoleciu międzywojennym aktywnie kontynuowano pionierską działalność w zakresie rozwoju ruchu turystycznego i budowy schronisk turystycznych w rejonie Karpat. W tym też czasie wzniesiono i zmodernizowano większość istniejących obecnie w Karpatach polskich schronisk turystycznych. Następny etap rozwoju ośrodków wypoczynkowych, zdrojowisk i stacji klimatycznych miał miejsce w I połowie XX w. Przebiegał on równocześnie z popularyzacją całorocznego wypoczynku w górach oraz sportów sezonowych. Rozwój gospodarczy trudno dostępne

¹³³ Szerzej na ten temat J. Potocki, *Rozwój zagospodarowania turystycznego Sudetów*, Jelenia Góra 2004.

¹³⁴ Informacje za: <https://www.wiz.pl/8,299.html#> (dostęp: 19.09.2021).

Zestawienie schronisk górskich w Sudetach

SUDETY		
NAZWA	OKRES POWSTANIA	FORMA WŁASNOŚCI
GÓRY OPAWSKIE		
Schronisko PTTK „Pod Kopą Biskupią”	1923	PTTK
MASYW ŚNIEŻNIKA		
Schronisko PTTK „Na Iglicznej”	1880	PTTK
Schronisko PTTK „Na Śnieżniku”	1869	PTTK
GÓRY STOŁOWE		
Schronisko PTTK „Na Szczelińcu”	1845	PTTK
Schronisko PTTK „Pasterka”	1926	PTTK
GÓRY SOWIE		
Schronisko „Orzeł”	1930	prywatne
Schronisko PTTK „Zygmuntówka”	1926	PTTK
Schronisko „Sowa”	1897	prywatne
KARKONOSZE		
Schronisko na Szrenicy	1921–1922	prywatne
Schronisko „Kamieńczyk”	koniec XIX w. ¹³⁵	prywatne
Schronisko PTTK „Kochanówka”	1868	PTTK
Schronisko PTTK „Nad Łomniczką”	1901 ¹³⁶	PTTK
Schronisko PTTK „Odrodzenie”	1928	PTTK
Schronisko PTTK „Pod łabskim Szczytem”	1780 ¹³⁷	PTTK
Schronisko PTTK „Samotnia”	1670 – pierwsze wzmianki	PTTK
Schronisko PTTK „Srebrny Potok”	początek XX wieku	PTTK
Schronisko PTTK „Strzecha Akademicka”	1896 ¹³⁸	PTTK
Schronisko Górskie „Dom Śląski”	1922	prywatne

¹³⁵ Doszczętnie spalone odbudowane w tym samym miejscu w 1995 r.

¹³⁶ Po roku lawina zniszczyła je całkowicie. Obecne zbudowano nieco poniżej, jednak z przyczyn sanitarno-epidemiologicznych jest całkowicie zamknięte od 2019 r.

¹³⁷ Najstarsza ilustracja pochodzi z tego roku i przedstawia budynek o prostej formie i zrębowej konstrukcji. W obszarze Sudetów była tradycja pozostawiania bud pasterskich umożliwiających nocleg turystom. Na przełomie XVIII i XIX w. liczba górskich bud w całych Karkonoszach szacowana na 2,5 tys., www.samotnia.com.pl (dostęp: 05.09.2021).

¹³⁸ Pierwsze wzmianki o noclegu w bacówce pochodzą z XVII w. W 1896 r. ówczesny właściciel Franciszek Krauss junior podjął decyzję o wybudowaniu w miejscu drewnianej budy nowego, trzykondygnacyjnego schroniska.

Schronisko PTTK na Przełęczy Okraj	XIX w. ¹³⁹	PTTK
Schronisko turystyczne „Chatka Górzystów”	1938	prywatne
Stacja Turystyczna „Orle”	1754 ¹⁴⁰	prywatne
Schronisko Turystyczne „Chatka Robaczka”	XVII w. (po remoncie)	prywatne
Schronisko „Wysoki Kamień”	1882 (obecny budynek 1963)	prywatne
Schronisko PTTK na Stogu Izerskim	1922	PTTK
Schronisko „Nad Śnieżnymi Kotłami”	1837 Schneegrubenbaude	(obecnie stacja nadawcza)

Źródło: opracowanie własne

regiony górskie zawdzięczały atrakcyjności turystycznej, która po części wynikała z poszerzającej się świadomości społecznej w kwestii zdrowotnych właściwości górskiego i leśnego klimatu. W związku z rosnącym zainteresowaniem wypoczynkiem w górach poprawił się stan ekonomiczny regionu, a miejscowości letniskowe, uzdrowiska oraz stacje klimatyczne zaczęły być chętnie odwiedzane i zyskały na popularności w całej Europie. Nastąpiło zjawisko „demokratyzacji uzdrowisk” – niegdyś (XVII, XVIII, I poł. XIX w.) elitarne założenia wzbogacono o większą liczbę pensjonatów i założeń leczniczych oraz zróżnicowano ich standard.

Wśród form architektury wprowadzanych w ośrodki karpackie w XIX w. przeważały formy oparte na sprawdzonych wzorcach uzdrowisk innych regionów cesarstwa austro-węgierskiego, takie jak formy założeń szwajcarskich i tyrolskich. W końcu XIX w. rozwinięta już wtedy w Europie kultura spędzania czasu „u wód” przeniknęła również do ośrodków karpackich, gdzie mniejszy ucisk zaborcy stał się dodatkowym impulsem. Polacy przyjeżdżali więc nie tylko w celach leczniczych, ale także po to, by „zacerpnąć polskiego ducha i słyszeć polską mowę”, również nazwy pensjonatów przypominały o potędze Polski, jej chwalebnych bohaterach, ważnych wydarzeniach i stanowiły istotny element podtrzymania ducha narodowego. Rozwój lecznictwa balneologicznego i klimatycznego, a także ruchu turystycznego spowodował, iż niewielkie osady, gdzie rozwijano zdrojowiska, przekształciły się w większe miejscowości, a ich architektura stała się odmienna od tradycyjnie występującej w tym regionie. Za sprawą doktora Chramca, propagującego Zakopane jako miejsce o korzystnym działaniu zdrowotnym, skupiło się tam największe zainteresowanie turystyczne. Zakopane zdobyło sympatię artystów z uwagi na porównywalny z Alpami, wyjątkowy krajobraz górski, odmienną góralską kulturę, zdobnictwo budynków, snycerstwo oraz rzeźbę. Z chęcią przyjeżdżali oni do Zakopanego, a nawet się

¹³⁹ Pierwsze murowane schronisko to 1922 r. Obecnie schronisko znajduje się w dwóch obiektach z 1975 r.

¹⁴⁰ W miejscu dzisiejszej stacji turystycznej rodzina Preusslerów założyła hutę szkła Carlsthal. Huta wraz z osadą rodzin pracujących w niej hutników oraz gospodą działała do 1890 r. W latach 30. XX w. Niemcy ustanowili tu posterunek straży granicznej, budując dwa nowe obiekty.

w nim osiedlali. Podhale zasiedlano już w XIV i XV w., a wioski zakładano wzdłuż potoków. Chałupy i budynki obejścia miały zwrócone na południe okna, by wpuszczać jak najwięcej światła dziennego, a budowane były z drewnianych bali. Obiekty gospodarcze stawiono prostopadle do domu od zachodniej strony, tak aby chroniły obejście przed wiatrem. Charakterystyczny typ budownictwa podhalańskiego uległ z czasem zmianie, szczególnie od lat 80. XIX w. Wtedy zaczęły się pojawiać w Zakopanem wille w stylu alpejskim. Zaczęły się tworzyć skupione układy wiejskie, już wcześniej charakterystyczne dla wsi wokół masywu Tatr. Dopiero w XIX w., kiedy otwarto Zakopane – wówczas wieś uzdrowiskową – na masowo przybywających kuracjuszy (najczęściej byli to artyści w poszukiwaniu warunków klimatycznych i środowiskowych sprzyjających leczeniu chorób płuc, w tym skutecznej metody terapii gruźlicy), nastąpiła zasadnicza zmiana w wyglądzie architektury na Podhalu. Wzrost zainteresowania wypoczynkiem powiązany z troską o zdrowie powodował zwiększenie popularności Zakopanego.

Twórcą oraz prekursorem stylu zakopiańskiego, opartego na ludowej architekturze górali podhalańskich, był Stanisław Witkiewicz. Od XIX w. styl ten ujednociono i do dziś stanowi on wzorzec tradycyjnej architektury tego regionu Karpat. Został on utrwalony w głównej mierze dzięki opisom zasadniczych jego cech w publikacjach i książkach, nieocenioną rolę w jego dokumentacji odegrały publikacje Władysława Matlakowskiego. Z czasem domy jednotraktowe zaczęto przebudowywać do dwutraktowych, dostawiać ganki oraz zagospodarowywać poddasza dla zwiększenia możliwości użytkowej. Wariacje na bazie pierwowzorów spowodowały pewną zmianę bryły budynku (np. „czwórka”), mimo to główne cechy charakteryzujące Podhale pozostały zachowane. U podstaw stylu zakopiańskiego stało poszukiwanie stylu narodowego dla polskiej architektury. Jest on pierwszym na Podhalu przykładem architektury „zaprojektowanej”, chociaż nie przez architekta.

Działanie to wpisywało się w tendencje młodopolskie tamtego czasu, które dostrzegały potencjał drzemiący we wsi i afirmowały prostotę życia. Ślady młodości Witkiewicza, spędzonej w Rosji, zauważyć można w detalach kreowanego przez niego stylu, niespotykanych wcześniej na Podhalu. W temacie prac nad poszukiwaniem stylu zakopiańskiego należy wspomnieć o bardziej współczesnym dorobku prof. Włodzimierza Gruszczyńskiego. Przez wiele lat uczył on pokolenia studentów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej „architektury wzruszeniowej”. Koncepcje Profesora cechowały się wyraźną odrębnością i specyficznym charakterem. Był on twórcą krakowskiej szkoły architektury, jego działalność dydaktyczną towarzyszyły wystawy autorskie o tematyce futurystycznej. Zniekształcone idee Profesora rozpropagowywane komunistycznymi realizacjami, szczególnie widoczne w obiektach hotelowych i wypoczynkowych z lat 70. XX w., do dzisiaj stanowią dysonans w krajobrazie górskim. Przykładem może być zespół hotelowy w Ustroniu projektu A. Franty i H. Buszko. Krakowską szkołę projektowania architektury w regionie i krajobrazie kontynuowali jego następcy. Wśród jej popularyzatorów wyróżniali się

swoją działalnością Wojciech Kosiński¹⁴¹, Andrzej Boratyński, Zbigniew Zuziak i Zygmunt Kuchta. Lata 50. i 60. XX w. przyniosły masowy rozwój funkcji wypoczynkowej na obszarze Karpat, która koncentrowała się w renomowanych miejscowościach uzdrowiskowych i stacjach klimatycznych, wśród których wymienić można Rabkę-Zdrój, Krynicę-Zdrój i Zakopane. Lata 70. to czas intensywnego zagospodarowywania stoków gór do celów sportów zimowych, w szczególności narciarstwa zjazdowego. Był to także czas gwałtownego przyspieszenia rozwoju funkcji wypoczynkowej i turystycznej obszaru karpaccyckiego, ale dotyczył nie tylko rejonu Podhala, ale także Beskidów, początkowo Beskidu Żywieckiego i Śląskiego, a później Gorców i Beskidu Wyspowego, a nawet rejonów Pogórza. Promocja aktywnego wypoczynku w miejscowościach górskich sięgała już XVII w. i z czasem ta tendencja się wzmacniała na przestrzeni kolejnych wieków.

W XIX w. i na początku XX w. nastąpiła popularyzacja taternictwa mająca istotne znaczenie dla rozwoju ruchu turystycznego na górskich szlakach. Nowo przybyli mieszkańcy i odwiedzający Zakopane stali się prekursorami wypraw górskich, a po odzyskaniu niepodległości także naukowcy i przedsiębiorcy wpisali się w nurt aktywnego wypoczynku w górach, propagując rozwój gospodarczy w oparciu o turystykę, także w innych regionach górskich.

Powstało wtedy wiele schronisk na obszarze polskich Karpat, których forma w znacznej większości była atrakcyjna i harmonizowała z otoczeniem, wpisując się w krajobraz. Główną determinantą terenów turystyki, wypoczynku i rekreacji są warunki przyrodniczo-geograficzne.

W wyborze miejsca wypoczynku w znacznym stopniu decyduje stan zdrowia osoby planującej urlop. Często samo obcowanie z przyrodą jest niewystarczającym walorem i preferowane są miejsca odznaczające się wieloma walorami turystycznymi. Przykładem może być forma turystyki łącząca relaks wraz z poznawaniem dziedzictwa kulturowego. Przybiera ona formę aktywnego doświadczania przestrzeni regionu wraz z zachowaniem elementów kulturowych oraz przyrodniczych. Forma taka zyskuje obecnie popularność i staje się szczególnie cenna na obszarze Karpat, gdzie nagromadzenie elementów materialnych i niematerialnych dziedzictwa kulturowego jest duże. Całokształt dostrzeganych w trakcie wypoczynku zjawisk pozwala na ocenę i zrozumienie danej przestrzeni kulturowej.

¹⁴¹ Profesor Politechniki Krakowskiej – żył w latach 1943–2020, prowadził ożywioną działalność dydaktyczną i projektową.

4.3. INFRASTRUKTURA TURYSTYCZNA I PARATURYSTYCZNA

R. Faracik i R. Pawlusiński¹⁴² w swoich rozważaniach na temat usług turystycznych idą dalej i sugerują nieco dokładniejszy podział ich na usługi turystyczne oraz paraturystyczne, wyróżniają usługi, których głównym czynnikiem rozwoju są zapotrzebowania lokalnej ludności.

Usługi turystyczne	Usługi paraturystyczne
<ul style="list-style-type: none"> - noclegowe - gastronomiczne w obiektach noclegowych - transportu turystycznego - organizacji i pośrednictwa turystycznego - pilotażu i przewodnictwa turystycznego - informacji turystycznej 	<ul style="list-style-type: none"> - rzemieśnicze - handlowe - bankowe - ubezpieczeniowe - komunikacji publicznej - pocztowe i telekomunikacyjne - opieki medycznej - bezpieczeństwa publicznego - infrastruktury technicznej i społecznej

Il. 37. Usługi turystyczne i paraturystyczne. Źródło: na podstawie *Encyklopedii zarządzania*

Mimo przyjętego podziału usługi paraturystyczne mogą być niekiedy postrzegane jako typowo turystyczne, np. w przypadku kiedy usługa gastronomiczna znajduje się będzie w bezpośrednim sąsiedztwie atrakcji typowo turystycznej, wówczas odbiorcami takiej usługi gastronomicznej stają się w głównej mierze turyści.

Ogół obiektów koniecznych do świadczenia usług nazywa się infrastrukturą. Możemy więc wyróżnić na tej zasadzie infrastrukturę turystyczną oraz paraturystyczną. Podobnie jak usługi różnić się ona będzie kręgiem odbiorców. W przewodzie infrastruktura skierowana jest do mieszkańców, a w dalszej kolejności do turystów, tak więc występuje przewaga infrastruktury paraturystycznej, która często określana jest jako część bazy towarzyszącej – czyli element zagospodarowania turystycznego.

¹⁴² M. Łuszczuk, *Uwarunkowania rozwoju turystyki na obszarach przyrodniczo cennych*, dz. cyt.

5. FORMY TURYSTYKI

Złożoność i wielowymiarowość ruchu turystycznego spowodowały, że jak dotąd nie powstał żaden jednoznaczny model klasyfikacji ruchu turystycznego. Można go podzielić w oparciu o różne kryteria – w tym motyw wyjazdowy. Motyw wyjazdowy może być poznawczy, wypoczynkowy, religijny czy służbowy. W ramach motywu wypoczynkowego, jak podają w swoich publikacjach R. Faracik, W. Kurek, M. Mika, E. Pietrus, D. Ptaszycka-Jackowska, wyróżnić można dwa podtypy motywacji podróży. Pierwszym motywem jest zdrowotny – wynikający z konieczności kuracji określonych schorzeń w korzystnym i odpowiednim dla danego typu schorzenia środowisku lub jego profilaktyki. Motyw ten w większości przypadków powiązany jest z usługami uzdrowiskowymi i miejscowościami uzdrowiskowymi. Drugi pod-

- Il. 38. Typy ruchu turystycznego. Źródło: Ilustracja na podstawie tekstu J. Warszńska, A. Jackowski, *Podstawy geografii turystyki*, Warszawa 1978; *Rodzaje i formy turystyki*, w: *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. V. *Aspekty przyrodnicze rozwoju turystyki*, pod red. Z. Młynarczyka, A. Zajadacz, M. Słowika, Poznań 2010

typ dotyczy natomiast zamiłowań, zainteresowań i realizacji pasji, które wymagają spełnienia określonych warunków. Przykładem mogą być różnego rodzaju sporty wymagające odpowiedniego zaplecza zarówno technicznego, jak i kondycyjnego (narciarstwo, wspinaczka, kajakarstwo itp.). Zależnie od rodzaju aktywności można w tej grupie wyróżnić wspomnianą wyżej turystykę kwalifikowaną (specjalistyczną).

Innym kryterium mogącym znaleźć zastosowanie przy podziale ruchu turystycznego jest kryterium przynależności uczestników ruchu turystycznego do określonej grupy społecznej, za równo pod względem kategorii wiekowej (turystyka młodzieżowa, turystyka seniorów, szkolna), jak i innych kategorii – turystyka niepełnosprawnych, mieszkańców wsi, miast.

Innym kryterium podziału może też być środowisko, w jakim realizowana jest turystyka (górska, nadmorska, wiejska), sprzęt niezbędny do aktywności w trakcie wypoczynku, jak np. kajaki dla kajakarza, narty do wypoczynku aktywnego na stoku lub narciarstwa biegowego albo rowery służące całym rodzinom w celach rekreacyjnych itd. Ze względu na charakter ruchu turystycznego i sposób oraz rodzaj noclegów można też wyróżnić turystykę wędrowną, żeglarstwo itp. Wreszcie jako klucz do podziału można przyjąć zasięg turystyki (międzynarodowa, regionalna lokalna), a także liczbę uczestników (indywidualna, zbiorowa). Warto więc zauważyć mnogość rodzajów i form turystyki oraz ich dynamikę i zmienność. W tak dużym zróżnicowaniu ciężko bowiem przewidzieć popyt na usługi, gdyż może on ulegać znacznym zmianom i wahaniom ze względu na bardzo wiele czynników wpływających.

5.1. TURYSTYKA WYPOCZYNKOWA

5.1.1. TURYSTYKA POZNAWCZA

Element poznawczy jest jedną z najmocniejszych determinant rozwoju turystyki. Turystyka poznawcza to forma skierowana na doświadczanie nowej wiedzy. Często określana jest mianem turystyki krajoznawczej. Podstawowym celem turystyki poznawczej jest zaspokajanie i kształtowanie potrzeby poznawczej wspomagające rozwój zainteresowań, uzdolnień bądź zamiłowań. W odniesieniu do osób poszukujących doznań wykraczających poza powierzchowne zaspokajanie wiedzy turystyka poznawcza umożliwia kształtowanie naukowego poglądu na świat i wzbogacanie wiedzy.

Turystyka poznawcza może przyjmować różne formy. Wśród nich oddzielnie możemy wyodrębnić turystykę etniczną, której celem jest poznawanie innych grup społecznych różniących się kulturą, tradycjami i zwyczajami. Najpopularniejsza w tradycji jest turystyka krajoznawcza poświęcona poznawaniu konkretnej miejscowości, regionu, obszaru. Z nią powiązana jest często turystyka przyrodnicza – związana z poznawaniem świata flory i fauny. Jest to współczesna forma turystyki poznawczej,

której celem jest obserwacja ptaków w ich naturalnych siedliskach. Ma ona wiele zalet, np. przyczynia się do poniesienia świadomości konieczności ochrony ptaków, a jednocześnie aktywizuje ekonomicznie producentów sprzętu potrzebnego do uprawiania turystyki ornitologicznej. Nowatorską formą związaną z ochroną środowiska jest ekoturystyka, jako forma turystyki w jak najmniejszym stopniu szkodząca środowisku. Zazwyczaj jest ona indywidualna lub w małych grupkach. Celem tego rodzaju turystyki są miejsca przyrodnicze i kulturowe zainteresowania, preferuje ona troskę o to, żeby nie zostawić po sobie śmieci ani żadnych innych pamiątek.

Coraz popularniejszą formą turystyki poznawczej jest geoturystyka, umożliwiająca poznawanie form geologicznych i terenów górniczych. Głównym celem wyjazdów geoturystycznych jest zwiedzenie i poznawanie atrakcji geologicznych, odkrywanie interesujących skał, minerałów, form ukształtowania terenu i krajobrazu.

Inną formą turystyki jest turystyka kulturowa – zwiedzanie miejsc o szczególnych walorach kulturowych, artystycznych i historycznych zazwyczaj zlokalizowanych w miastach w postaci zabytków. Pewną odmianą może być turystyka militarna umożliwiająca poznanie np. systemów fortyfikacyjnych, obozów wojskowych, koszar, bunkrów, poligonów, które obecnie stały się atrakcją turystyczną. Ciekawą formą jest bardzo zindywidualizowana turystyka sentymentalna – podróże do miejsc urodzenia i pochodzenia, które przybywający do tych miejsc musieli opuścić ze względów politycznych lub ekonomicznych. Formą, która od ok. 10 lat święci triumfy, jest turystyka kulinarna, oferująca poznanie kuchni różnych regionów zarówno w kraju, jak i na świecie. Niekiedy wiąże się ona z uprawą i hodowlą oraz wytwarzaniem określonych artykułów spożywczych. Turystyka festiwalowa ma na celu uczestniczenie w wydarzeniach o charakterze kulturalnym, w tym w festiwalach, imprezach i spotkaniach połączonych z zabawą, rozrywką i sportem. Fanoturystyka są to wyjazdy osób poza miejsce ich zamieszkania w celu uczestnictwa z poziomu widza w wydarzeniach o charakterze zawodów sportowych. Innymi formami turystyki jest dedykowana osobom starszym turystyka osób trzeciego wieku uprawiana przez ludzi w wieku 65 lat i więcej, najczęściej będących na emeryturze, bardzo popularna w krajach Europy Zachodniej¹⁴³. Pochodną kwestii ekonomicznych jest turystyka „ulgowa”, z której korzystają osoby wyjeżdżające do innych krajów, żeby skorzystać z oferty usługowej (np. kosmetyczki, fryzjera, medycznych) lub handlowej. Specyficzną formą jest turystyka do miejsc tragedii (tanatoturystyka) do miejsc dokumentacyjnych i upamiętniających śmierć. Inną nazwą stosowaną zamiennie jest czarna turystyka – podróżowanie do miejsc związanych ze śmiercią, zagładą ludzkości (np. Auschwitz-Birkenau lub Pompeje).

¹⁴³ Powodem jest odpowiednie zabezpieczenie finansowe zapewnione w krajach wyżej rozwiniętych oraz uwarunkowania społeczne przychylające się do samodzielności osób starszych.

5.1.2. TURYSTYKA RELIGIJNA

Turystyka religijna ma swoje początki w starożytności. Z każdym okresem historycznym wiążą się różne formy pielgrzymowania. Współcześnie istotne znaczenie w rozwoju ruchu pielgrzymkowego w wielu chrześcijańskich regionach świata miały pielgrzymki papieża Jana Pawła II. Wpłynęło to na wzrost ruchu pątniczego w Polsce.

Przy analizie punktów docelowych ruchu turystycznego istotne wydaje się wymienienie miejsc pielgrzymkowych, które okresowo są bardzo licznie odwiedzane. Jedną z popularnych form turystyki na terenach posiadających walory kulturowe jest turystyka religijna realizowana między innymi przez zorganizowane lub indywidualne pielgrzymki. W Polsce znajduje się wiele miejsc o zasobach kulturowych związanych z *sacrum* bezpośrednio: kościoły, cerkwie, synagogi, kaplice, kapliczki i krzyże przydrożne oraz pośrednio – miejsca odwiedzane lub niegdyś zamieszkiwane przez osoby czczone w poszczególnych religiach. Tygiel kulturowy Polski na przestrzeni wieków spowodował, że śladów różnych religii w przestrzeni duchowej i materialnej jest wiele. Pośród walorów kulturowych bardzo ważne miejsca zajmują obiekty sakralne i tradycje religijne. Są one podstawą dla tej formy turystyki, stwarzającej alternatywę rozwoju wsi, turystyki religijnej. Pojawia się ona coraz częściej w dokumentach strategicznych, chociaż poświęca się jej mniej uwagi w porównaniu z pozostałymi rodzajami turystyki. Jest jednak potencjałem do wykorzystania, gdyż wielu ludzi niezależnie od szerokości geograficznej cechuje silne przywiązanie do wartości i tradycji religijnych. Najbardziej precyzyjne wyjaśnienie terminu „turystyka religijna” podaje A. Jackowski¹⁴⁴. Za turystykę religijną uważa on podróż podjętą ze względów religijnych w celu nawiedzenia ośrodka kultu i spełnienia tam praktyk pobożnościowych. Ale jednocześnie zwraca uwagę, iż element religijny może mieć różne znaczenie w motywacji osób podróżujących. Niejednokrotnie bowiem, obok motywu religijnego, duchowego, ważną rolę odgrywa motyw poznawczy. Na wizytę w miejscu świętym składają się wówczas nie tylko modlitwa i inne praktyki religijne, ale także zwiedzanie i poznanie jego wartości kulturowych. Uwzględniając tę złożoność motywów podróżowania do miejsc kultu, Jackowski proponuje wyróżnić trzy formy turystyki religijnej, w zależności od wiodącego celu. Głównymi powodami, dla których podejmowane są pielgrzymki, są aspekty związane z pobożnością. Pielgrzymki są traktowane jako jedna z ważnych praktyk religijnych. Innym równie ważnym powodem są gremialne wyjazdy do ośrodków kultu w celu uczestniczenia w uroczystościach i świętach religijnych.

Często również praktykowane są podróże i wizyty w miejscach świętych w trakcie wyjazdów turystycznych, w których motywowi religijnemu towarzyszy cel poznawczy¹⁴⁵. Wyjazdy niewiele różnią się od pozostałych form turystyki. Pielgrzymi

¹⁴⁴ A. Jackowski, *Pielgrzymki = turystyka pielgrzymkowa = turystyka religijna? Rozważania terminologiczne*, Turyzm, 1998, t. 8, z. 1.

¹⁴⁵ Na podstawie M. Flaga, *Turystyka religijna*, Łódź 2013, s. 201.

korzystają z infrastruktury turystycznej, przemieszczają się, a i ta forma wymaga przygotowania odpowiednich produktów turystycznych.

Specyfika podróży religijnych wymagać będzie oznakowania szlaków pielgrzymkowych, kalwarii, dostosowania do zwyczajów grup pielgrzymkowych bazy noclegowej oraz umożliwienia zakupu dewocjonałów. Produkty turystyki religijnej służą zaspokojeniu potrzeb zarówno duchowych, jak i poznawczych osób podejmujących tę formę turystyki. „Beneficjentem turystyki religijnej, a szczególnie ruchu pielgrzymkowego jest też niewątpliwie Kościół, a konkretnie opiekunowie sanktuariów i ośrodków pielgrzymkowych. Pieniądze zostawiane przez pielgrzymów jako ofiary, wota dziękczynne lub opłaty za noclegi, wyżywienie i zakupy w punktach usługowych działających w ramach sanktuariów stanowią podstawę przychodów wielu miejsc pielgrzymkowych. Dzięki tym środkom, możliwe jest regulowanie bieżących wydatków ośrodków, ich dalszy rozwój oraz konserwacja i odnowa obiektów zabytkowych¹⁴⁶. Na mapie Polski wiele jest miejsc kultu religijnego, których znaczenie dla osób wierzących sięga czasem daleko poza granice administracyjne. Do najbardziej znanych zaliczyć można miejsca takie jak:

- Częstochowa – klasztor z obrazem Matki Boskiej na Jasnej Górze¹⁴⁷,
- Świąta Lipka – sanktuarium maryjne w miejscowości Reszel,
- Grabarka koło Siemiatycz.

Pozostałe mają znaczenie regionalne:

- Bobowa – znana z cadyka,
- Dukla – św. Jan z Dukli,
- Kalwaria Zebrzydowska,
- Kalwaria Pałacowska,
- Niepokalanów,
- Licheń,
- Kodeń na Podlasiu,
- Bardzo na Dolnym Śląsku,
- Góra św. Anny,
- Piekary Śląskie.

Niektóre z miejsc pielgrzymkowych położone są w rejonach wypoczynkowych z dużym nasileniem ruchu turystycznego w sezonie urlopowym. W Polsce istnieje ponad 400 miejscowości¹⁴⁸, w których istnieją „cudowne obrazy” oraz 130 koronowanych (na mocy dekretu Stolicy Apostolskiej¹⁴⁹). Pielgrzymka to forma nabożeństw czy modlitwy mająca znaczenie również pozareligijne, psychologiczne.

Ruch turystyczny ma wiele cech wspólnych z ruchem turystycznym. Do turystyki pielgrzymkowej zaliczyć należy szlaki pielgrzymkowe. Rzesze turystów przemierzają

¹⁴⁶ Tamże.

¹⁴⁷ Odwiedza dorocznie ok. 4 mln wiernych.

¹⁴⁸ www.geomatura.pl podaje 400, a www.gosc.pl wskazuje liczbę 500.

¹⁴⁹ Świadczy to o zasięgu i nasileniu kultu związanego z danym wizerunkiem.

określone (sformalizowane lub nie) trasy pielgrzymkowe, którymi podążał wcześniej święty, apostoł lub misjonarz. Droga św. Jakuba¹⁵⁰ to sieć szlaków, które prowadzą do Santiago de Compostela. Wiodą one pielgrzymów w różnorodnym krajobrazie: przez góry, nabrzeżem, pogórzami, docierając do Mesety Iberyjskiej w Hiszpanii jako kresu wędrówki. Zwyczajowo trasę tę pokonują pielgrzymi pojedynczo lub parami, z rzadka grupą.

W okresie po zmianach politycznych w 1989 r. następuje, a właściwie już nastąpiło, odtworzenie dawnych tras wędrówek szlakiem św. Jakuba. Oznakowano trasę Via Religia, mającą swój początek na Górze św. Anny. Ale istnieje też mnóstwo drobnych łączników, takich jak trasa biegnąca przez górę Chełm wznoszącą się nad Zakolem Raby w z górującym na niej klasztorze Bożogrobców.

Niezależnie od procesów sekularyzacji obecnego społeczeństwa turystyka pielgrzymkowa przeżywa swój rozkwit. Przyczyniają się do tego różne unowocześnione jej formy. „Na podstawie statystyk prowadzonych przez Biuro Pielgrzymkowe Arcybiskupstwa Santiago de Compostela można stwierdzić, że w latach 2005–2010 zarejestrowano blisko dwukrotny wzrost liczby podróżujących na rowerze do grobu św. Jakuba (w 2005 r. – 16 985 osób; w 2010 r. – 32 926 osób; Oficina del Peregrino de Santiago de Compostela, <https://oficinadelperegrino.com/>) – dotyczy to jedynie osób, które otrzymały wspomnianą Compostelkę, a więc przejechały ostatnich 200 km Camino de Santiago. Generalnie, liczba turystów rowerowych podróżujących do Santiago de Compostela wzrastała w latach 2005–2009 średnio o około 1,5 tys. osób (tab. 1). Rekordową liczbę pielgrzymów na rowerach w Composteli zarejestrowano w 2010 r. (ostatni Święty Rok Jakubowy) – było to niemal 33 tys. osób. Warto podkreślić, że wszystkie hiszpańskie odcinki Camino de Santiago mają doskonale przygotowane trasy dla rowerzystów¹⁵¹.

Nowymi inicjatywami związanymi z turystyką religijną są pielgrzymki *nordic walking*. W Polsce pielgrzymki takie są organizowane m.in. z Gogolina do sanktuarium na Górze św. Anny (od 2010 r. – Diecezjalna Pielgrzymka Entuzjastów Nordic Walking), z Chyciny do sanktuarium w Międzyrzeczu (w 2012 r. – I Pielgrzymka Nordic Walking w Strefie Sacrum), a bierze w nich udział kilkaset osób. Inną formą pielgrzymowania – uznawaną za jedyną na świecie – jest pielgrzymka na rolkach z Warszawy do Częstochowy. W 2012 r. odbyła się już dziesiąta tego typu pielgrzymka i wzięło w niej udział ok. 100 osób podzielonych na dwie grupy (dla porównania, w 2003 r. w I Pielgrzymce na rolkach wzięło udział pięć osób). Na szczególną uwagę zasługują również nowe inicjatywy związane z pielgrzymowaniem na Cami-

¹⁵⁰ Tradycja męczeńska św. Jakuba sięga czasów prześladowań chrześcijan i głosi, że po ukazaniu się ducha św. Jakub rozpoczął wędrówkę z Jerozolimy do Hiszpanii. Tam w okolicach Saragossy ukazała się mu Matka Boska. Po tej wędrówce powrócił do Jerozolimy, gdzie został zgładzony przez prześladowców chrześcijan. Jego kult zaczął się w pierwszym tysiącleciu n.e. w XII i XIII w. było to jedno z ważniejszych miejsc dla chrześcijan. Istotne odnowienie szlaku nastąpiło wraz z wpisaniem go na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO w roku 1993.

¹⁵¹ F. Mróz, Ł. Mróz, *Nowe trendy w turystyce religijnej*, Opole 2012.

no de Santiago. W statystykach Biura Pielgrzymkowego Arcybiskupstwa Santiago de Compostela, oprócz pielgrzymów pieszych i rowerowych, rejestruje się również pątników, którzy docierają do grobu św. Jakuba na koniach oraz na wózkach inwalidzkich. Dla pielgrzymów podróżujących konno jest przygotowana odpowiednia infrastruktura turystyczna z stadninami, miejscami postoju. Tego typu wycieczki-pielgrzymki świadczą biura podróży, organizatorzy turystyki oraz rancza. Najsłynniejszym jest Camino a Caballo, którego właścicielem jest D. Pumar Marcelino Martinez, twórca tras jeździeckich na Camino de Santiago (www.caminoacaballo.com). W 2012 r. 22 osób odbyło pielgrzymkę do Santiago de Compostela na wózkach inwalidzkich i otrzymało tzw. Compostelkę. Przeżycia z samotnego pielgrzymowania na wózku inwalidzkim Drogą św. Jakuba opisuje w swojej książce *Dem eigenen Leben auf der Spur* – Felix Bernhard, młody bankier z Frankfurtu, który pokonał już w sumie 2450 km po różnych odcinkach Camino de Santiago (www.felixbernhard.de). Również w Polsce obserwujemy nowe inicjatywy na Drodze św. Jakuba, m.in.: Pielgrzymka Narciarska Beskidzką Drogą św. Jakuba organizowana przez Bractwo św. Jakuba w Szczyrku, Pielgrzymka Nyską Drogą św. Jakuba (w tym możliwość spływu kajakowego Nysą Kłodzką), Weekend na Drodze św. Jakuba, bądź Niedzielne Pielgrzymowanie na Drodze św. Jakuba, organizowane na wielu odcinkach „Jakubowego Szlaku” w Polsce¹⁵².

Il. 39. Oznaczenie szlaku na górze Chełm, powiat bocheński w Małopolsce.
Źródło: materiały własne

¹⁵² Ł. Mróz, *Nowe trendy w turystyce religijnej*, Kraków 2016, s. 116–117.

5.1.3. TURYSTYKA ZDROWOTNA

Wiek XXI przyniósł wzrost świadomości zdrowotnej. To właśnie ten aspekt często jest brany pod uwagę przy wyborze celu podróży. Następuje wzrost popytu na produkty związane z obszernie pojętym zdrowiem i odnową biologiczną.

Od II połowy XX w. miały miejsce wyjazdy o charakterze zdrowotnym często do innych krajów w celu rozmaitych zabiegów zdrowotnych świadczonych przez profesjonalne kadry medyczne, ale po znacznie niższych kosztach niż w krajach rodzimych. Prekursorem tej dziedziny podróży jednak od wielu wieków była turystyka uzdrowiskowa rozumiana jako świadome i dobrowolne udanie się na pewien okres do miejscowości posiadającej status uzdrowiska w czasie wolnym od pracy, mając na celu utrzymanie lub polepszanie obecnego stanu zdrowia przez wypoczynek fizyczny i psychiczny z wykorzystaniem balneoterapii (czyli metod korzystania z wód leczniczych i peloidów oraz z warunków klimatycznych w celach leczniczych i profilaktycznych) oraz przez oderwanie się od szkodliwych wpływów otoczenia stałego pobytu i niehigienicznego trybu życia.

Turystyka związana z lecnictwem jest również definiowana jako wyjazdy wypoczynkowe do uzdrowisk, gdzie wykorzystuje się do regeneracji organizmu czynniki naturalne, takie jak woda, klimat itp. W literaturze można również spotkać termin „turystyka uzdrowiskowa” jako ogólne określenie turystyki realizującej funkcję zdrowotną w uzdrowisku.

Turystyka uzdrowiskowa zawiera się w turystyce zdrowotnej. Rozróżnienie między turystyką zdrowotną i uzdrowiskową jest konieczne m.in. ze względu na możliwość uprawiania turystyki zdrowotnej nie tylko w miejscowościach posiadających status uzdrowiska, ale również tych, które pozwalają na efektywną realizację funkcji zdrowotnej. Mogą to zatem być miejscowości o potwierdzonych (przez ministra właściwego ds. środowiska) korzystnych właściwościach klimatycznych, walorach krajo-brazowych oraz warunkach umożliwiających pobyt w celach zdrowotnych.

Cechy turystyki uzdrowiskowej można wyróżnić za A. Szwichenbergiem¹⁵³. Jako główne determinanty wskazuje on:

- znikomą sezonowość pobytów¹⁵⁴,
- krajowy charakter wyjazdów.

5.1.4. TURYSTYKA BIZNESOWA

Turystyka biznesowa to wysoce wyspecjalizowana turystyka, która dedykowana jest dla zróżnicowanych (zarówno ilościowo, jak i typologicznie) grup uczestników. Odbyna się ona poza siedzibą zleceniodawcy i ma na celu związanie ze sobą

¹⁵³ A. Szwichenberg, *Podstawy turystyki*, Koszalin 2000, s. 51.

¹⁵⁴ Warunkowania jest ona całorocznymi zleceniami turnusów rehabilitacyjnych Narodowego Funduszu Zdrowia.

uczestników, nierzadko cel ten wiąże się bezpośrednio lub pośrednio z aktywnością zawodową uczestników. Turystykę biznesową nazywa się także „przemysłem spotkań” (*meetings industry*). Inne określenia turystyki biznesowej to *meeting industry* lub *business tourism* lub spotkania konferencyjne (kongresy, konferencje, sympozja, seminaria, szkolenia, zgromadzenia i inne)¹⁵⁵. Ta gałąź przemysłu ma coraz większe znaczenie w gospodarce, gdyż cechuje ją znacznie większe osiągnięcie zysków niż w przypadku tradycyjnych form. Jest jedną z szybciej rozwijających się form, którą cechuje duża ekspansja. Za katalogiem turystyki biznesowej opracowanym przez POT można podzielić ją na cztery zasadnicze działy:

- spotkania grupowe (seminaria, konferencje itp.), szkolenia, kursy¹⁵⁶,
- wystawy (targi, pokazy dla branży lub klientów)¹⁵⁷,
- podróże motywacyjne¹⁵⁸,
- imprezy firmowe, eventy – imprezy integracyjne¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Szerzej na ten temat w opracowaniach K. Cieślakowskiego, *Zarządzanie turystyką biznesową. Wybrane aspekty globalne i lokalne*, Katowice 2015; *Event marketing. Podstawy teoretyczne i rozwiązania praktyczne*, Katowice 2016.

¹⁵⁶ Spotkania grupowe szkolenia, kursy, a także turystyka konferencyjna to rodzaj powiązania pracy i aktywności zawodowej z turystyką wypoczynkową. Nazywana jest inaczej turystyką spotkań. Charakteryzuje się wyspecjalizowaniem w zakresie tematycznym, możliwością spotkania teoretyków i praktyków w otoczeniu zawodowym. *Encyklopedia zarządzania* podaje taką definicję: „Mimo iż według definicji zalicza się ją do turystyki biznesowej, to jej skala jest tak duża, że może wręcz stanowić odrębny rodzaj turystyki. Do tej formy turystyki biznesowej można zaliczyć między innymi następujące rodzaje spotkań: konferencje, szkolenia, kongresy czy też sympozja. Organizatorami są najczęściej przedsiębiorstwa, partie polityczne, instytucje naukowe, a także publiczne oraz różne stowarzyszenia. R. Davidson dokonuje następującej klasyfikacji spotkań konferencyjno-kongresowych:

- spotkania firmowe, czyli grupowe zjazdy pracowników danego przedsiębiorstwa,
- spotkania stowarzyszeń, czyli grupowe zjazdy członków danej organizacji branżowej,
- pozostałe spotkania, do których należą wizyty organów rządowych, struktur pozarządowych oraz związków religijnych i zawodowych.

Liczba uczestników tego typu spotkań może być bardzo różna, a mieści się ona w przedziale od kilkunastu osób do nawet kilkudziesięciu tysięcy. Według danych z 2005 r. przedstawionych przez UIA (Union of International Associations) najwięcej kongresów organizuje się w Stanach Zjednoczonych, głównie w Nowym Jorku. W Europie natomiast najpopularniejsze są Francja oraz Niemcy. Turystyka kongresowa generuje ogromne korzyści, dlatego też wiele państw stara się zachęcić przedsiębiorców do organizowania tego typu zjazdów u nich”.

¹⁵⁷ Pomimo iż wystawy, targi i pokazy dla klientów są traktowane jak turystyka targowa, to jest to po prostu podróż służbowa, której nie zawsze towarzyszy przyjemność (atrakcyjność pobytu) zasadniczo związana z turystyką.

¹⁵⁸ Są to zazwyczaj podróże dla wyróżniających się pracowników opłacane przez pracodawcę w ramach nagrody za wzorowe wykonywanie swoich obowiązków i stanowią formę zachęty na przyszłość. W Polsce przyjmują się coraz częściej jako forma nagrody w korporacjach, gdzie wymagane jest współzawodnictwo. Podróże takie w swej formie przypominają turystykę rekreacyjną, mimo to stanowi ona odrębny produkt turystyczny.

Zgodnie z definicją przytoczoną za Wikipedią Society of Incentive & Travel Executives jest to: „Narzędzie całościowego zarządzania do wykorzystania wyjątkowych podróży w celu zmotywowania lub nagrodzenia pracowników za ich pracę wykraczającą poza obowiązki i zbliżającą do osiągnięcia celów firmy”.

¹⁵⁹ Imprezy integracyjne z racji niekiedy przybieranych form mają nie najlepszą sławę w Polsce, a ich wydźwięk może zaszkodzić wizerunkowi firmy.

Turystyka biznesowa jednak to pewien fragment podróży służbowych, która może obejmować wyjazdy indywidualne lub zbiorowe, takie jak udział w eventach, wystawach i spotkaniach integracyjnych. Zatem podróże służbowe są pojęciem szerszym. Natomiast turystyka biznesowa to głównie podróże na spotkania grupowe.

5.2. AKTYWNA TURYSTYKA

Szczególnym rodzajem turystyki jest zdobywająca coraz szersze kręgi zwolenników turystyka aktywna. Pojęcie aktywnej turystyki zaczęto rozpowszechniać w polskiej literaturze już w latach 70. XX w. Zawiera ona w sobie wszelkie dyscypliny umożliwiające wypoczynek poprzez ruch, a jej zalety są szczególnie doceniane przez osoby prowadzące stresujący tryb życia. Może ona mieć formę rekreacyjną lub też półprofesjonalną, konieczne jest jednak odróżnienie jej od sportu wyczynowego. Turystyka aktywna charakteryzuje się zdecydowanie mniejszą intensywnością, a jej nadrzędnym celem jest profilaktyka zdrowotna oraz korzyści psychologiczne wynikające z aktywności fizycznej. Turystyka aktywna jest więc turystyką nakierowaną na amatorskie uprawianie sportu w trakcie urlopu. Do najchętniej wybieranych dziedzin sportu należą wycieczki górskie, rowerowe, *nordic walking*, spływy kajakowe, rejsy żeglarskie.

W tym zakresie można zauważyć nachodzenie na siebie terminu turystyki aktywnej z terminem turystyki kwalifikowanej, gdyż często bodźcem do podjęcia wyjazdu są konkretne uwarunkowania umożliwiające praktykowanie danej dziedziny sportu – ukształtowanie terenu predestynujące obszar do turystyki górskiej, zbiorniki wodne umożliwiające żeglarstwo, wyznaczone ścieżki rowerowe lub trasy narciarstwa biegowego.

5.3. PRZYKŁADY DOBRYCH PRAKTYK W ZAKRESIE KSZTAŁTOWANIA PRZESTRZENI WYPOCZYNKU W MIASTACH

Wraz z rozwojem dbałości o produkt związany z wydatkowanymi pieniędzmi zaczynają się pojawiać katalogi wzorców dobrych praktyk mające wskazać właściwy kierunek w poszukiwaniu rozwiązań. Dotyczy to wielu dziedzin gospodarki i znajduje się w rozmaitych konstelacjach. Katalogi dobrych praktyk kształtowania przestrzeni wypoczynku w miastach poniekąd są warunkowane uprawianiem dobrych praktyk w odniesieniu do całej struktury miejskiej, a może nawet szerzej, do całego środowiska miejskiego.

Cechy przestrzenne miasta umożliwiają w tym zakresie pobyty różnej długości, są również zróżnicowane, jak chodzi o ofertę na rynku turystycznym w zależności od własnych cech przestrzennych, zasobów oraz wielkości miasta. Dla niektórych

powodem wyjazdu jest chęć zobaczenia wieży Eiffla w Paryżu czy mostu Karola w Pradze dla innych jest to Grande Arche na zakończeniu Pół Elizejskich lub nowa zabudowa dzielnicy Orestad w Kopenhadze. Turystkę miejską wspiera infrastruktura paraturystyczna, oferując powiązane atrakcje zazwyczaj dedykowane mieszkańcom, jak np. pobyty w aquaparku, spa, parku lub wesołym miasteczku. Miasta, rozwijając się, oferują również współczesne struktury miejskie z nowoczesną architekturą i rozwiązaniami przestrzennymi. Turystyka określona jako miejska może mieć też podłoże niematerialne takie jak tradycja czy powiązanie miasta z jakąś ważną dla odbiorcy osobą lub zdarzeniem. Możliwości jest wiele. Entuzjastów wyjazdów do Liverpoolu w poszukiwaniu *genius loci* Beatlesów, Leonarda da Vinci lub braci Grimm.

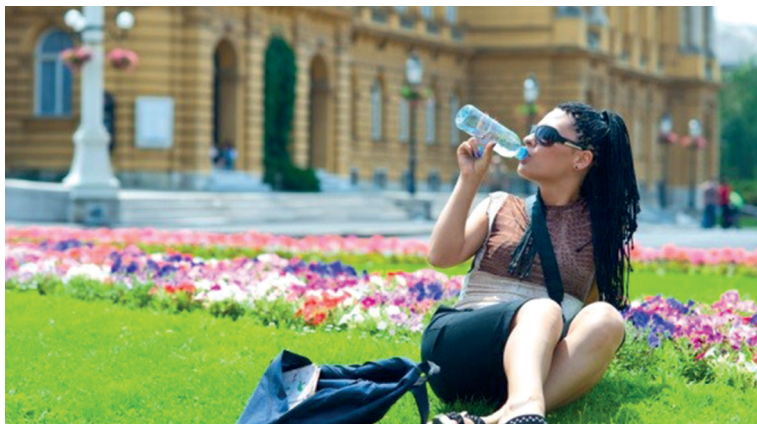
Produkt turystyczny może być również rozważany jako zasoby podstawowe, takie jak walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe oraz uzupełniająca je infrastruktura turystyczna, taka jak baza gastronomiczno-noclegowa.

Biorąc pod uwagę odniesienia przestrzenne i oraz cechy odbiorcy, można pokusić się o podział ruchu turystycznego na: odbiorcę oferty miejskiej. Czyli zorientowanego na zwiedzanie miasta, korzystanie z oferty muzealnej. Turystyka ta ma również walor edukacyjny, gdyż turystyka miejska opiera się na zwiedzaniu i poznawaniu historii miejscowości analizie wizualnej zabytków ewentualnie na powiązanej z nią turystyce kulinarnej.

Wypoczynek w miejskiej przestrzeni jest zazwyczaj dedykowany mieszkańcom, jednak powinien on nosić cechy dostępności, tak aby możliwe było korzystanie również przez turystów i odwiedzających. Miasto jest środowiskiem wysoce zurbanizowanym, gdzie wypoczynek w terenie otwartym (parku, lesie miejskim, błoniach, plantach czy bulwarach i zieleńcach) jest ograniczony zarówno aurą, jak i przestrzenią. Jednak jest on warunkiem prawidłowego funkcjonowania w miejskich strukturach. W ciepłym sezonie każdy skrawek zielonej przestrzeni jest oblegany. Zapobiega on miejskiej wyspie ciepła¹⁶⁰ oraz oferuje ochłodę w postaci temperatury o kilka stopni niższej, niż zwarta struktura miejska.

W dostępnych katalogach dobrych praktyk elementy przestrzeni miejskiej pod kątem wypoczynku potraktowane są wybiórczo. Jednak i tam można znaleźć ciekawe przykłady odniesień.

¹⁶⁰ Jest to zjawisko meteorologiczne polegające na termicznym uprzywilejowaniu przestrzeni miejskiej względem otaczających obszarów. Miejska wyspa ciepła jest zjawiskiem mikroklimatycznym powszechnie występującym w obszarach miejskich i jest wynikiem zwiększonej pochłaniania promieni słonecznych układu geomorfologicznego miasta, zwiększonego dopływu promieniowania emitowanego przez nagrzane powierzchnie ścian; małego udziału naturalnych powierzchni roślinnych. Jest ona również wynikiem aktywności człowieka, ruchu samochodowego, działania urządzeń, klimatyzacyjnych oraz przemysłu.

Il. 40. Miejska wyspa ciepła dająca się we znaki pod Teatrem Słowackiego w Krakowie.
Źródło: <https://www.onet.pl/>

Katalog dobrych praktyk¹⁶¹ dotyczący zielono-błękitnej infrastruktury wskazuje nam na możliwości wykorzystania wód opadowych i zagospodarowania ich w miejscu powstania, co może być atrakcją turystyczną i edukacyjną jako ogród wodny lub ładnie i atrakcyjnie urządzone niecka z wodą opadową.

Ujęcie tego typu rozwiązań, wdrażane częściej w praktyce, pomogłoby zagospodarować lepiej przestrzeń terenów wypoczynku, a jednocześnie miałyby walor ochronny i edukacyjny.

Miasto nie jest również przyjaznym środowiskiem dla zwierząt w nim żyjących, toteż zielona infrastruktura kształtowana powinna być tak, aby stanowiła łańcuch powiązań, a nie jedynie pojedyncze zielone wyspy. Podejście uwzględniające aspekt siedliskowy jest działaniem proekologicznym, dającym szansę na przetrwanie wielu gatunków, które gorzej radzą sobie ze środowiskiem wysoce zantropogenizowanym.

Miasto jest pustynią dla stworzeń niepotrafiących korzystać z wody mineralnej i kranów. Woda w miastach jest towarem deficytowym i szybko znika, a jej źródła są dla drobnych organizmów i ptactwa na wagę złota. Istotnym jest tworzenie miast będących równocześnie ekosystemami, ponieważ współistnienie fauny i flory na terenach zurbanizowanych stanowi warunek zrównoważonego rozwoju.

Miasto jest także mało przyjaznym środowiskiem dla starzejącego się społeczeństwa. Koffi Annan¹⁶², zabierając głos na II Światowym Zgromadzeniu w Sprawie Kwestii Starzenia w Madrycie w 2002 roku, wskazał, iż „jesteśmy w samym środku cichej

¹⁶¹ Program szkoleniowy dla pracowników administracji samorządowej z zakresu planowania i zagospodarowania przestrzennego pod kierunkiem A. Matuszko na zlecenie Ministerstwa Infrastruktury i Budownictwa, 2016, s. 53–106.

¹⁶² Sekretarz generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych w latach 1997–2006, laureat Pokojowej Nagrody Nobla.

rewolucji, która u podstaw ma właśnie starzenie się społeczeństw. Implikuje to demograficzne, ekonomiczne, społeczne, kulturalne, a także psychologiczne i duchowe następstwa¹⁶³.

Il. 41. Ptaki w mieście. Źródło: materiały własne

Tabela 5

Zestawienie żyjących generacji

Generacje (pokolenia – kohorty) według dat narodzin i wieku w 2014 roku		
Narodziny (lata)	Nazwa generacji	Wiek w 2014 roku (lata)
1901–1924	GL	90 i więcej
1925–1942	<i>Silent</i>	72–89
1943–1960	<i>Baby boomer</i>	54–71
1961–1981	Generacja X	33–53
1982–2002	Generacja Y	12–32
2003	Generacja Z	11 i mniej

Źródło: za: P. Kościszewski, *Turystyka seniorów jako istotny czynnik aktywizacji osób starszych*, Zeszyty Naukowe UW Vistula, 2016, z. 46(1).

Przykładem dobrej praktyki w tym zakresie jest Kraków z wieloma osiedlami dostosowanymi do potrzeb osób starzejących się, w rankingu miast dobrych do mieszkania dla osób starszych zajął on w 2019 r. trzecie miejsce¹⁶⁴. Wśród osiedli mieszkaniowych jednym z wyróżniających się jest osiedle Ugorek, powstałe w latach 70. XX w., obecnie w znacznej części zamieszkiwane przez osoby starsze. Posiada ono na swoim terenie obszary zielone z koniecznymi (dla osób w podeszłym wieku)

¹⁶³ <http://www.un.org/ageing/prkit/activeageing.htm> (dostęp: 3.12.2014).

¹⁶⁴ Ranking stworzony został przez portal www.my6plus.pl.

ławkami co max. 100 m. Posiada oddzielone od dróg kołowych zadrzewione alejki spacerowe, a przestrzeń placyków, deptaków jest formowana tak, aby możliwe było nawiązywanie kontaktów interpersonalnych.

Badając i analizując możliwości wypoczynku i turystyki w perspektywie społecznej, należy rozważyć, co obecnie określa granice starości. Współczesny nurt w projektowaniu przestrzeni, zapoczątkowany przez niemieckiego architekta Matthiasa Hollwicha¹⁶⁵, uznający za punkt zwrotny w życiu człowieka okres po 40. roku życia. Coraz częściej porusza się kwestie związane ze starzeniem się społeczeństwa i koniecznością udostępnienia również wygodnej przestrzeni dla osób starszych. Zmiana postrzegania sprawia, iż projektowanie środowiska dla społeczeństwa starzejącego się jest wyzwaniem zarówno w zakresie rozwiązań w sferze całej przestrzeni miast, jak i w zakresie architektoniczno-urbanistycznym. W zakresie określenia granic starości naukowcy nie są jednoznaczni, jednak można z całą pewnością uznać, że ich precyzyjne wyznaczenie jest niemożliwe, a ponadto zmienne w czasie, jak kondycja społeczeństw.

Determinantami, które zazwyczaj są brane pod uwagę w rozważaniach, jest wiek ekonomiczny¹⁶⁶, czyli okres, kiedy przestajemy pracować zawodowo. Na ten podział nakłada się jeszcze wiek prawy, wynikający z przepisów dotyczących świadczeń socjalnych dla seniorów (emerytów). Okresy te w Polsce zazębiają się, a czasami nachodzą na siebie, powielając kilku-, a nawet kilkunastoletnie okresy. Dzieje się tak zarówno z przyczyn ekonomicznych, jak i zdecydowanie coraz lepszej kondycji fizycznej i psychicznej osób starszych.

Zmiana podejścia do kwestii starości jest stosunkowo nowa. Jeszcze nie dawno panował osąd, że starość nie powinna być aktywna, że jest wstydlivym okresem życia. Za Kociszewskim można przytoczyć pogląd, iż „teoria aktywności jest przeciwieństwem powstałej w latach 60. ubiegłego wieku teorii wycofania społecznego (disengagement theory), która została sformułowana jako rezultat badań przeprowadzonych przez E. Cummingsa (...). Zgodnie z nią, zachodzący w starości proces wzajemnego i nieuniknionego wyłączenia się ludzi starszych z konfiguracji wcześniej wykonywanych ról społecznych odgrywa ważną rolę, zarówno dla społeczeństwa, jak i dla jednostki. Ma umożliwić społeczeństwu stworzenie przestrzeni dla bardziej wydajnych młodych ludzi, a osobom starszym zapewnić dobrostan emocjonalny, przez danie czasu na ewentualne przygotowanie się do całkowitego wycofania z życia społecznego – śmierci (...). Teoria ta, mocno przekreślająca aktywność seniorów, niejednokrotnie spotkała się z krytyką na gruncie empirycznym, teoretycznym i logicznym”¹⁶⁷.

¹⁶⁵ New Aging.

¹⁶⁶ Określenie zawarte w książce B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 47.

¹⁶⁷ P. Kościszewski, *Turystyka seniorów jako istotny czynnik aktywizacji osób starszych*, ZNUV, 2016, z. 46(1), s. 217–237.

5.4. PRZYKŁADY DOBRZYCH PRAKTYK W MIEJSCOWOŚCIACH I OŚRODKACH O FUNKCJI REKREACJI NA OBSZARACH WIEJSKICH

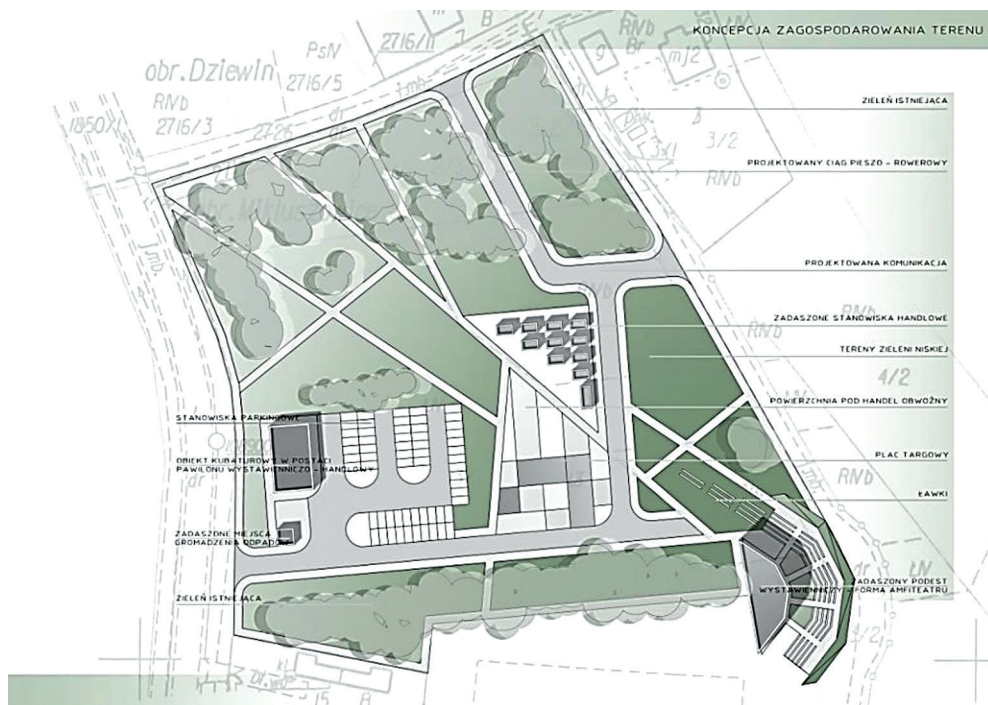
Aktywność mieszkańców wsi, a w szczególności osób starszych, jest ogromnym wyzwaniem dla działań w zakresie przestrzeni wypoczynku. Jest to potrzeba psychiczno-społeczna, która powinna być zaspokajana zarówno w miejscu zamieszkania, jak i w rejonie wypoczynku poza tym miejscem. Procesy starcze jednak z czasem wyłączają możliwości motoryczne, a także poznawcze. Rozwiązaniem pomostowym, które łączy funkcje wypoczynkowe z poznawczymi, są siłownie umysłowe i siłownie w tradycyjnym rozumieniu, włączone w jeden obszar parkowy.

Tego typu parki powinny przyczyniać się do aktywizacji zarówno fizycznej, jak i umysłowej osób starszych. Fizyczna aktywność zaspokojona może być siłowniami na wolnym powietrzu. Znacznie większym problemem staje się umożliwienie ćwiczenia sprawności umysłowej w starszym wieku. Temu mogą służyć parki sensoryczne/gerontologiczne/geriatryczne zawierające urządzenia pobudzające funkcje umysłowe. Projekt takiego parku powstał w gminie Drwinia, gdzie ćwiczenia zostały rozmieszczone w przestrzeni i zaprojektowane dla osób z różnymi formami otępienia starczego (popularnie zwanego starczą sklerozą) – il. 42.

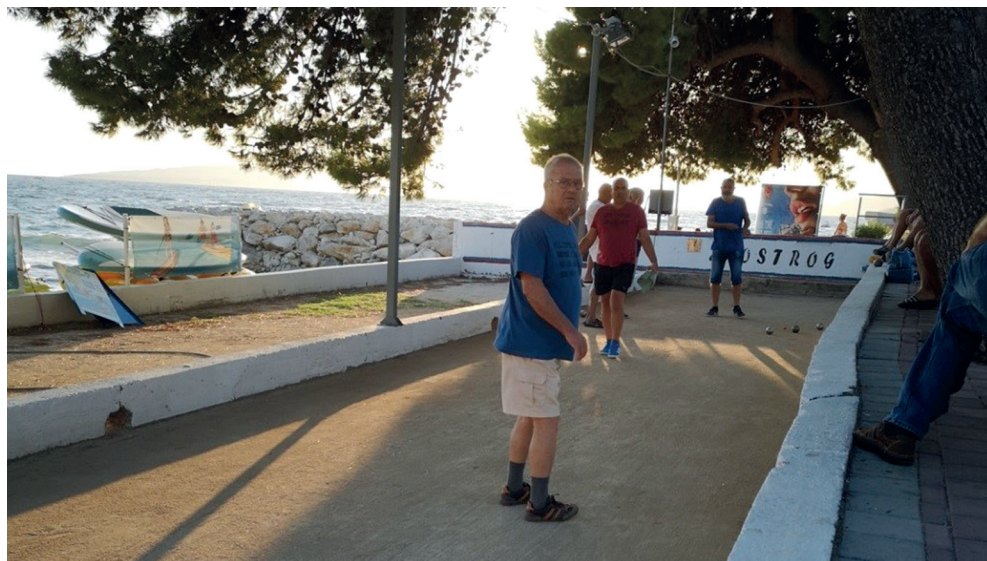
W programie koncepcyjnym rozwoju centrum wsi Mikłuszowice w gminie Drwinia, położonej w bezpośrednim sąsiedztwie Puszczy Niepołomickiej, założony został bogaty program aktywności na wolnym powietrzu zarówno fizycznej, jak i umysłowej. Przestrzeń zadedykowana została odbiorcom w każdym wieku. Umieszczono w niej górkę saneczkową, siłownie, alejki spacerowe z centralną przestrzenią z fontanną oraz siłownię umysłową. Założenie uzupełniają zaprojektowane tory do buli (jako gry aktywizującej i integrującej starsze osoby), spotykane częściej w Europie Zachodniej i Południowej, w Polsce mniej rozpowszechnione, oraz minigolf (znacznie popularniejszy w Europie Północnej i Zachodniej) – il. 43.

Wszystkie „ćwiczenia umysłowe” w założeniu mają być zapisane na ruchomych tablicach (obniżanych dla osób na wózkach). Wymagania dotyczące tworzenia przestrzeni wypoczynku uwzględniają już nie tylko osoby z niepełnosprawnościami w wieku młodym i średnim, ale także z niepełnosprawnościami wynikającymi z chorób wieku starczego. Z wypoczynku w tej przestrzeni będą mogli również korzystać turyści wypoczywający w Puszczy Niepołomickiej oraz przejezdni zatrzymujący się na przyległym do tego terenu targowisku produktów lokalnych. Obszar ten powiązany jest również z całym systemem ścieżek rowerowych VeloRaba wplecionych w większe założenie o nazwie Rekreacyjno-turystyczna Dolina Raby¹⁶⁸.

¹⁶⁸ Założenie to powstało jako efekt zintegrowanego projektu, w którym wzięło udział (jako konsorcjum) pięć gmin położonych w dolnym biegu Raby – Dobczyce, Gdów, Klaj, gmina wiejska Bochnia oraz Drwinia.

Il. 42. Koncepcja zagospodarowania centrum wsi, otwartego targowiska z przyległymi terenami zieleni parkowej zawierającej „siłownię umysłową” w Mikuszowicach. Źródło: materiały własne

Il. 43. Gra w bule jest przykładem możliwości aktywnego wypoczynku osób starszych. Na zdjęciu miejscowość Zaostrog na Riwierze Makarskiej w Chorwacji. Źródło: materiały własne

Innym wartym przytoczenia przykładem rozwoju funkcji rekreacyjnych i turystycznych jest inwestycja Stawy 2020+.

Niewielka odległość od Krakowa stworzyła możliwości aktywizacji wypoczynku na terenie powymrobiskowym w Nieznanowicach. Kopalnia kruszywa Nieznanowice, położona w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki Raby, wybrała kierunek rekultywacji nastawiony na rozwój funkcji wypoczynku i rekreacji pod nazwą „Kuterport”. Wyeksploatowane złoża na obszarze górniczym zostały sukcesywnie zalane, tworząc warunki rekreacji nad wodą.

Obecny obszar wypoczynku powstał w wyniku rozwoju funkcji rekreacyjnej nastawionej pierwotnie na wędkarstwo z ograniczoną funkcją gastronomiczną. Oferta z czasem została poszerzona¹⁶⁹ o dodatkowe funkcje, zmienione i adaptowane zostało również otoczenie samej usługi.

Il. 44. Obszar wypoczynkowy „Kuterport”, lipiec 2020. Źródło: materiały własne

Trafność kierunku rozwoju potwierdzona liczbą odwiedzających spowodowała, iż postanowiono rozszerzyć działalność. Zgodność z zapisami dokumentów planistycznych¹⁷⁰ oraz determinacja właścicieli sprawiła, iż w przeciągu roku¹⁷¹ z ośrodka

¹⁶⁹ Było to możliwe w wyniku przebudowy obiektu umożliwiając poszerzenie działalności o ofertę weselną, konferencyjną i noclegową.

¹⁷⁰ Zmieniających na potrzeby wzmocnienia funkcji rekreacyjnych w gminie.

¹⁷¹ Działania podjęto w latach 2019–2020.

o niewielkim zasięgu ofertowym stał się jednym z chętniej odwiedzanych w regionie. Dalszy rozwój funkcji rekreacyjnych był odpowiedzią na zapotrzebowanie na ofertę umożliwiającą aktywne korzystanie z akwenów. W roku 2020 udostępniony został kolejny akwen – kąpielowy – z plażą na południe od istniejących już usług.

Dalsze plany rozwojowe dla tego obszaru obejmują budowę ośrodka campingowego o podwyższonym standardzie¹⁷² oraz wielofunkcyjny obiekt spa, lodowisko oraz teren do aktywnego wypoczynku.

Wariantowa koncepcja zagospodarowania przestrzennego „STAWY 2020+”

Il. 45. Koncepcja wariantowa rozwoju inwestycji na terenie obszaru górniczego Nieznanowice koło Gdowa. Źródło: materiały własne

¹⁷² Początkowo domów wakacyjnych było sześć, a obecnie, w roku 2021, powstało ich 24 docelowo będzie ich 32.

Zestawienie w planie biznesowym zapotrzebowania, potencjału i możliwości przestrzennych dało zadowalające rezultaty już w pierwszym roku działalności, a co za tym idzie – umożliwiło kontynuację działań rozwojowych.

Ciekawym i inspirującym przykładem dobrej praktyki poszukiwania zakorzenienia historii w tradycji jest wieś Galindia – stworzona na podobieństwo mitycznej osady. Jej tradycja opiera się o obecność plemienia Galindów na terenie południowej części Prus¹⁷³. Przez tę część południowych Prus przebiegał szlak bursztynowy, którym przewożono na południe i zachód ten cenny kruszec, co uprawdopodobnia ludowe podania i historyczne zapisy. Współcześnie nad brzegiem jeziora Beldany właściciel obiektu stara się upamiętnić historię i kontynuuje tradycje Galindów¹⁷⁴.

Il. 46. Zagospodarowanie terenu wokół obiektów turystycznych wzmacnia atmosferę tajemniczości Galindii. Źródło: materiał własny

Oferta marketingowa obejmuje propozycje wypoczynku dla turysty indywidualnego oraz dla odbiorców korporacyjnych. Ośrodek składa się miejsc noclegowych oraz restauracji. Ofertę uzupełniają niekonwencjonalne zagospodarowanie terenu z rozmieszczonymi w parku nietypowymi budynkami, pieczarami, termami, lochami. Wśród atrakcji znajdują się studnie głodowe (wykorzystywane podczas imprez integracyjnych), uroczysko leśne, labirynt i wiele rozmieszczonych w naturalnym krajobrazie rzeźb. W osadzie Galindów na turystów czekają niezwykle atrakcje: kolacje w pieczarach, wyprawy łodziami po jeziorze, sfingowane polowania itp. Cennym jest również fakt, iż znalazło tu zatrudnienie wielu mieszkańców okolicznych wsi. Obszar osady rozciąga się na 17 ha obok miejscowości Iznota i wraz z innymi atrakcjami okolicy, takimi jak np. spływy kajakowe Krutynią i żeglarstwo, tworzą kompleksową ofertę wypoczynku w tym rejonie Mazur.

¹⁷³ Informacje o tych ludach żyjących na obszarze Wielkich Jezior Mazurskich przekazał m.in. Tacyt, Ptolemeusz. Według podań Galindowie żyli w przyjaźni z naturą, tworząc model demokracji opartej o wspólny język oraz tradycje obyczajowe i religijne. Nie tworzyli żadnych struktur politycznych. Wspólnoty sąsiedzkie tworzyły Lauks zasiedlony przez kilka rodzin. O wszystkich ważniejszych sprawach decydowały wiece (wayda) – prowadzone przez Wajdelotę.

¹⁷⁴ Prywatnie właściciel jest z zawodu lekarzem i wieloletnim psychoterapeutą.

6. PODSUMOWANIE

Turystyka jest coraz ważniejszą gałęzią gospodarki światowej. Wiele państw buduje na niej swoją markę od lat. Jest ona również ważnym działem usług jak: transport, gastronomia, hotelarstwo, pamiątkarstwo, handel i rzemiosło. Turystyka to również odpowiedź na coraz to nowe zapotrzebowania i zmieniający się rynek usług. Jako forma podróżowania jest sposobem zaspokajania potrzeb poznawczych, emocjonalnych, rekreacyjnych, towarzyskich lub samorozwoju. Wpisuje się we współczesny styl życia, a szczególnie widoczne jest to wśród obywateli państw rozwiniętych. Ruch turystyczny wynika z aktywności i wpływa na szereg elementów powiązanych z turystyką. Definiuje się go jako proces, w ramach którego obie strony procesowe (nabywcy i sprzedawcy) określają warunki i zasady kupna oraz sprzedaży. Wszelkie działania w tym względzie podlegają zasadom ekonomicznym podaży i popytu. Ruch turystyczny jest podstawą określania priorytetów w zakresie usług turystycznych i warunkuje ekonomikę podejmowanych działań. Specyfika turystyki jako dziedziny mocno osadzonej w procesach społecznych jest uzależniona od wielu elementów niepowiązanych z samym procesem, takich jak np. uwarunkowania pogodowe, dziedzictwo kulturowe, w tym także niematerialne lub modne sezonowo predestynacje. Turystyka i związane z nią elementy, w tym między innymi ruch turystyczny warunkowane mogą być również procesami społeczno-politycznymi, gdyż zależy również od władzy, która w niektórych przypadkach ingeruje w ruch turystyczny na poziomie państwa, opierając politykę gospodarczą o tę gałąź działalności lub ingerując w ruch turystyczny wyłącznie z pobudek politycznych.

Turystyka i wypoczynek są formami spędzania czasu wolnego. W zależności od statusu społecznego i ekonomicznego oraz walorów psychofizycznych mogą one być dla każdego dopasowane według jego potrzeb i aspiracji. Doroczne raporty organizacji turystycznych, portali internetowych, urzędów statystycznych wskazują, że rynek usług turystycznych miał coraz szersze grono odbiorców do roku 2019. Na skutek wybuchu pandemii SARS-CoV-2 i bardzo szybkiego rozprzestrzeniania się wirusa, w wielu krajach nastąpił bardziej lub mniej restrykcyjny lockdown, który z przerwami trwa nadal, bez możliwości określenia daty jego zakończenia. W takiej sytuacji właśnie branża turystyczna ucierpiała jako pierwsza. Długi okres trwania ograniczeń (prawie rok) spowodował, że wiele przedsiębiorstw turystycznych oraz przedsiębiorców z gałęzi powiązanych z turystyką, rozrywką oraz rekreacją zawiesiło

lub zlikwidowało działalność. Po roku 2020 branża turystyczna na pewno zmieni swoje oblicze i miejmy nadzieję będzie z powrotem istotną gałęzią gospodarki krajów położonych na najbardziej interesujących destynacjach. Działania pomocowe państwa pozwolą wielu przedsiębiorstwom na powrót na rynek usług turystycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Bartkowicz B., *Wypoczynek codzienny mieszkańców nowych osiedli na przykładzie Krakowa*, Warszawa: 1974.
- Bauman Z., *Etyka ponowoczesna*, Warszawa 2011.
- Bauman Z., Leocini T., *Płynne pokolenie*, Warszawa 2018.
- Bączek J.B., *Animacja w pigułce*, Warszawa 2011.
- Brzezińska Z., *Zmęczenie, przerwy w pracy, monotonia*, w: J. Okón (red.), *Psychologia przemysłowa*, s. 384–436, Warszawa 1971.
- Brzezińska Z., Appelt K., Ziółkowska B., *Psychologia rozwoju człowieka*, w: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, s. 96–292, Gdańsk 2008.
- Cieślakowski K., *Event marketing. Podstawy teoretyczne i rozwiązania praktyczne*, Katowice 2016.
- Cieślakowski K., *Zarządzanie turystyką biznesową. Wybrane aspekty globalne i lokalne*, Katowice 2015.
- Dudek D., *Pojęcie rekreacji w polskiej tradycji terminologicznej*, Folia Turistica, nr 17, Kraków 2006, s. 27–50.
- Durydiwka M., Duda-Gromada K., *Influence of tourism on the spatial development of seaside resorts: selected aspects. Tour 24*, Warszawa 2014, s. 59–65.
- Faracik R., *Samorządy lokalne a rozwój turystyki w gminach strefy podmiejskiej Krakowa*, Prace Geograficzne, 2007, z. 117, s. 29–42.
- Flaga M., *Turystyka religijna jako perspektywiczny kierunek rozwoju obszarów wiejskich województwa lubelskiego*, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 2013, 13, s. 199–215.
- Fritsch T., *Die Stadt der Zukunft*, w: Gardenstadt-2 Titel-Ausg., s. 32, Leipzig 1912.
- Gotham K.F., *Tourism Gentrification: The Case of New Orleans' Vieux Carre (French Quarter)*, Urban Studies, 2016.
- Gravari-Barbas M., Guinand S., *Tourism and Gentrification in Contemporary Metropolises: International Perspectives*, London 2017.
- GUS, n.d. *Transport – wyniki działalności w 2017 roku* [online] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/transport-i-laczność/transport/transport-wyniki-działalności-w-2017-roku,9,17.html> (dostęp: 24.10.20).
- Hollwich M., *New Aging. Live smarter now to live better forever*, New York 2016.

- Hrehorowicz B., *I już po wojnie*, Kraków 2010.
- Hrehorowicz-Gaber H., *Obszary wypoczynku sezonowego jako element ochrony środowiska w obszarach metropolitalnych*, Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej Architektura, z. 7-A/2007, s. 121–126.
- Jackowski A., *Pielgrzymki = turystyka pielgrzymkowa = turystyka religijna? Rozważania terminologiczne*, „Turizm”, t. 8, z. 1, 1998.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., *Wybrane aspekty rozwoju funkcji wypoczynkowej w strefach podmiejskich trzech największych miast Polski: Warszawy, Łodzi i Krakowa*, t. 5, Łódź 1985, s. 67–77.
- Janiak D., *Stosunki bioklimatyczne w profilu pionowym polskich Karpat Zachodnich*, Kraków 2018.
- Kościszewski P., *Turystyka seniorów jako istotny czynnik aktywizacji osób starszych*, Zeszyty Naukowe UW Vistula, 2016, z. 46(1), s. 217–237.
- Kowalczyk A., *Geografia turystyki*, Warszawa 2010.
- Kowalczyk-Anioł J., *Koncepcja gentryfikacji turystycznej i jej współczesne rozumienie*, Gdańsk 2018, s. 154.
- Kozak M., *Koncepcje rozwoju turystyki*, Studia Regionalne i Lokalne, 2008, nr 1(31), s. 38–59.
- Kozak M., *Turystyka i polityka turystyczna a rozwój: między starym a nowym paradygmatem*, Warszawa 2009.
- Kraś J., *Początki turystyki w Polsce*, Saeculum Christianum: Pismo Historyczno-Społeczne, 2008, 15/2, s. 165–179.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., *Geografia turystyki Polski*, Warszawa 2002.
- Majchrzak K., *Codzienny i cotygodniowy okres odpoczynku*, Prawo Kanoniczne, 2014.
- Maslow A., *Motivation and Personality*, New York 1954. Contents; Second Ed. New York 1970. Contents. Third Ed. New York 1987.
- May E., *K projektu gienieralnogo planu Magnitogorska*, Sowietskaja Architektura, 1933, nr 3, s. 20.
- Miedziński M., *Kołobrzeg jako centrum turystyki uzdrowiskowo-wypoczynkowej po 20 latach przemian ustrojowych (1989–2009)*, Łódź 2011.
- Mróz F., Mróz Ł., *Nowe trendy w turystyce religijnej*, Opole 2012.
- Olds J., Milner P., *Positive reinforcement produced by electrical stimulation of septal area and other regions of the rat brain*, Article in Journal of Comparative and Physiological Psychology, 1955, 47/6, s. 419–427.
- Olkuśnik M., *Wyjechać z miasta... Mieszkańcy Warszawy wobec podróży, turystyki i wypoczynku przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 2015.
- Parzych K., *Parki tematyczne jako nowa atrakcja turystyczna regionu nadmorskiego. Studium przypadku Łeby*, Słupsk 2014.
- Parzych K., *Postrzeganie kurortu nadmorskiego przez turystów na przykładzie Łeby*, Problemy Ekologii Krajobrazu, 2009, XXV, s. 139–145.

- Pięta J., *Pedagogika czasu wolnego*, wyd. III zaktualizowane, Nowy Dwór Mazowiecki 2014, s. 64–65.
- Potocki J., *Rozwój zagospodarowania turystycznego Sudetów*, Jelenia Góra 2004.
- Ptaszycka-Jackowska D. (red), *Polska przestrzeń turystyczna*, Prace Geograficzne, 2007, z. 117.
- Przyłęcki M., *Architektura ludowa Górnych Łużyc jako podmiot ochrony konserwatorskiej*, w: *Ochrona Zabytków*, 50/1, Warszawa 1997, s. 39–46.
- Raport z organizacji wypoczynku letniego dla dzieci i młodzieży szkolnej w województwie małopolskim w 2016 r. Kuratorium Oświaty w Krakowie, Kraków 2016.
- Rewers E., *Post-Polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*, Kraków 2005.
- Rödger L., Jonsdottir I.H., Rosengren A., Björck L., Grimby G., Thelle D.S., Lappas G., Börjesson M., *Self-reported leisure time physical activity: a useful assessment tool in everyday health care*, BMC Public Health, 2012, 12, s. 1–8, <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-693>.
- Sessa A., *Tourism as a Factor of Progress In the Economy of Developin Countries*, Roma 1970; *Elements of Tourism Economic*, Washington 1983.
- Shaw S.M., *The meaning of leisure in everyday life*, Leisure Sciences, 2009.
- Stasiak A., *Współczesna przestrzeń turystyczna*, Łódź 2011.
- Stasiak A., Śledzińska J., Włodarczyk B., Dronka T., *Szlaki turystyczne od pomysłu do realizacji*, Warszawa–Łódź 2014.
- Statistical Office of the European Communities, *Panorama on tourism: Office for Official Publications of the European Communities*, Luxembourg 2007.
- Stelmach W., *Jeszcze raz, ale inaczej, o teorii Masłowa*, Central European Management Journal, 2008, 16(4).
- Szaja M., *Rozwój miasta w kontekście rewitalizacji jego wybranych obszarów: na przykładzie miasta Kołobrzeg*, Ekonomiczne Problemy Usług, 2012, s. 175–187.
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dzięgielewska M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 47.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- Szwichtenberg A., *Podstawy turystyki*, Koszalin 2000, s. 51.
- Tomik R., *Turystyka aktywna – pojęcie, rodzaje i formy*, Studia Periegetica, 2015.
- Tyszka Z., *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, w: *Pedagogika społeczna*, pod red. T. Pilch, I. Leparczyk, Warszawa 1995.
- Uchwała nr 143/2015 Rady Ministrów z dnia 18 sierpnia 2015 r. w sprawie przyjęcia „Programu Rozwoju Turystyki do 2020 roku”.
- Urbańska J., *Zmęczenie życiem codziennym. Środowiskowe i zdrowotne uwarunkowania oraz możliwości redukcji w sanatorium*, Poznań 2010.
- Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej, Dz.U. 2018.563, t.j. z dnia 16.03.2018.

- Uwarunkowania rozwoju turystyki na obszarach przyrodniczo cennych*, w: *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. V. *Aspekty przyrodnicze rozwoju turystyki*, pod red. Z. Młynarczyka, A. Zajadacz, M. Słowika, Poznań 2010.
- Wanagos M., *Uwarunkowania i kierunki rozwoju turystyki w województwie pomorskim*, Gdańsk 2004.
- Warszyńska J., *Główne problemy badawcze geografii turystyki*. *Turyzm*, t. 1, Łódź 1999.
- Warszyńska J., Jackowski A., *Podstawy geografii turystyki*, Warszawa 1979.
- Wejchert K., *Miasto na warsztacie*, Warszawa 1969.
- Wójcikowski W., *Przestrzeń publiczna i usługowa miasta o funkcji uzdrowiskowej*, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 2013, 15, s. 209–224.
- <http://antoniosantelia.org/img/thumbs/6241708f32e6e8a51cbf5f94d7084fdd.jpg> (dostęp: 15.07.2021)
- <http://kazimierzdolny24.pl/aktualnosci/miecmierz-zywy-skansen/> (dostęp: 19.09.2021)
- http://m.publio.pl/files/samples/73/9b/ef/48783/Turystyka_i_polityka_turystyczna_demo.pdf (dostęp: 15.07.2021)
- <http://my60plus.pl/raport-najlepsze-miasta-dla-seniorow-2019/> (dostęp: 19.09.2021)
- http://pdf.ebookpoint.pl/e_03ep/e_03ep.pdf (dostęp: 26.07.2021)
- <http://www.fn.org.pl/> (dostęp: 21.09.2021)
- <http://www.galindia.com.pl/groacuted-galindoacutew.html> (dostęp: 19.09.2021)
- <http://www.un.org/ageing/prkit/activeageing.htm> (dostęp: 03.12.2014)
- <https://bi.im-g.pl/im/18/75/13/z20404504V,Niemiecki-kosz-i-angielskie-lezaki-w-pelnej-symbio.jpg> (dostęp: 19.09.2021)
- <https://i.pinimg.com/originals/ac/78/3f/ac783fe37af1c92782c487543b8daf4f.jpg> (dostęp: 19.09.2021)
- <https://inzyniermocno.tumblr.com> (dostęp: 19.09.2021)
- <https://msit.gov.pl/pl/turystyka/aktualnosci/2612,Uchwała-nr-1432015-Rady-Ministrow-z-dnia-18-sierpnia-2015-r-w-sprawie-przyjecia-.html> (dostęp: 05.09.2021)
- <https://msit.gov.pl/pl/turystyka/badania-ryнку-turystycz/7939,podstawowe-dane-statystyczne-z-turystyki-za-i-polrocze-2018.html> (dostęp: 10.06.2021)
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_PTTK_na_Hali_Lipowskiej (dostęp: 19.09.2021)
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Society_for_Incentive_Travel_Excellence (dostęp: 19.09.2021)
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Turystyka#Historia_turystyki (dostęp: 10.06.2021)
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Turystyka_biznesowa (dostęp: 19.09.2021)
- <https://polona.pl/> (dostęp: 19.09.2021)
- <https://www.apetytnaswiat.pl/miecmierz-zywy-skansen/> (dostęp: 19.09.2021)

- <https://www.cloudcuckoo.net/openarchive/Autoren/FritschT/Fritsch1912.htm>
(dostęp: 19.09.2021)
- <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876> (dostęp: 17.07.2021)
- <https://www.kazimierzdolny.pl/news/miecierz:-zawlaszczenie-krajobrazu/71267.html> (dostęp: 19.09.2021)
- <https://www.pot.gov.pl/pl/o-pot/plany-i-sprawozdania-pot/marketingowa-strategia-polski-w-sektorze-turystyki-na-lata-2012-2020-2> (dostęp: 05.09.2021)
- <https://www.thenews.coop/wp-content> (dostęp: 19.09.2021)
- <https://www.wiz.pl/8,299.html#> (dostęp: 19.09.2021)
- www.geomatura.pl (dostęp: 19.09.2021)
- www.gosc.pl (dostęp: 19.09.2021)
- www.peregrinossantiago.com (dostęp: 19.09.2021)
- <http://neuropsychologia.org/od-przyjemnosci-do-zniewolenia-rola-ukladu-nagrody> (dostęp: 17.07.2021)

STRESZCZENIE

Obszary wypoczynku i turystyki odznaczają się korzystnymi warunkami środowiska naturalnego, co w powiązaniu z walorami kulturowymi daje stabilne podłoże dla rozwoju turystyki jako gałęzi gospodarki. Ta jedna z najszybciej rozwijających się dotychczas form gospodarki na świecie stanęła przed nową, nieznaną dotychczas przeszkodą związaną z wybuchem pandemii w 2020 roku, która może zmienić całkowicie jej obraz.

Monografia stanowi uzupełnienie zagadnień zawartych w książce prof. dr hab. inż. arch. Elżbiety Węclawowicz-Bilskiej pt. *Uzdrowiska, kąpieliska termalne i Spa* traktującej o lecznictwie uzdrowiskowym również jako formie wypoczynku i podstawy rozwoju turystyki. Przedmiotem niniejszej książki jest rozpoznanie i charakterystyka uwarunkowań wypoczynku i turystyki. Jest to opracowanie oscylujące na pograniczu różnych dziedzin nauki, a w szczególności socjologii, turystyki, geografii, ekonomii, historii i kultury. Celem jest wskazanie zależności pomiędzy uwarunkowaniami a determinantami i ukierunkowaniem procesów rozwojowych turystyki i wypoczynku. Jest to przekrojowe kompendium wiedzy z zakresu turystyki i wypoczynku w aspekcie przestrzennym. Prezentuje zaproponowaną przez autora metodykę opisu problematyki wypoczynku rekreacji i turystyki, wychodząc od podmiotu sprawczego, którym jest człowiek wraz z jego uwarunkowaniami fizjologicznymi i potrzebami psychicznymi. W monografii przeanalizowano historię, specyfikę i uwarunkowania czasu wolnego. Podjęta została próba określenia współczesnych form relaksacji w odniesieniu do zdrowia, mody i aktualnych trendów kulturowych. Informacje te zostały osadzone w procesach historycznych, z których wynikały uprzednio formy wypoczynku. Przeprowadzone w pracy rozważania miały na celu określenie współczesnych form wypoczynku. Na podstawie literatury oraz doświadczeń własnych dokonano przedstawienia form i modeli wypoczynku zarówno biernego, jak i aktywnego w odniesieniu do jego odbiorców. Zagadnienie to zostało osadzone w przestrzeni turystycznej i odniesione do typologii miejscowości wypoczynkowych w Polsce oraz ich walorów środowiskowych, opierając analizy na pojęciu przestrzeni w turystyce jako elemencie podlegającym przekształceniom i modyfikacjom na skutek presji turystycznej. Zastosowano dla niej podejście klasyfikujące przestrzeń zurbanizowaną na wiejską i miejską, starając się pogodzić te dwa istotne nurty w zakresie procesów kształtujących ruch turystyczny w przestrzeni. Teoretyczne rozważania zostały

wzbogacone o przykłady dobrych praktyk w zakresie kształtowania przestrzeni wypoczynku w miastach oraz w małych miejscowościach i ośrodkach o funkcji rekreacji na obszarach wiejskich. Przedstawiony materiał jest wykładem autorskim, łączącym uznaną wiedzę (odwołania do literatury) i własne doświadczenia z praktyki dydaktycznej i projektowej.

Monografia ta ma za zadanie przybliżenie studentom i absolwentom gospodarki przestrzennej i kierunków pokrewnych genezy kształtowania przestrzeni turystyki i wypoczynku w uzależnieniu od potrzeb jednostki i znaczenia miejsca w przestrzeni.

Słowa kluczowe: wypoczynek, przestrzeń turystyczna

ABSTRACT

Recreation and tourism areas are characterized by favorable conditions of the natural environment, and in combination with cultural values, it provides a stable basis for the development of tourism as a branch of the economy. One of the fastest-growing forms of economy in the world so far has faced a new, unknown obstacle related to the outbreak of the global pandemic in 2020, which could completely change its picture.

The monograph supplements the issues contained in the book by prof. dr hab. Eng. Arch. Elżbieta Węclawowicz-Bilska *Health resorts, thermal baths and Spa* dealing with spa treatment also as a form of recreation and the basis for the development of tourism. The subject of this book is the identification and characterization of conditions for recreation and tourism. It is a study oscillating on the border of various fields of science, in particular sociology, tourism, geography, economics, history and culture. The goal is to show the relationship between the conditions and the determinants and orientation of tourism and leisure development processes. It is a cross-sectional compendium of knowledge in the field of tourism and leisure in spatial terms. It presents the methodology proposed by the author for the description of the problem of recreation, recreation and tourism, starting from the causative subject, which is a human, together with his physiological conditions and mental needs. The monograph analyzes the history, specificity and conditions of free time. An attempt was made to define contemporary forms of relaxation in relation to health and fashion and current cultural trends. This information was embedded in historical processes which previously resulted from forms of recreation. The considerations carried out in the work were aimed at defining contemporary forms of recreation. On the basis of literature and own experience, the forms and models of both passive and active rest in relation to its recipients were presented. This issue was set in space and related to the typology of holiday resorts in Poland and their environmental values, basing the analysis on the concept of space in tourism as an element subject to transformation and modification under tourist pressure. An approach was applied for classifying urbanized space into rural and urban, trying to reconcile these two important trends in terms of processes shaping tourism in space. The theoretical considerations have been enriched with examples of good practices in the field of shaping leisure space in cities and in small towns

and centers with a recreational function in rural areas. The presented material is an author's lecture, combining recognized knowledge (references to literature) and own experience from didactic practice and design.

This monograph aims to familiarize students and graduates with spatial planning and related fields of study the genesis of shaping tourism space, and rest depending on the needs of the individual and the importance of the place in space.

Keywords: rest, tourism space

eISBN 978-83-67188-07-4

Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki